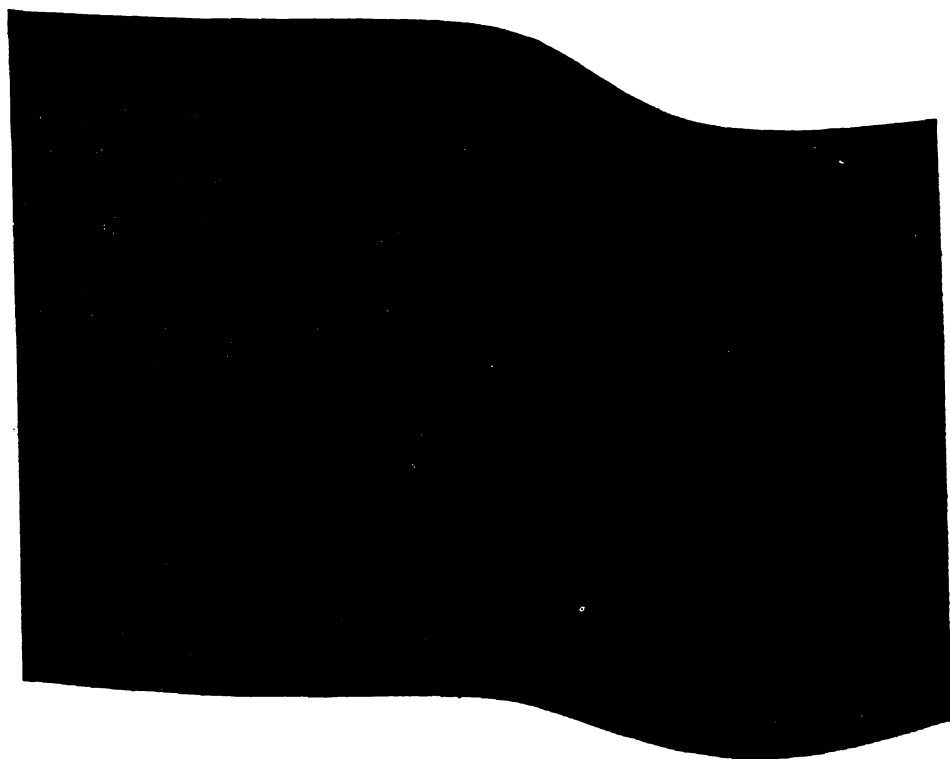

110-річчя
з дня народження
В. І. ЛЕНІНА

УКРАЇНСЬКИЙ
ІСТОРИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

4 КИЇВ-1980

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), Ю. В. Бабко, П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), П. М. Калениченко, А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції Г. Я. Туранська

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4,

Телефон 29-62-34

ДО УВАГИ АВТОРІВ

«Український історичний журнал» приймає рукописи в двох примірниках у такому обсязі: статті — до 20 сторінок, повідомлення — 16 сторінок, замітки — 10 сторінок, матеріали в розділ «Наш календар» — 5—6 сторінок, рецензії — 4—5 сторінок, хроніка та інформація — 2 сторінки машинопису.

Матеріали мають бути надруковані через два інтервали (1-й примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються разом з рецензованою книгою.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4 (229)

КВІТЕНЬ

1980

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

110-річчя з дня народження В. І. Леніна

- Бабко Ю. В., Шевчук В. П. Справа В. І. Леніна живе і перемагає . . . 5
Шерстобитов В. П. (Москва). Розвиток КПРС ленінських ідей дружби 18
народів
Сухарев В. В. Розробка В. І. Леніним стратегії і тактики світового комуніс-
тичного руху (До 60-річчя книги В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» 29
в комунізмі») в
Калаушина К. Ю. (Ленінград). Боротьба В. І. Леніна проти імперіалістичної 41
гонки озброєнь
Варгатюк П. Л. В. І. Ленін і більшовицькі організації України (1894 — по- 53
чаток 1918 рр.)
Нагорна Л. П. Ленінські принципи боротьби проти буржуазної ідеології . 65

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

- Пазенок В. С. Розвинуте соціалістичне суспільство — втілення в життя ле- 78
нінських ідей

Видатні діячі Комуністичної партії і Радянської держави

- Гриценко Т. Т. Лаврентій Йосипович Картвелішвілі (До 90-річчя з дня на- 90
родження)

* * *

- Козницький М. Ю., Рябцев В. П. Історичне значення III з'їзду РСДРП 98
(До 75-річчя з'їзду)

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Солдатенко В. Ф. Перші публікації біографії В. І. Леніна на Україні . 109
Юрченко О. Т. Відзначення на Україні 50-річчя В. І. Леніна 116
Стоян П. К. В. І. Ленін про роль комнезамів у соціалістичній перебудові села 122

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Дем'янчук С. Я. (Ровно). Виховне значення походів та екскурсій школярів 130
по ленінських місцях

НАШ КАЛЕНДАР

- Подольак Г. В. (Львів). 30-річчя філіалу Центрального музею В. І. Леніна у 134
Львові

Симоненко О. Р. 35-річчя Договору про дружбу, взаємну допомогу та післявоєнне співробітництво між СРСР і Польщею	137
--	-----

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Черненко А. М. (<i>Дніпропетровськ</i>), Федоренко В. Г. (<i>Запоріжжя</i>), Морозко В. М. (<i>Запоріжжя</i>), Гоцуляк В. В. (<i>Дніпропетровськ</i>), Некоз М. Д. (<i>Запоріжжя</i>). Революційна діяльність В. І. Леніна і більшовиків з еміграції	140
--	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

Полурез В. І., Сусоров В. Д. (<i>Херсон</i>). Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации	150
--	-----

* * *

Буравченков А. О. А. Е. Иваненко. В. И. Ленин и кадры: подбор, постановка, воспитание (октябрь 1917—1918)	151
Кравчук В. І., Шморгун П. М. Ювілейна Лєнініана України. Показник літератури. Серпень 1968—1971 рр.	153
Кікалов Г. Т. Ульяновы на Украине (1902—1921 годы). Фотоальбом	155

* * *

Молодчиков О. В., Сороковська С. В. В. І. Ленін і Україна. Матеріали з бібліографії (1971—1979 рр.)	156
---	-----

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Бойко О. Д. Вшанування академіка АН УРСР М. І. Супруненка з нагоди його 80-річчя	160
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

110-летие со дня рождения В. И. Ленина

Бабко Ю. В., Шевчук В. П. Дело В. И. Ленина живет и побеждает	5
Шерстобитов В. П. (Москва). Развитие КПСС ленинских идей дружбы народов	18
Сухарев В. В. Разработка В. И. Лениным стратегии и тактики мирового коммунистического движения (К 60-летию книги В. И. Ленина «Детская болезнь «левизны» в коммунизме»)	29
Калаушина К. Е. (Ленинград). Борьба В. И. Ленина против империалистической гонки вооружений	41
Варгатюк П. Л. В. И. Ленин и большевистские организации Украины (1894 — начало 1918 гг.)	53
Нагорная Л. А. Ленинские принципы борьбы против буржуазной идеологии	65

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

Пазенок В. С. Развитие социалистическое общество — воплощение в жизнь ленинских идей	78
--	----

Выдающиеся деятели Коммунистической партии и Советского государства

Гриценко Т. Т. Лаврентий Иосифович Картвелишвили (К 90-летию со дня рождения)	90
---	----

* * *

Козицкий Н. Е., Рябцев В. П. Историческое значение III съезда РСДРП (К 75-летию съезда)	98
---	----

СООБЩЕНИЯ

Солдатенко В. Ф. Первые публикации биографии В. И. Ленина на Украине	109
Юрченко А. Т. Празднование на Украине 50-летия В. И. Ленина	116
Стоян Ф. К. В. И. Ленин о роли комнезамов в социалистическом переустройстве села	122

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Демьянчук С. Я. (Ровно). Воспитательное значение походов и экскурсий школьников по ленинским местам	130
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Подольак Г. В. (Львов). 30-летие филиала Центрального музея В. И. Ленина во Львове	134
Семоненко Е. Р. 35-летие Договора о дружбе, взаимопомощи и послевоенном сотрудничестве между СССР и Польшей	137

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Черненко А. М. (Днепропетровск), Федоренко В. Г. (Запорожье), Морозко В. Н. (Запорожье), Гоцуляк В. В. (Днепропетровск), Нескоз Н. Д. (Запорожье). Революционная деятельность В. И. Ленина и большевников в эмиграции	140
---	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Рецензируем Очерки истории областных партийных организаций Украины

Полурез В. И., Сусоров В. Д. (Херсон). Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации	150
---	-----

* * *

Б у р а в ч е н к о в А. А. А. Е. І в а н е н к о. В. І. Л е н і н і к а д р ы: п о д б о р, р а с с т а н о в к а, в о с п и т а н н я (о к т я б р ь 1917—1918)	151
К р а в ч у к В. І., Ш м о р г у н П. М. Ю в і л е й н а Л е н і н і а н а У к р а ї н и. П о к а ж ч и к л і т е р а т у р и. С е р п е н ь 1968—1971 рр.	153
К и к а л о в Г. Т. У л ь я н о в ы н а У к р а ї н е (1902—1921 г о д ы). Ф о т о а л ь б о м	155

* * *

М о л о д ч и к о в А. В., С о р о к о в с к а я С. В. В. І. Л е н і н і У к р а ї н а. М а т е р і а л ы п о б і б л і о г р а ф і ї (1971—1979 г г.)	156
--	-----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Б о й к о Е. Д. Ч е с т в о в а н н я а к а д е м і к а А Н У С С Р Н. І. С у п р у н е н к о в с ь о з' я з н а н н я з 80-л е т і е м	160
---	-----

Статті

110-річчя з дня народження В. І. Леніна

Ю. В. БАБКО (Київ), В. П. ШЕВЧУК (Київ)

СПРАВА В. І. ЛЕНІНА ЖИВЕ І ПЕРЕМАГАЄ

22 квітня 1980 року сповнилося 110 років з дня народження титана наукової думки і справді народного вождя, полум'яного революціонера, засновника Комуністичної партії і творця першої в світі соціалістичної держави Володимира Ілліча Леніна. Все своє яскраве, героїчне життя він присвятив великій і благородній справі — боротьбі за соціальне визволення пролетаріату і всіх пригноблених мас, за щастя людей праці. «Вийшовши на світову арену класової боротьби як вірний і стійкий послідовник Маркса і Енгельса, — відзначається в Постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — Ленін всебічно розвинув їх революційне вчення. Маючи неперевершений дар наукового передбачення, найглибшого проникнення в саму суть подій і явищ, які відбуваються, творчо застосовуючи діалектико-матеріалістичний метод до аналізу нових історичних умов, він збагатив принципово важливими положеннями всі складові частини марксизму, відкрив новий етап у його розвитку»¹.

У творчому розвитку марксизму В. І. Ленін бачив необхідну умову дієвості революційного вчення, ключ до теоретичного і практичного вирішення пазрілих завдань робітничого класу. «Ми зовсім не дивимось на теорію Маркса як на щось закінчене і недоторканне; — писав він, — ми, навпаки, переконані, що вона поклала тільки наріжні камені тієї науки, яку соціалісти повинні рухати далі в усіх напрямках, коли вони не хочуть відстати від життя»².

Неоціненною ідейно-теоретичною і методологічною зброєю стало ленінське вчення про імперіалізм, про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату, про партію нового типу, про класових союзників пролетаріату в боротьбі за демократію і соціалізм, про нерозривний зв'язок соціального і національного визволення, а також про принципи мирного співіснування держав з різним суспільним ладом. Вершиною теоретичної творчості Леніна стала створена ним наука про шляхи будівництва соціалізму і комунізму.

Величезна історична заслуга В. І. Леніна полягає в тому, що він зумів захистити марксизм від найрізноманітніших опортуністичних і ревізіоністських перекручень його суті, відстояти його революційний дух і творчий характер. Революційна практика незаперечно довела, що «немає і не може бути марксизму без того нового, що вніс у його розвиток Ленін. Ленінізм — це марксизм сучасної епохи, єдине, цілісне

¹ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 р., К., 1979, стор. 3.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів. т. 4, стор. 175—176.

вчення міжнародного робітничого класу, яке безперервно розвивається»³.

З ім'ям В. І. Леніна, з його вченням зв'язані всі найвидатніші революційні події ХХ століття: перемога соціалістичної революції в нашій країні, виникнення світової системи соціалізму, завоювання робітничого класу в країнах капіталу, вихід на арену самостійної і соціально-політичної діяльності народів колишніх колоній і напівколоній, піднесення антиімперіалістичної боротьби за мир, демократію, соціалізм.

Ленінізм глибоко і точно виражає інтереси робітничого класу, насути потреби соціального прогресу людства в цілому, дає змогу знаходити єдино правильні відповіді на найбільш жагучі питання сучасності, вчить сміливому і твердому розв'язуванню назрілих проблем, озброєє розумінням перспектив та закономірностей суспільного розвитку, науково обгрунтованою стратегією і тактикою про втілення ідеалів соціалізму в життя.

Діяльність Леніна, його вчення справили величезний вплив на російський і міжнародний визвольний рух, надавши йому ідейної революційної спрямованості й організованості. Досвід світового соціалізму, робітничого і національно-визвольного рухів підтвердив правоту і незламну силу ленінських ідей.

Відзначаючи 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна, радянський народ, народи соціалістичних країн, міжнародний робітничий клас, все прогресивне людство звертаються до ідей і справ вождя світового пролетаріату і всіх трудящих. І чим далі в минуле відходять роки, коли жив і працював В. І. Ленін, тим повніше і глибше проявляється велика правда його ідей, їх всеперемагаюча сила.

Глибинні джерела нездоланної життєвої сили ідей Леніна, його безсмертного вчення криються в історичній правді, у повній відповідності їх об'єктивним законам суспільного розвитку та інтересам трудящих, глибокій науковості в аналізі подій, що відбуваються, тверезому врахуванні співвідношення і розстановки класових сил, беззав'язному служінні інтересам і цілям пролетарського руху. «Розкриваючи причини успіхів наукового комунізму, — відзначав товариш Л. І. Брежнєв, — В. І. Ленін писав: учення Маркса всесильне, тому що воно вірне. Ці слова в повній мірі стосуються і вчення самого Леніна. Вірність ленінського вчення підтверджена життям, усім досвідом політичного розвитку ХХ століття»⁴.

Ідеї геніального мислителя особливо яскраве і повне втілення знайшли в революційно-перетворюючій діяльності російського робітничого класу. Вирішальною умовою успіху справи соціалістичної революції Ленін вважав створення і зміцнення революційної партії робітничого класу. Подією всесвітньо-історичного значення, яка поклала початок новому етапу в розвитку російського і світового робітничого руху, було створення партії більшовиків.

Ленінське вчення про пролетарську партію нового типу — могутня ідейна зброя КПРС і всього міжнародного комуністичного руху. Створена і випестувана Леніним партія більшовиків рішуче і вміло повела робітничий клас і трудящі маси Росії по незвіданих шляхах революційних перетворень, які докорінно змінили історичну долю нашої країни і всього світу. Героїчний пролетаріат Росії під керівництвом партії більшовиків на чолі з В. І. Леніним повалив владу експлуататорів і вста-

³ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна, стор. 4.

⁴ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 536.

новив свою владу. Перемога Великого Жовтня — головна подія ХХ століття, яка відкрила нову епоху всесвітньої історії.

Йдучи по шляху, вказаному великим Леніним, радянський народ відстояв завоювання Великого Жовтня у боротьбі з внутрішньою контрреволюцією і інтервенцією, з голодом і розрухою, успішно здійснив соціалістичну індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства, культурну революцію, дав усьому світові зразок справедливого розв'язання національного питання. У найкоротші історичні строки наша країна перетворилась з відсталої аграрної в могутню індустріальну соціалістичну державу. Немеркнучий революціонізуючий вплив на долю всього людства справила перемога радянського народу над фашизмом у роки Великої Вітчизняної війни. Здійснивши безсмертний подвиг у роки війни, радянський народ продемонстрував масовий героїзм і в мирній праці в роки відбудови народного господарства.

Радянський народ самовідданою працею побудував у нашій країні суспільство розвинутого соціалізму. **«Всесвітньо-історичним підсумком діяльності КПРС і радянського народу по втіленню в життя ленінських ідей,— сказано в постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна»,— стала побудова розвинутого соціалістичного суспільства, в якому дедалі повніше розкриваються творчі сили нового ладу, його справді гуманна суть»⁵.**

Найважливішими характерними ознаками зрілого соціалістичного суспільства, у якому завершується перебудова всієї сукупності суспільних відносин на внутрішньо притаманних соціалізму колективістських началах, є повна свобода для дії законів соціалізму, для виявлення його історичних переваг над капіталізмом в усіх сферах суспільного життя, органічна цілісність і динамізм соціальної системи, її політична стабільність та непохитна внутрішня єдність. «Розвинуте соціалістичне суспільство, — відзначав товариш Л. І. Брежнєв, — закономірний ступінь соціально-економічної зрілості нового ладу в рамках першої фази комуністичної формації. Це, говорячи словами В. І. Леніна, той цілком зміцнілий соціалізм, від якого починається поступовий перехід до комунізму»⁶.

Побудоване в нашій країні зріле соціалістичне суспільство спирається на високорозвинуті продуктивні сили, на могутню, передову індустрію, на велике, засноване на колективістських принципах, високomeханізоване сільське господарство. Більш як за шістьдесят років радянський народ під керівництвом Комуністичної партії докорінно змінив характер і обсяг народного господарства країни, перетворив його в єдиний, могутній народногосподарський комплекс, що дає можливість успішно розв'язувати завдання створення матеріально-технічної бази комунізму, забезпечувати безперервне зростання добробуту трудящих, добиватися все більших успіхів в економічному змаганні з капіталізмом. В. І. Ленін називав найщасливішою епохою той час, коли в центрі уваги Комуністичної партії і Радянської держави стоятимуть питання економічного розвитку країни⁷.

Як торжество планів великого Леніна, як практичне втілення Комуністичною партією його ідей у життя можна навести такі найважливіші показники розвитку економіки. Найбільш узагальнюючим серед них є національний дохід. У 1978 р. національний дохід країни зріс порівняно з дореволюційним рівнем у 71 раз. Нині в СРСР виробляєть-

⁵ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна, стор. 5.

⁶ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, К., 1978, стор. 602.

⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 387.

ся промислової продукції більше, ніж у 1950 р. в усьому світі. В десятки разів розширилась номенклатура видів продукції, поліпшилась її якість і конкурентна спроможність на світовому ринку. В Радянському Союзі виробляється більше, ніж в будь-якій іншій державі світу чавуну, сталі, нафти і газового конденсату, залізної, марганцевої і хромової руди, вугілля і коксу, цементу, тракторів (за сумарною потужністю двигунів), тепловозів і електровозів, бавовни, льону, мінеральних добрив і багатьох інших видів продукції⁸.

Особливо високими темпами розвивалась економіка країни у 60-х і 70-х роках. За одне десятиріччя практично подвоївся економічний потенціал СРСР, створений за попередні півстоліття. За період з 1967 по 1977 роки стало до ладу близько 4 тис. великих промислових підприємств, реконструйовано на основі найновіших досягнень науки і техніки тисячі діючих заводів і фабрик. Широким фронтом розгорнулося здійснення гігантських комплексних програм, які перетворюють обширні території країни, життя всього Союзу РСР загалом і кожної республіки зокрема. В їх числі програми розвитку Нечорноземної зони Росії, Західного Сибіру, промислового освоєння Східного Сибіру в районі Байкало-Амурської магістралі⁹.

Ще в перші роки Радянської влади, коли тільки починали налагоджуватись економічні зв'язки між братніми радянськими республіками, В. І. Ленін мріяв про той час, коли вся економіка країни стане єдиним цілим¹⁰. Він вбачав у цьому важливу запоруку успішного розвитку народного господарства, економічну основу дружби і співробітництва народів СРСР. Завдяки політиці Комуністичної партії, в межах усієї країни уже давно склався єдиний господарський механізм, а економіка всіх союзних республік злилася в єдиний загальнонародний комплекс. Завдяки цьому забезпечена фактична рівність усіх націй і народностей в усіх сферах суспільства¹¹. «Розвиток економіки Союзу РСР, — відзначав товариш В. В. Щербицький, — як єдиного народно-господарського комплексу дає можливість здійснювати найбільш раціональне розміщення виробництва і планомірну розробку природних багатств країни, вдосконалювати суспільний поділ праці, правильно поєднувати інтереси всієї держави з інтересами кожної радянської республіки»¹²⁻¹³.

Яскравим прикладом втілення ідей В. І. Леніна в життя є взятий партією курс на значне посилення якісних факторів зростання економіки країни. Як відомо, Ленін мріяв про інтенсивне виробництво, яке базується на максимальному використанні найновіших досягнень науки і техніки, переваг великого соціалістичного господарства, передової праці. Нинішня економічна стратегія партії відображає ці ленінські ідеї і водночас розвиває їх далі, відповідно до нових конкретно-історичних умов, практики комуністичного будівництва.

На основі ленінських настанов партія у рішеннях XXIII, XXIV і XXV з'їздів КПРС, в інших своїх програмних документах розробила економічну політику, яка відповідає потребам розвинутого соціалізму, найвищою метою якої є неухильне піднесення матеріального і культур-

⁸ Народное хозяйство СССР в 1978 году. Статистический ежегодник, М., 1979, стор. 31, 47; «Известия», 30 жовтня 1979 р.; «Социалистическая индустрия», 28 листопада 1979 р.

⁹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 р., К., 1977, стор. 10.

¹⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 188.

¹¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 12.

¹²⁻¹³ В. В. Щербицький. Радянська Україна, К., 1978, стор. 51.

ного рівня життя народу. Вона висунула положення про необхідність з'єднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства, розкрила шляхи створення матеріально-технічної бази комунізму, переходу до інтенсивних методів господарювання, підвищення ефективності виробництва і якості роботи.

Свідченням втілення ленінських ідей дальшого індустріального розвитку країни став листопадовий (1979 р.) Пленум ЦК КПРС. В його рішеннях, у виступі на Пленумі Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва визначені кардинальні проблеми дальшого піднесення радянської економіки, конкретні шляхи істотного підвищення ефективності виробництва і якості роботи, зростання добробуту народу. На Пленумі відзначалось, що протягом минулих чотирьох років нинішньої п'ятирічки радянська економіка розвивалась динамічно і пропорційно. При цьому головний наголос робився на розвиток базових галузей народного господарства країни, завдяки чому значно збільшилось виробництво чорних і кольорових металів, вироблення електроенергії і т. д. За рахунок прискореного розвитку галузей, які визначають технічний прогрес, істотно вдосконалилась за цей період структура промислового виробництва. Якщо обсяг продукції промисловості у 1979 р. в порівнянні з 1975 р. збільшився в цілому на 20%, то в машинобудуванні і металообробці — на 40%, у хімічній і нафтохімічній промисловості — на 25%.

Такий узагальнюючий показник піднесення економіки країни як приріст її національного доходу за роки нинішньої п'ятирічки збільшився на 16,2%, або на 323 млрд. крб. в порівнянні з цим же періодом минулого п'ятиріччя. Основні виробничі фонди країни були оновлені більше як на третину і становлять цині в загальній сумі трильйон карбованців. За цей же період збудовано і вступило у дію близько тисячі великих промислових підприємств, серед них такі гіганти індустрії, як Саяно-Шушенська ГЕС, КамАЗ, «Атоммаш», Лисичанський нафтопереробний завод та багато інших. Прокладено понад 1500 кілометрів залізничного полотна на БАМі¹⁴.

Значний вклад у зміцнення економічного і оборонного потенціалу країни, в дальший культурний розквіт нашої Вітчизни внесли трудящі Української РСР. За останні чотири роки одержано національний дохід у сумі 301,7 млрд. крб. Це на 56,6 млрд. крб., або на 23% більше, ніж за відповідний період попередньої п'ятирічки. За рахунок підвищення продуктивності суспільної праці одержано 87% приросту національного доходу.

За ці роки стали до ладу понад 1600 нових підприємств і великих виробництв. Серед особливо важливих новобудов — Запорізька і Вуглегірська теплові електростанції; потужні блоки Чорнобильської АЕС, вугільні шахти імені Героїв космосу і № 10 «Великомостівська»; домсна піч на Комунарському металургійному заводі, киснево-конверторний цех на «Азовсталі», великі потужності на Північному і Дніпровському гірничо-збагачувальних комбінатах та інші споруди¹⁵.

Разом з тим листопадовий (1979 р.) Пленум ЦК КПРС відзначив, що використано ще далеко не всі можливості для дальшого нарощування економічного потенціалу країни, зростання промислового виробництва. Особливо великі резерви його ще продовжують залишатись прихованими в інтенсивних методах господарювання. У наступній, одинадцятій п'ятирічці їх роль ще більше посиляться. «Принципова її осно-

¹⁴ «Радянська Україна», 28 листопада 1979 р.

¹⁵ В. В. Щербийський. Працювати ударно, по-ленінському. — «Радянська Україна», 5 лютого 1980 р.

ва, — підкреслював товариш Л. І. Брежнєв, — ясна: щоб послідовно підвищувати добробут народу, необхідно з подвоєною, потроєною енергією проводити в життя курс партії на підвищення ефективності і якості. Цьому курсові альтернативи немає...»¹⁶.

Творчо розвиваючи ідеї ленінського кооперативного плану, КПРС виробила і послідовно здійснює курс, який забезпечує безперервне зростання сільськогосподарського виробництва на основі швидкого розвитку продуктивних сил і постійного вдосконалення виробничих відносин у соціалістичному сільському господарстві, розвиток та поглиблення його спеціалізації і концентрації, підвищення культури землеробства і тваринництва. У країні створено десятки тисяч великих колективних господарств. Зокрема, у 1978 р. налічувалось 20 484 радгоспи і 26,7 тис. колгоспів. В їх розпорядженні було 2 млн. 515 тис. тракторів, 700 тис. зернозбиральних комбайнів, 5 млн. 229 тис. гантажних автомобілів, 1 млн. 79 тис. тракторних плугів, 1 млн. 327 тис. тракторних сівалок, 1 млн. 101 тис. нових культураторів та багато іншої сучасної сільськогосподарської техніки¹⁷.

Особливо великі позитивні зміни сталися у сільському господарстві країни за час, що минув після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, який поклав початок сучасній аграрній політиці партії. Ця політика, як підкреслював товариш Л. І. Брежнєв, це ленінська стратегія і тактика партії в галузі сільського господарства в умовах розвинутого соціалізму¹⁸. Партія зуміла за цей період успішно розв'язати велике коло аграрних проблем, в результаті чого економічний і соціальний розвиток колгоспного села відбувався прискореними темпами. Зокрема, основні виробничі фонди в громадському секторі сільського господарства досягли 183 млрд. крб., що в 2,8 раза перевищує рівень 1965 р. Майже повністю поповнився за цей час машинотракторний парк колгоспів і радгоспів, поліпшився його якісний склад, зросла питома вага сучасних машин, які характеризуються значно більшою потужністю і продуктивністю. Енергетична озброєність сільськогосподарського виробництва зросла за ці роки в два з лишком рази, а енергоозброєність кожного працюючого у сільськогосподарському виробництві більш як у 2,5 раза¹⁹.

Це сприяло тому, що зросла продуктивність праці у сільському господарстві, підвищилось виробництво сільськогосподарської продукції. Середньорічний обсяг валової продукції цієї галузі господарства за останні сім років у порівнянні з аналогічним періодом до березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС зріс в 1,4 раза, виробництво зерна збільшилось відповідно на 61,5 млн. тонн, м'яса — майже на 5 млн. тонн, виробництво молока — на 25 млн. тонн, яєць — майже в 2 рази. При зростанні населення країни після 1965 р. більш як на 28 млн. чол. середньорічне споживання м'яса населення зросло на 16 кг, або на 39%, молока і молочних продуктів — на 28%, яєць — на 81%²⁰.

Середньорічний обсяг валової сільськогосподарської продукції в УРСР лише протягом останніх чотирьох років (незважаючи на дуже складні умови 1975 і 1979 років) зріс проти попередньої п'ятирічки на 9,5%. Зерна в середньому республіка виробляла 44,4 млн. тонн —

¹⁶ Л. І. Брежнєв. Промова на Пленумі Центрального Комітету КПРС 27 листопада 1979 року, К., 1979, стор. 2і.

¹⁷ Народное хозяйство СССР в 1978 году. Статистический ежегодник, стор. 193, 208, 209, 275.

¹⁸ Див.: Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 7, К., 1979, стор. 389.

¹⁹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 7, стор. 391.

²⁰ «Коммунист», 1978, № 11, стор. 4.

на 4,4 млн. тонн більше, ніж у дев'ятій п'ятирічці. Зросло виробництво інших продуктів рослинництва і тваринництва²¹.

Питання дальшого розвитку сільського господарства країни було всебічно проаналізовано на липневому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС. На ньому, зокрема, було підкреслено, що ленінський аграрний курс партії витримав перевірку життям, довів свою дієвість. Тому партія і надалі проводитиме його в життя наполегливо і послідовно. Суть завдань, поставлених партією перед сільським господарством країни, полягає в тому, щоб домогтись всебічного, динамічного розвитку всіх його галузей, зростаючого постачання країни продовольства, сільсько-господарської сировини. Пленум ЦК КПРС передбачив у 1981—1985 рр. досягти середньорічного збору зерна 238—243 млн. тонн, а до 1990 р. виробляти його до однієї тонни на душу населення, середньорічне виробництво м'яса до кінця одинадцяті п'ятирічки довести до 19,5 млн. тонн, що на третину більше, ніж вироблялося його в 1977 р., збільшити виробництво і поліпшити якість усіх інших видів сільськогосподарської продукції²².

Справжній, реальний соціалізм, неодноразово підкреслював В. І. Ленін, є результатом творчості найширших народних мас. В міру все нових і нових успіхів у комуністичному будівництві творча активність мас зростатиме, набуватиме якісно вищих рнс. Випробуваною підоймою примноження трудових успіхів є соціалістичне змагання, вищою формою якого є рух за комуністичне ставлення до праці. Ставши за своїм розмахом і глибиною справді всенародним, змагання охоплює близько 106 млн. трудівників різних сфер народного господарства країни²³. Високо оцінюючи роль змагання, листопадовий (1979 р.) Пленум ЦК КПРС зобов'язав партійні, радянські, громадські і господарські організації і надалі спрямовувати творчу активність трудящих на розв'язання пайважливіших соціально-економічних завдань, на успішне завершення народногосподарських планів 1980 р. і десятої п'ятирічки в цілому. Широкого розмаху набуло соціалістичне змагання на Україні. В республіці більше мільйона передовиків виробництва, понад 40 тис. бригад, дільниць, цехів і підприємств достроково завершили плани чотирьох років п'ятирічки, а 114 тис. трудівників і майже 6 тис. виробничих колективів вже виконали п'ятирічку²⁴. «Дальше розгортання соціалістичного змагання, — вказував товариш В. В. Щербинський, — поширення передового досвіду, суворе здійснення режиму економії, зміцнення трудової дисципліни — наші потужні важелі, вміло користуючись якими, партійні організації спрямовують енергію та ініціативу мас на розв'язання нових відповідальних завдань»²⁵.

Комуністична партія розробила і успішно здійснює ленінську соціальну політику. Найголовнішим підсумком її сьогодні є соціально-політична та ідейна єдність всіх класів і груп населення країни, їх неухильне зближення на позиціях робітничого класу на основі його ідеології і світогляду. Провідна роль робітничого класу у зрілому соціалістичному суспільстві все повніше проявляється у всіх сферах соціально-економічного та суспільно-політичного життя і є загальною закономірністю комуністичного будівництва. Радянський робітничий клас —

²¹ В. В. Щербинський. Працювати ударно, по-ленінському. — «Радянська Україна», 5 лютого 1980 р.

²² «Правда», 5 липня 1978 р.

²³ «Правда», 19 квітня 1979 р.

²⁴ В. В. Щербинський. Працювати ударно, по-ленінському — «Радянська Україна», 5 лютого 1980 р.

²⁵ Там же.

найчисленніший загін нашого суспільства. На кінець 1979 р. він налічував 76 млн. чол., а разом з членами своїх сімей робітники становили майже 62% населення країни²⁶.

Другим з двох дружніх класів радянського суспільства є колгоспне селянство, яке становить 15,4% населення країни. Незважаючи на те, що питома вага його в соціально-класовій структурі суспільства в процесі переростання соціалізму в комунізм зменшується, роль колгоспного селянства у розв'язанні завдань комуністичного будівництва постійно зростає. Невід'ємною складовою частиною соціально-класової структури радянського суспільства є також народна інтелігенція — найбільш швидкозростаючий загін трудящих країни. Її питома вага у населенні країни становить 22,7%²⁷.

Нерозривний союз робітничого класу, селянства та інтелігенції в розвинутому соціалістичному суспільстві зумовлений перш за все їх соціальною близькістю, спільністю інтересів. Провідною і цементуючою силою союзу всіх соціальних класів, верств населення країни виступає, як і раніше, робітничий клас. Це продовжує залишатись основоположним принципом даного союзу і на етапі зрілого соціалізму, коли колгоспне селянство і народна інтелігенція зблизились з робітничим класом, повністю стали на його ідейно-політичні позиції.

В. І. Ленін вказував, що соціалізм покликаний «...зробити життя всіх трудящих найлегшим, таким, яке давало б їм можливість добробуту»²⁸, що в цьому полягає найважливіша передумова формування нової людини, виховання всебічно розвинених і всебічно підготовлених людей. Завдяки успішному здійсненню радянських п'ятирічок відбулися величезні кількісні і якісні зміни в умовах, рівні й способі життя народних мас. Протягом життя лише одного покоління радянських людей соціалізм забезпечив небачене зростання матеріального добробуту, освіти і культури всіх верств населення країни.

Особливо сприятливі умови для дальшого неухильного поліпшення добробуту народу склалися в сучасних умовах, з побудовою зрілого соціалістичного суспільства. XXV з'їзд КПРС, відзначаючи результати, досягнуті в роки дев'ятої п'ятирічки, вказав, що «...це успіхи в розв'язанні того завдання, яке XXIV з'їзд КПРС визначив як головне, — **в підвищенні рівня життя народу**. Історія країни не знає такої широкої соціальної програми, як та, що була виконана за звітний період»²⁹.

Десята п'ятирічка закріплює і розвиває далі накреслений партією курс на більш повне задоволення матеріальних і духовних потреб радянських людей, на всебічне вдосконалення умов і способу їх життя. За перші чотири роки поточної п'ятирічки реальні доходи на душу населення зросли на 13 з лишком процентів, для 31 млн. робітників і службовців невинробничих галузей були підвищені ставки і оклади, надано додаткові пільги цілому ряду категорій працівників чорної і кольорової металургії, вугільної і сланцевої, текстильної промисловості, сільського господарства, підвищено заробітну плату окремим категоріям будівельників. Роздрібний товарообіг за цей період зріс у порівняльних цінах на 18%, обсяг побутових послуг — на третину. Фонди суспільного споживання досягли 410 млн. карбованців. Трудящі країни одержали 423 млн. квадратних метрів житла³⁰.

²⁶ «Рабочий класс и современный мир», 1979, № 6, стор. 32.

²⁷ Руководящая роль КПСС в условиях развитого социализма, М., 1979, стор. 62.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 359.

²⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 40.

³⁰ «Радянська Україна», 16 грудня 1979 р.

Як передбачав В. І. Ленін, соціалізм відкрив епоху розквіту духовної культури. В результаті перемоги культурної революції в СРСР створена нова, соціалістична культура, яка відзначається глибокою партійністю, революційною ідейністю, гармонійним поєднанням патріотичних та інтернаціональних ідеалів. Її серцевиною є марксизм-ленінізм, який відображає корінні інтереси робітничого класу, всіх трудящих.

Всебічний розвиток радянських людей як свідомих і активних членів суспільства — одне з головних завдань комуністичного будівництва. В. І. Ленін писав, що поряд із створенням матеріально-технічної основи великої індустрії важливою умовою побудови нового суспільства є «...освітнє і культурне піднесення маси населення»³¹, забезпечення «...вільного *всебічного* розвитку *всіх* членів суспільства»³². Послідовно розв'язуючи це завдання, партія забезпечила небачене піднесення культури, всієї системи народної освіти, політичної та економічної освіти трудящих. Лише за останні 10 років, з 1968 по 1978, загальну середню освіту одержали майже 40 млн. чол., значно більше, ніж за всі попередні роки Радянської влади, близько 20 млн. чол. здобули за цей час вищу і середню спеціальну освіту. Всього різними формами навчання у 1978/1979 навчальному році було охоплено 98 145 000 чоловік³³.

Успіхи в усіх сферах суспільного життя створили, як відзначається в Постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи», широкі можливості для реалізації програмних цілей нашої партії в галузі формування комуністичної свідомості людей. Це — виховання всіх трудящих в дусі високої ідейності і відданості соціалістичній Батьківщині, справі комунізму, комуністичного ставлення до праці і суспільної власності, повне подолання пережитків буржуазних поглядів і нравів, всебічний, гармонійний розвиток особи, створення справжнього багатства духовної культури³⁴. У ході вдосконалення зрілого соціалізму, зростають можливості виховання нової людини, яка органічно поєднує у собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість. Цей програмний висновок XXV з'їзду КПРС³⁵ визначає генеральний напрям усієї культурної, ідейно-виховної діяльності нашої партії і держави на сучасному етапі.

Характерною особливістю духовного життя радянських людей є дедалі глибша і повніша інтернаціоналізація його. Відбувається вона на основі розквіту, тісного взаємовпливу і взаємозбагачення національних соціалістичних культур. Поступове зближення національних культур, яке передбачав В. І. Ленін ще до перемоги Великого Жовтня, сприяє створенню єдиної соціалістичної культури. Величезну позитивну роль у цьому процесі відіграє російська мова — випробуваний і надійний засіб міжнаціонального спілкування всіх народів СРСР.

У вихованні комуністичної свідомості людини значне місце належить літературі і мистецтву. Завдяки турботі Комуністичної партії за роки Радянської влади у нашій країні видано 2,7 млн. назв книжок і брошур загальним тиражем близько 43 млрд. примірників на 89 мовах народів СРСР (у тому числі на 43 мовах, які до революції не мали писемності), а також на 56 іноземних мовах. Нині щороку випускається близько 80 тис. видань. На кінець 1976 р. у країні налічувалось

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 177.

³² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 218.

³³ Народное хозяйство СССР в 1978 году. Статистический ежегодник, стор. 465.

³⁴ Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 року, К., 1979, стор. 3.

³⁵ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 81.

131,1 тис. масових бібліотек з книжковим фондом 1,6 млрд. примірників. Щорічний приріст тиражів періодичних видань становив у країні 7 млн. примірників³⁶.

Величезні досягнення радянської культури, які стали можливі завдяки ленінській політиці КПРС і Радянської держави, є важливим імпульсом для розвитку демократичних і соціалістичних начал у світовій культурі. Вона служить справі зміцнення миру і добросусідства між країнами, стала одним з важливих факторів процесу розрядки міжнародної напруженості. Мільйони людей у всьому світі з великим інтересом знайомляться з творчістю радянських письменників, художників, кінематографістів, усіх діячів культури.

Керуючись вченням В. І. Леніна, виконуючи його настанови, в нашій країні успішно розв'язане одне з найскладніших питань розвитку людського суспільства — національне питання. Як і передбачав Ленін, у нашій країні відбувається дальший розквіт і зближення соціалістичних націй, розширення їх взаємного спілкування. В свідомості радянських людей міцно утвердились животворні ідеї радянського патріотизму і інтернаціоналізму. Внаслідок все більшого зміцнення соціальної і інтернаціональної єдності суспільства в СРСР за роки Радянської влади виникла нова спільність людей — радянський народ, політичною організацією якого є радянська соціалістична загальнонародна держава. Ця спільність склалася на основі єдності економічного життя і території, принципів міжнародного співробітництва, спільності соціалістичного змісту культури, інтернаціональних рис у способі життя, побуті, психології, на базі усвідомлення приналежності її членів до радянського народу. Об'єднання братніх республік в єдину соціалістичну державу — СРСР — примножило силу і можливості всіх народів нашої країни в здійсненні корінних соціально-економічних перетворень, у захисті великих завоювань соціалізму.

У братній сім'ї народів-братів великих успіхів у економічному і культурному житті досягла Радянська Україна. Відповідно до науково обґрунтованого міжреспубліканського поділу праці УРСР розвивається як одна з найважливіших паливно-енергетичних, металургійних, хімічних і машинобудівних баз країни, як республіка високорозвинутої легкої і харчової промисловості. Успіхи Радянської України — наслідок торжества ленінської національної політики КПРС.

Комуністичною партією і Радянською державою успішно втілюється в життя ленінська програма розвитку соціалістичної демократії, вдосконалення радянської державності, всієї політичної системи розвинутого соціалістичного суспільства. При соціалізмі, як відзначав Ленін, «...вперше в історії цивілізованих суспільств *маса* населення підіймається до *самостійної* участі не тільки в голосуваннях і виборах, а й у повсякденному управлінні»³⁷. Саме це було і залишається головним критерієм, яким партія керується, визначаючи шляхи дальшого розвитку і вдосконалення радянської демократії. Як підкреслював товариш Л. І. Брежнев, «на етапі зрілого соціалізму, в умовах загальнонародної держави дедалі ширша й активніша участь трудящих мас в управлінні життям країни міцно утвердилась як центральний напрям політичного розвитку радянського суспільства»³⁸. Одним з найяскравіших показників цього є діяльність Рад народних депутатів — основи політичної системи СРСР. На сучасному етапі дальшого розвитку набули демократичні принципи їх формування і роботи. Зросли автори-

³⁶ «Политическое самообразование», 1977, № 9, стор. 43.

³⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 111.

³⁸ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, стор. 608.

тет і повноваження депутатів, зміцнилися їх зв'язки з масами. Суспільство розвинутого соціалізму стало в нашій країні суспільством розвинутої соціалістичної демократії.

В умовах зрілого соціалізму розширилась економічна база соціалістичної демократії, права громадян наповнились більш ґрунтовним матеріальним змістом, міцнішими стали гарантії цих прав. Своє найповніше вираження вони знайшли у Конституції зрілого соціалістичного суспільства. З прийняттям нової Конституції СРСР, із затвердженням у травні—червні 1978 р. конституцій союзних і автономних республік була завершена робота по створенню міцного конституційного фундаменту Радянської загальнонародної держави. В Основних Законах Союзу РСР, союзних і автономних республік знайшли відображення якісно новий етап, глибокі позитивні зрушення в економічному і соціально-політичному розвитку країни, інтернаціоналізм радянського суспільства, непорушна дружба всіх націй і народностей, монолітна згуртованість народу навколо Комуністичної партії. Набравши сили, Конституція відразу ж стала діючим, працюючим законом, відкрила ще більший простір для вдосконалення всіх сторін державного і суспільного життя, дальшого розвитку демократії.

Усі гігантські перетворення, що проходять в нашій країні, нерозривно пов'язані з діяльністю Комуністичної партії. Керівна і спрямовуюча роль КПРС, вся її титанічна діяльність по будівництву нового суспільства знайшла загальне визнання робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, всього радянського народу. «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу. КПРС існує для народу і служить народові»³⁹, — записано в Основному Законі СРСР.

Комуністична партія Радянського Союзу, озброєна марксистсько-ленінським ученням, визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обґрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму. В результаті побудови соціалізму в СРСР, зміцнення морально-політичної єдності радянського суспільства Комуністична партія перетворилася з передового загону робітничого класу в авангард всього радянського народу. Разом з тим це не означає, що вона перестала бути партією робітничого класу, втратила свою класову природу. «В умовах розвинутого соціалізму, коли Комуністична партія стала партією всього народу, — сказано в Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, — вона аж ніяк не втрачає свого класового характеру. За своєю природою КПРС була і лишається партією робітничого класу»⁴⁰.

Досвід КПРС, практика комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн ще раз підтвердили ту незаперечну істину, що підвищення керівної ролі комуністичної партії є об'єктивна тенденція, яка діє в період боротьби робітничого класу за встановлення диктатури пролетаріату, будівництва соціалізму і комунізму. Ось чому, узагальнюючи досвід соціалістичного і комуністичного будівництва, партія зробила дуже важливий теоретичний висновок про те, що дальше зростання ролі КПРС є об'єктивною закономірністю суспільного розвитку.

³⁹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 7.

⁴⁰ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 70.

Хід історії, найглибші перетворення, які докорінно змінили і продовжують змінювати обличчя сучасного світу, приносять все нові докази правоти і незламної сили ленінських ідей. Під прапором ленінізму соціалістичні революції перемогли в ряді країн Європи, Азії і Латинської Америки. Найважливішим з міжнародних наслідків втілення ідей Леніна в життя є виникнення і розвиток світової системи соціалізму. Ця співдружність, згуртована на основі марксизму-ленінізму, соціалістичного інтернаціоналізму, перебуваючи в авангарді соціального прогресу, є найбільш динамічною економічною і політичною силою, оплотом миру і безпеки народів всієї планети.

Розквіт кожної з країн соціалістичної співдружності нерозривно зв'язаний із зміцненням його ідейно-політичної єдності, зростаючою спільністю в політиці, економіці, соціальному житті, розвитком плодотворного рівноправного співробітництва в усіх галузях. Яскравий приклад такого співробітництва — взаємодія братніх соціалістичних країн у рамках Ради Економічної Взаємодопомоги, діяльність якої ґрунтується на ленінських принципах інтернаціональної солідарності. За 30 років існування РЕВ національний дохід країн — членів її зріс у 10 разів, продукція промисловості — більш як у 17 разів, тоді як темпи приросту у розвинутих капіталістичних країнах були у 5–6 разів нижчі ⁴¹.

У найвпливовішу політичну силу сучасності перетворився міжнародний комуністичний рух, біля джерел якого стояв Ленін. Вироблені Володимиром Іллічем ідейно-теоретичні, політичні і організаційні принципи і сьогодні лежать в основі діяльності революційних партій робітничого класу, допомагають їм боротися і перемогати. Вірна заповітам Леніна, КПРС високо несе ленінський прапор пролетарського інтернаціоналізму, виступає за згуртованість міжнародного комуністичного і робітничого руху, за єдність дій усіх антиімперіалістичних і миролюбних сил.

Під безпосереднім впливом ідей Леніна, при активній підтримці та допомозі світового соціалізму здобув визначні перемоги національно-визвольний рух. Сьогодні все більше молодих національних держав, прагнучи до ліквідації відсталості, досягнення економічної і політичної незалежності та побудови справедливого суспільства, звертаються до теорії марксизму-ленінізму, до досвіду реального соціалізму. Революційна практика свідчить, що зберігають свою силу загальні, корінні риси і закономірності соціалістичної революції і соціалістичного будівництва, відкриті і сформульовані В. І. Леніним. Вони знову і знову підтверджують велике міжнародне значення досвіду Великого Жовтня, глибоку правоту В. І. Леніна, який писав: «...російський зразок показує всім країнам дещо, і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього» ⁴². Як відзначається у Постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна», життя повністю підтвердило передбачення Леніна про різноманітність форм і методів соціалістичного будівництва в різних країнах на основі загальних закономірностей становлення і розвитку соціалізму ⁴³.

Притягальна сила марксистсько-ленінських ідей, зростання авторитету і впливу реального соціалізму викликають запеклий опір класових ворогів. Буржуазія та її ідеологи, опортуністи і ревізіоністи всіх мастей посилюють боротьбу проти комунізму, намагаються фальсифікувати марксизм-ленінізм, вихлостити його революційну суть, знайти «супе-

⁴¹ Народное хозяйство СССР в 1978 году. Статистический ежегодник, стор. 47.

⁴² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 4.

⁴³ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна, стор. 5–6.

речності» між теорією наукового соціалізму і практикою її здійснення в соціалістичних країнах. Вони силкуються принизити всесвітньо-історичне значення марксистсько-ленінського вчення, успіхи соціалізму, дискредитувати соціалістичний спосіб життя. Однак потуги їх приречені на провал. На підступи імперіалізму і його апологетів комуністи світу відповідають інтернаціональним згуртуванням своїх рядів, послідовною боротьбою проти буржуазної ідеології, ревізіонізму, догматизму, націоналізму, сіонізму за чистоту і творчий розвиток марксизму-ленінізму.

З кожним новим днем, з кожною наступною п'ятирічкою геніальні ленінські ідеї все повніше перетворюються в конкретні справи радянських людей, у результат їх славних звершень. Все повніше втілення знаходять вони в країнах соціалістичної співдружності, в здобутках комуністичного, робітничого і національно-визвольного рухів, у боротьбі всіх людей доброї волі за мир на землі. Життя і діяльність Володимира Ілліча Леніна є прапором у боротьбі за щастя народів всієї планети. Немає такого кутка на земній кулі, де ім'я Леніна не звучало б як полум'яний заклик до боротьби з імперіалізмом, експлуатацією, як запорука перемоги в історичній битві за торжество комуністичних ідеалів. «За час, що минув після смерті Леніна, — відзначав товариш Л. І. Брежнєв, — життя пішло далеко вперед, багато що змінилось, виникло безліч нових явищ і проблем, про які тоді важко було навіть догадуватись. Але відкриті Леніним закономірності розвитку соціалізму дають і сьогодні ключ до їх розуміння і розв'язання. Ось чому Ленін залишається живим учасником наших справ, нашим надійним і мудрим учителем»⁴⁴.

Ім'я Володимира Ілліча Леніна безсмертне, як безсмертні його ідеї, безсмертні діла, які він здійснив. З ім'ям Леніна, під керівництвом Комуністичної партії радянський народ прийшов до перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, з ім'ям Леніна він іде і прийде до комунізму.

Ю. В. Бабко, В. П. Шевчук

ДЕЛО В. И. ЛЕНИНА ЖИВЕТ И ПОБЕЖДАЕТ

Резюме

В статье всесторонне освещается многогранная деятельность КПСС по воплощению в жизнь ленинских заветов и идей, по реализации его плана созидания нового общества в нашей стране. Особое внимание уделено показу деятельности Коммунистической партии по дальнейшему развитию и утверждению на этапе зрелого социализма подлинно народной демократии, советского образа жизни.

⁴⁴ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 545.

В. П. ШЕРСТОБИТОВ (Москва)

РОЗВИТОК КПРС ЛЕНІНСЬКИХ ІДЕЙ ДРУЖБИ НАРОДІВ

У документах КПРС останніх років дружба і співробітництво радянських націй та народностей визначаються і як рушійна сила розвитку соціалістичного суспільства, і як могутній прискорювач соціального прогресу. Дружба і співробітництво нерозривно пов'язані з відносинами рівноправності радянських народів, їх дальшим розквітом і зближенням¹. У самому змісті поняття «дружба народів» нині відбуваються глибокі якісні зрушення, зумовлені умовами зрілого соціалізму. Партія враховує ці зрушення у своїй політиці, спрямованій на дальше зміцнення соціальної та інтернаціональної єдності радянського народу — нової історичної спільності людей, — і, спираючись на марксистсько-ленінське вчення та багату досвід народних мас, насамперед робітничого класу, збагачує і розвиває ленінські ідеї дружби народів. Зокрема, вона глибоко розкрила закономірності розвитку національних відносин у зрілому соціалістичному суспільстві, обґрунтувала важливу роль зміцнення дружби, дальшого розквіту і зближення націй у процесі будівництва комунізму. В цьому проявляється творчий характер революційної теорії. **«Глибоко аналізуючи процеси суспільного життя, — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — КПРС, братні партії творчо розвивають марксизм-ленінізм»².**

Класики марксизму-ленінізму відкрили головну закономірність у галузі національних відносин — всесвітньо-історичну тенденцію до зближення, а в майбутньому — і до злиття націй. В основі цього процесу лежать фактори матеріального виробництва, що диктують потребу в обміні матеріальними і духовними цінностями, у взаємному використанні засобів і можливостей історичного процесу. Але за капіталізму зближення народів супроводжується застосуванням насильницьких методів, що породжує глибокі міжнаціональні суперечності та конфлікти. Не в змозі відвернути соціальні антагонізми, буржуазія намагається розпалювати ворожнечу і ненависть між народами, використовуючи для цього отруйні ідеї націоналізму і шовінізму. Основний удар вона спрямовує проти робітничого класу, силкуючись ослабити його єдність, розколоти об'єднаний фронт пролетарів різних націй, що виступають проти соціального і національного гноблення.

Марксизм-ленінізм вчить, що для знищення національного гноблення, експлуатації одних народів іншими необхідно ліквідувати існуючі

¹ Об идеологической работе КПСС. Сборник документов, М., 1977, стор. 41.

² Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року, К., 1979, стор. 7.

за капіталізму приватновласницькі відносини. Лише соціалізм відкриває шлях до відродження і справжнього братерства народів.

Ленінські ідеї дружби народів включають такі моменти:

— в антагоністичному суспільстві, яке роздирається класовими і національними суперечностями, дружба народів як фактор міжнаціональних відносин неможлива; за умов панування одних націй над іншими вона не може визріти і скластися;

— об'єктивний процес посилення взаємоспілкування націй, хоч і зумовлює розвиток економічних і культурних зв'язків між народами, не може за капіталізмом надати їм дійсно дружнього характеру;

— найважливішою соціальною силою зближення народів ще за капіталізмом виступає робітничий клас. Всесвітньо-історична місія пролетаріату спонукає його зміцнювати інтернаціональний фронт робітничого руху, згуртовувати навколо себе трудящих усіх національностей для боротьби проти соціального і національного гноблення. На ґрунті інтернаціональної боротьби робітничого класу і всіх трудящих проти капіталізму, об'єднаного в міжнародному масштабі, виникають зародки дружніх відносин між учасниками антиімперіалістичного руху, але вони не можуть охопити і не охоплюють усієї складної системи міжнаціональних взаємовідносин, зумовлених пануванням капіталістичного ладу;

— лише соціалізм відповідно до своєї інтернаціональної природи забезпечує повний простір для дії об'єктивної тенденції зближення народів, відводить їй провідну роль. Але оскільки ця тенденція виступає у нерозривній єдності з тенденцією розквіту національного життя при їх взаємозумовленості, то соціалізм, всемірно сприяючи розвитку кожної нації, тим самим полегшує і прискорює їх зближення, формування дружби і рівноправного співробітництва між народами;

— дружба народів як соціальний фактор соціалістичного способу виробництва не залишається незмінною; вона розвивається і зміцнюється одночасно з розвитком і зміцненням соціалізму, набуваючи дедалі більшої зрілості у міру того, як удосконалюються соціалістичні відносини і все зримішими стають результати розв'язання національного питання, виховання інтернаціональної свідомості трудящих.

Ленінські ідеї дружби народів послідовно розвиваються і втілюються в життя у процесі соціалістичного будівництва в СРСР.

На становлення і розвиток дружби народів СРСР впливають такі фактори:

а) забезпечення політичної, а згодом і фактичної рівності націй та народностей, отже, створення умов для повного використання потенціальних можливостей їх національного розвитку, активного включення в історичну творчість;

б) послідовне проведення принципу національно-державного самовизначення народів на соціалістичній основі, який сприяє розвитку внутрінаціональних процесів, відкриває шлях до неухильного зміцнення довіри і дружби між ними;

в) перетворення старих націй і народностей у нові, соціалістичні нації і народності, що відрізняються внутрішньою єдністю і згуртованістю; з допомогою більш розвинутих націй досягнуто небувалого прогресу багатьох раніше відсталих народів, що перейшли до соціалізму, минаючи капіталістичну стадію розвитку;

г) у ході соціалістичної перебудови всіх сфер суспільного життя кожна нація і народність розвивала свою економіку і культуру, розпочала інтенсивний взаємообмін матеріальними і духовними цінностями;

д) завдяки докорінній перебудові соціальної структури націй і на-

родностей, витісненню з неї експлуататорських елементів, формуванню національних загонів робітничого класу виникли сприятливі соціальні умови для всебічного розквіту національного життя та інтернаціонального згуртування народів;

е) соціалістичний лад привів у дію велетенські доцентрові сили в національних відносинах; найважливіше значення при цьому мали суспільна власність на засоби виробництва, ліквідація національного гноблення і рівноправність у всіх сферах життя, неухильний розвиток економіки, культури, національної державності народів; величезну роль відіграла створена за вільним волевиявленням народів їх спільна держава — Союз РСР;

ж) ідейною основою національних відносин у СРСР став пролетарський інтернаціоналізм, який утвердився в результаті настигної боротьби проти великодержавного шовінізму та місцевого націоналізму і забезпечує найтісніше співробітництво й взаємодопомогу народів, правильне поєднання національних і загальнодержавних інтересів;

з) узагальненим підсумком розвитку національних відносин при соціалізмі стало формування нової соціально-політичної та інтернаціональної спільності людей, що акумулює те спільне, яке виникло в житті націй і народностей у процесі його будівництва;

і) розвиток і зближення націй та народностей, зміцнення дружби між ними набули при соціалізмі цілеспрямованого й усвідомленого характеру. Це забезпечується завдяки керівництву національними відносинами з боку робітничого класу та його авангарду — Комуністичної партії, яка в пізнанні закономірностей суспільного прогресу спирається на марксистсько-ленінську науку.

Таким чином, ще на етапі, який передував зрілому соціалізму, реалізація тенденцій у розвитку націй і національних відносин ознаменувалася досягненнями всесвітньо-історичного значення: ленінські ідеї збагатилися досвідом КПРС по керівництву розв'язанням національного питання, дружба народів СРСР стала рушійною силою розвитку радянського суспільства. Свою діяльність у справі забезпечення розквіту і зближення націй, створення непорушної дружби народів партія розглядала як необхідну частину соціалістичної перебудови суспільства.

Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв зазначав, що розвинуте соціалістичне суспільство — закономірний ступінь соціально-економічної зрілості нового ладу в рамках першої фази комуністичної формації. Ленінські ідеї про «готовий», «повний», «розвинутий» соціалізм як про перспективу, про мету розпочатого тоді соціалістичного будівництва лягли в основу концепції розвинутого соціалістичного суспільства, розробленої колективними зусиллями КПРС та інших братніх партій^{2а}. Ця концепція охоплює і сферу національних відносин, у розвитку яких настав новий етап, що характеризується далшим зближенням націй і переростанням традиційних форм дружби народів СРСР у непорушну, всеохоплюючу єдність соціалістичних націй і народностей³.

Одним з найважливіших теоретичних відкриттів партії у процесі розвитку нею ленінських ідей дружби народів став висновок про існування нової історичної спільності людей — радянського народу, розкриття її суті, шляхів формування і зміцнення. Функціонування зрілої

^{2а} Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті. т. 6, К., 1978, стор. 602—603.

³ КПРС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК, т. 8, М., 1972, стор. 282—283.

форми цієї спільності КПРС пов'язує з побудовою в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства, яке поступово переростає в комуністичне, з тим, що Радянська держава стала загальнонародною державою⁴.

Існування радянського народу як історичної спільності відкрило нові можливості для більш повного виявлення тенденцій розквіту і зближення націй, правильного поєднання інтернаціонального і національного, зміцнення дружби народів.

Виходячи з лєнінської методології і закономірностей удосконалення зрілого соціалізму, КПРС обґрунтувала важливе положення про розширення економічних основ розвитку дружби народів, зміцнення їх єдності. Генеральним напрямом поглиблення цього об'єктивного процесу є побудова матеріально-технічної бази комунізму, здійснення економічної стратегії партії, розробленої XXIV і XXV з'їздами КПРС.

Плідна діяльність Комуністичної партії і Радянської держави, спрямована на нарошування економічного і науково-технічного потенціалу країни, визначальною мірою впливає на всі сторони життя радянського суспільства, зокрема на національні відносини, на зміст дружби народів. Примножуючи загальносоюзне багатство, збільшуючи внесок у розв'язання загальнодержавних завдань, соціалістичні нації і народності в той же час відкривають нові можливості для свого економічного і соціального прогресу, зміцнюють матеріальний фундамент дальшої всебічної взаємодії в побудові комунізму.

Об'єктивною основою дальшого розквіту й зближення радянських націй і народностей є єдиний взаємозв'язаний народногосподарський комплекс СРСР, який уособлює спільні економічні цілі та інтереси, непорушну дружбу народів. Тісне співробітництво радянських народів у рамках загальносоюзного народногосподарського комплексу є однією з найважливіших закономірностей розвитку народного господарства, життєвою необхідністю⁵.

У могутньому піднесенні економіки Союзу РСР знайшов відображення економічний прогрес усіх радянських республік. Так, тільки за шість десятиріччя Радянської влади економічний потенціал Української РСР зріс більш як у 2 рази. Нині на Україні лише протягом півтора місяця видобувається стільки ж залізної і марганцевої руди, виробляється прокату чорних металів, як за весь 1937 р. У республіці працюють великі підприємства машинобудування, хімічної індустрії, атомної енергетики, електроніки, по виробництву обчислювальної техніки та багатьох інших галузей, яких у довоєнні роки взагалі не існувало⁶. «Чим інтенсивніший економічний і соціальний розвиток кожної з національних республік, — говорив товариш Л. І. Брежнєв, — тим виразніше виявляється там процес інтернаціоналізації всього нашого життя»⁷. Інтернаціоналізація безпосередньо впливає на зміст дружби народів, всебічно інтегрує їх діяльність, підвищує ступінь міжнаціональної єдності.

Виявляючи шляхи і засоби підвищення ефективності суспільного виробництва (прискорення науково-технічного прогресу, спеціалізація, кооперування і концентрація економіки, вдосконалення планування, системи міжреспубліканських поставок продукції тощо), що глибоко

⁴ Л. І. Брежнєв. Лєнінським курсом. Промови і статті, т. 4. К., 1974, стор. 56.

⁵ М. А. Суслєв. На путях стронтельства коммунизма. Речи и статьи в двух томах, т. 2, М., 1977, стор. 363; Вопросы идеологической работы КПСС, М., 1977, стор. 54.

⁶ В. В. Щербіцкий. Избранные речи и статьи, М., 1978, стор. 559.

⁷ Л. І. Брежнєв. Лєнінським курсом. Промови і статті, т. 4, стор. 57.

зачіпають сферу суспільних, зокрема національних, відносин, партія творчо збагачує в нових умовах ленінські ідеї дружби народів, організовує спільну діяльність радянських націй і народностей по будівництву комуністичної цивілізації.

Вплив сучасної науково-технічної революції на інтернаціоналізацію суспільного життя, на національні відносини незаперечний. Розвиток техніки, примножуючи продуктивні можливості націй і сприяючи їх всебічному прогресу, водночас інтегрує та інтернаціоналізує працю, кооперує її у рамках єдиного народногосподарського комплексу країни, зміцнює соціальні та інтернаціональні зв'язки. Цьому ж сприяють такі процеси, як концентрація виробництва, його спеціалізація і кооперування.

Концентрація як загальносоюзний процес дедалі більше стимулює вихід виробництва за рамки республіканських і регіональних кордонів, посилює його інтернаціоналізацію, зміцнює міжгалузеві та міжреспубліканські зв'язки, виробничу взаємодію націй і народностей. Цей процес, охоплюючи не тільки промисловість, але й сільське господарство, прискорює соціально-економічний розвиток села, стирання істотних відмінностей між містом і селом, зростання соціальної та інтернаціональної монолітності нової історичної спільності.

Спеціалізація виробництва, загальносоюзний поділ праці характерні нині для економічного обличчя всіх радянських республік, що зумовлює їх тісну кооперацію, яка визначається в літературі як інтеграція⁸. Це явище відображає новий, більш високий етап в історії співробітництва радянських республік, у розвитку міжнаціональних відносин, дружби народів СРСР. Інтеграція означає взаємне переплетіння і зрощування республіканських виробничих структур, що зумовили оформлення якісно нової виробничої інтернаціональної структури — єдиного взаємозв'язаного народногосподарського комплексу СРСР, який є міцною матеріальною основою дружби і співробітництва народів⁹. Соціалістична інтеграція, регульована Комуністичною партією, повною мірою відповідає завданням гармонійного поєднання національних та інтернаціональних інтересів народів СРСР, всебічно сприяє їх розквіту та зближенню, зміцненню дружби, тісному об'єднанню зусиль у будівництві комунізму.

В умовах зрілого соціалізму зростає роль КПРС у керівництві не тільки економічними і соціальними процесами, але й визначеними ними національними відносинами. Партія вдосконалює механізм регулювання цими процесами і відносинами, забезпечуючи всебічний прогрес націй та їх все тісніше згуртування, успішне просування багатонаціонального радянського суспільства по шляху до комунізму. Тут слід відзначити кілька важливих моментів.

По-перше, дієвим засобом впливу на національні відносини, зміцнення дружби народів СРСР є курс партії на вирівнювання рівнів економічного розвитку республік. У досягненні все більш високого ступеня фактичної (насамперед економічної) рівності радянських народів партія бачить міцну основу їх дальшого згуртування¹⁰.

По-друге, важливим важелем удосконалення національних відносин, зміцнення дружби народів став здійснюваний партією курс на розвиток принципів демократичного централізму в управлінні економікою.

⁸ К. И. Микульский. Проблемы эффективности социалистической экономики, М., 1972, стор. 90—97.

⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 52.

¹⁰ А. Н. Косыгин. К великой цели. Избранные речи и статьи, т. 2, М., 1979, стор. 444.

«З одного боку, — зазначалося в матеріалах XXV з'їзду КПРС, — слід розвивати централізм, ставлячи тим самим перепону відомчим і місницьким тенденціям. А з другого — треба розвивати демократичні начала, ініціативу місць...»¹¹.

По-третє, зусилля партії, спрямовані на поліпшення державного планування, істотно впливають на вдосконалення національних відносин. Цей вплив визначається тим, що, концентруючи сили і ресурси на розв'язанні найважливіших завдань економічного і соціально-культурного розвитку, загальнодержавне планування забезпечує цілеспрямовану діяльність радянських народів, згуртування їх для реалізації ключових проблем, зміцнює їх дружбу, єдність волі і дій.

По-четверте, одним з дієвих засобів регулювання національних відносин, зміцнення дружби народів стає розроблювана партією система кооперованих (зокрема міжреспубліканських) зв'язків, що відповідає сучасному рівню розвитку продуктивних сил. Комуністична партія і Радянський уряд зміцнюють і вдосконалюють кооперативні зв'язки республік і економічних районів, забезпечуючи більш повне задоволення потреб суспільного виробництва, яке спеціалізується в масштабі країни, далі згуртування радянських народів, зміцнення їх братерської дружби. «Об'єктивні соціалістичні інтеграційні процеси, — зазначає член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, — вимагають планомірної, ритмічної роботи всього народногосподарського комплексу, забезпечення безумовного виконання державних планів і соціалістичних зобов'язань усіма виробничими колективами, рішучої боротьби проти будь-яких проявів відомчості і місництва»¹².

На етапі зрілого соціалізму основним відображенням соціальних змін, які відбуваються у радянському народі, є стирання істотних відмінностей між робітничим класом, колгоспним селянством та інтелігенцією, між населенням міст і сіл, працівниками розумової та фізичної праці. Шукаючи шляхи і засоби, що сприяють об'єктивному процесу посилення соціальної однорідності радянського суспільства, партія розвиває ленинські ідеї про постійне переростання соціалістичних суспільних відносин у комуністичні, про вдосконалення національних відносин, зміцнення дружби радянських народів. «Стирання граней між класами і розвиток комуністичних суспільних відносин, — зазначається в Програмі КПРС, — посилюють соціальну однорідність націй, сприяють розвитку спільних комуністичних рис культури, моралі і побуту, дальшому зміцненню взаємного довір'я і дружби між ними»¹³.

У документах КПРС містяться такі основні характеристики тенденцій соціально-політичного розвитку радянських націй і народностей на сучасному етапі:

1. Зафіксовано історичний факт — оформлення однотипності соціальної структури кожної нації і народності, а також динамізм соціальних процесів, які ведуть до дальшого зближення класів і соціальних груп, підвищення ступеня соціальної єдності нової історичної спільності.

2. Охарактеризована авангардна роль робітничого класу в соціальному розвитку націй та їх дальшому інтернаціональному згуртуванні. Щодо цього товариш Л. І. Брежнев говорив: «В усіх республіках — союзних і автономних, в усіх національних областях та округах сфор-

¹¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 68.

¹² В. В. Щербицький. Избранные речи и статьи, стор. 22.

¹³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1977, стор. 100—101.

мувалися значні загони робітничого класу. Саме робітничий клас, найбільш інтернаціоналістський клас за своєю суттю, відіграє вирішальну роль у процесі зближення всіх націй і народностей нашої країни»¹⁴, у зміцненні дружби між ними.

3. Обґрунтовано важливе положення про союз, морально-політичну єдність робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції як соціальну суть радянських націй і народностей. Таким чином, партія зробила новий висновок про розширення соціальної бази дальшого зближення радянських народів, зміцнення їх соціально-класової та інтернаціональної спільності. Причому союз робітничого класу, селянства та інтелігенції, їх соціальна та морально-політична єдність, в якій провідна роль належить робітничому класу, постійно розвиваються і вдосконалюються, визначаючи далі зміцнення дружби народів СРСР¹⁵.

4. Розкрито всебічний вплив економічного і соціального прогресу радянського суспільства, його зростаючої соціальної та інтернаціональної монолітності на формування спільних рис в обличчі соціалістичних націй і народностей¹⁶. Нині на основі економічної і соціальної спільності в соціалістичних націях дедалі активніше розвиваються інтернаціональні риси, загальнорадянські традиції будівників комунізму, що впливають на зміцнення дружби народів, їх інтернаціональної єдності. Однак соціально-політична єдність радянського народу не виключає наявності національних особливостей. «Але ми стали б на небезпечний шлях, — говорив товариш Л. І. Брежнев, — коли б почали штучно форсувати цей об'єктивний процес зближення націй. Від цього наполегливо застерігав В. І. Ленін, і від його заповітів ми не відступимо»¹⁷.

Залишаючись вірною лєнінським ідеям національно-державного будівництва, партія, узагальнюючи історичну практику, вносить величезний вклад у вдосконалення соціалістичної державності, забезпечення всебічного розвитку у нерозривній єдності союзної і національної державності республік на основі принципів демократичного централізму і соціалістичного федералізму, радянської соціалістичної демократії. Це також значною мірою впливає на далі зміцнення дружби народів СРСР.

Зрілий соціалізм означає новий етап у розвитку як усієї радянської федерації, так і форм національної державності. Радянський федералізм, що відіграв величезну роль у зміцненні братерської дружби народів СРСР, покликаний і надалі всемірно сприяти їх згуртуванню на принципах соціалістичного інтернаціоналізму. Поки існують національні відмінності, поки не відбудеться злиття націй, — а відмирання націй, попереджав В. І. Ленін, справа дуже далекого майбутнього¹⁸, — доти союзна державність та її національні форми служитимуть справі розквіту і зближення націй, розвитку дружніх відносин між ними.

Уважне врахування національного та інтернаціонального стало принципом розв'язання питань національно-державного устрою в новій Конституції СРСР. Конституція, говорив товариш Л. І. Брежнев, «...забезпечує справді демократичне поєднання загальних інтересів багатонаціонального Союзу та інтересів кожної з республік, які його утво-

¹⁴ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, стор. 57.

¹⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 4; Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, стор. 362—363.

¹⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, стор. 606; т. 4, стор. 229—230; Вопросы идеологической работы КПСС, стор. 54.

¹⁷ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, стор. 508.

¹⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 35; т. 41, стор. 72.

рюють, забезпечує всебічний розквіт і неухильне зближення всіх націй і народностей нашої країни»¹⁹.

Потреба вдосконалення національної державності викликається величезним зростанням обсягу діяльності по керівництву економічним, соціальним і культурним життям суспільства, завданнями підвищення ефективності виробництва, поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства. Це зумовлює пошуки найбільш раціонального перерозподілу компетенції між Союзом РСР, союзними і автономними республіками, а також місцевими органами державної влади. В результаті цього відбувається даліше підвищення ролі національної державності в комуністичному будівництві, все більш органічне включення її у розв'язання загальносоюзних завдань, посилення інтернаціональних засад у її діяльності.

У Конституціях СРСР, союзних і автономних республік є спеціальні статті про даліше розширення соціалістичної демократії, активніше залучення трудящих до управління державою. Це стимулює колективну політичну творчість багатонаціональних мас населення кожної республіки, спрямовану на розв'язання як національних, так і, насамперед, інтернаціональних завдань.

Виходячи з ленінських ідей розквіту і зближення націй та нових умов суспільного буття, партія обґрунтувала положення про дедалі активніше залучення трудящих усіх національностей до розвитку науки, техніки, культури, визначила як закономірність духовного життя дальший розквіт, зближення і взаємозбагачення культур соціалістичних націй і народностей у загальному культурному процесі.

Грунтуючись на ленінських вказівках про роль інтернаціонального згуртування народів для побудови нового суспільства, партія вдосконалює в сучасних умовах систему ідеологічної роботи, добиваючись неухильного підвищення свідомості, ідейної переконаності радянських людей, глибокого розуміння ними спільності цілей та інтересів, повного подолання будь-яких проявів націоналізму та шовінізму, дальшого зміцнення дружби та інтернаціональної єдності радянських націй і народностей²⁰.

Непорушна дружба і братерство народів СРСР — велике завоювання соціалізму. Протягом більш як шести десятиріч, долаючи різні підступи внутрішніх і зовнішніх ворогів, вплив буржуазної ідеології, КПРС безупинно зміцнювала, кувала, вдосконалювала братерську дружбу радянських народів, поки вона не перетворилася на могутню і нездоланну силу соціалістичної загальнонародної держави, прискорювач соціального прогресу. Партія добилася того, що інтернаціоналізм перетворився з ідеалу жменьки комуністів у глибокі переконання і норму поведінки всього багатонаціонального радянського народу. Товариш Л. І. Брежнєв підкреслював, що «це справді революційний переверот у суспільній свідомості, значення якого важко переоцінити»²¹. Уся героїчна історія Країни Рад збагатила суспільну (зокрема національну) свідомість колосальним досвідом інтернаціональної солідарності, взаємодопомоги народів у праці й боротьбі, розвила у них почуття національної гідності, взаємної поваги, зміцнила розуміння справжньої ролі інтернаціонального в національному розвитку. Радян-

¹⁹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, стор. 371.

²⁰ Л. І. Брежнєв. Актуальные вопросы идеологической работы КПСС, т. 1—2, М., 1979; Вопросы идеологической работы КПСС. Сборник важнейших решений КПСС (1965—1972 гг.), М., 1972; Об идеологической работе КПСС. Сборник документов, М., 1977.

²¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, стор. 60.

ські народи дорожать відносинами дружби і співробітництва, оскільки вони повністю відповідають інтересам кожної окремої нації і всієї їх інтернаціональної співдружності.

Однак партія продовжує приділяти неослабну увагу інтернаціональному вихованню мас. Удосконалення суспільної (і національної) свідомості вона розглядає як одну з найважливіших складових частин комуністичного будівництва²². КПРС, говорив товариш Л. І. Брежнев, виходить з того, що «...національні відносини і в суспільстві зрілого соціалізму — це реальність, яка постійно розвивається, висуває нові проблеми і завдання. Партія постійно тримає ці питання в полі зору, своєчасно розв'язує їх в інтересах всієї країни і кожної окремої республіки, в інтересах комуністичного будівництва»²³.

Піклуючись про правильне поєднання загальносоюзних і національних інтересів, даліше зміцнення дружби народів СРСР, КПРС вчить не ігнорувати наявність націоналістичних передсудів, перебільшеного або спотвореного прояву національних почуттів. Ці передсуди подекуди продовжують зберігатися і в суспільстві зрілого соціалізму, хоч, як відомо, там уже давно ліквідовані об'єктивні передумови їх існування. Не можна не враховувати і тієї обставини, що націоналістичні передсуди всіляко підтримують буржуазні політики і пропагандисти, які марно силкуються ослабити братерський союз і дружбу радянських народів. Тому партія бачить своє завдання в тому, щоб і надалі виховувати всіх трудящих у дусі соціалістичного інтернаціоналізму, непримиренності до проявів націоналізму і шовінізму, національної обмеженості, у дусі глибокої поваги до всіх націй і народностей. У постанові ЦК КПРС «Про даліше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» підкреслюється важливість виховання у всіх радянських людей почуття гордості за соціалістичну Вітчизну, непорушної братерської дружби народів СРСР, поваги до національної гідності і національної культури, непримиренності до будь-яких проявів націоналізму²⁴.

Соціалістичний інтернаціоналізм і радянський патріотизм виховуються, насамперед, усією соціалістичною дійсністю. Радянський народ усвідомлює необхідність інтернаціональних дій усіх націй і народностей СРСР для успішного будівництва комунізму. Розв'язання таких величезних проблем, якими є створення матеріально-технічної бази комунізму, всебічна інтенсифікація суспільного виробництва, органічне поєднання досягнень сучасної науково-технічної революції з перевагами соціалістичної планової системи господарства, забезпечення далішого піднесення матеріального і культурного рівня життя трудящих, формування нової людини, вимагає концентрації зусиль усіх народів СРСР. Організуючи їх діяльність, спрямовану на розв'язання спільних завдань, партія вдосконалює тим самим інтернаціональну свідомість мас. «Чим тісніше єднання між націями і вище розуміння загальнонародних завдань, тим успішніше переборюються прояви місництва і національного егоїзму»²⁵, — підкреслюється в Програмі КПРС.

Партія прагне надати інтернаціональному патріотичному вихованню систематичного характеру шляхом глибокого вивчення марксистсько-ленінської теорії з національного питання, пропаганди досяг-

²² Там же, стор. 91.

²³ Там же, стор. 61.

²⁴ Про даліше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 року, К., 1979, стор. 7.

²⁵ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 101.

нень національної політики КПРС, значення спільних зусиль народів СРСР для розвитку економіки і культури кожної республіки і всієї країни²⁶. Важливу роль у формуванні комуністичної ідейності, інтернаціональної свідомості має завжди відігравали і відіграють суспільні науки (у тому числі історична). Вони озброюють трудящих знанням закономірностей суспільного розвитку, багатих революційних, ратних і трудових традицій народів СРСР, традицій їх інтернаціональної єдності в будівництві соціалізму і комунізму.

Партія розробила питання про вплив міжнародних умов, що час від часу змінюються, на дальше зміцнення міжнародних відносин, про посилення інтернаціонального внеску радянського народу у розвиток світового визвольного процесу.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни докорінно змінилися міжнародні умови життєдіяльності радянських націй і народностей, всієї їх інтернаціональної спільності. Було ліквідовано капіталістичне оточення СРСР, соціалізм перетворився в світову систему, склалася могутня співдружність соціалістичних держав. Позиції світового капіталізму виявилися істотно ослабленими, на місці колишніх колоній виникли десятки молодих держав. Вплив цих знаменних змін у соціально-політичному обличчі світу на розвиток націй і національних відносин знайшов відображення в такому:

По-перше, нова міжнародна обстановка, що певною мірою сприяла забезпеченню остаточної перемоги соціалізму в СРСР, створила можливість для дальшого всебічного розквіту і зближення націй, зміцнення їх єдності у розв'язанні завдань удосконалення зрілого соціалістичного суспільства і його поступового переростання в комуністичне. Слід відзначити й той факт, що зросло почуття відповідальності радянського народу, який користується підтримкою робітничого класу, всіх прогресивних сил світу, за успіхи в будівництві соціалізму не лише в своїй країні, але й за прогрес усього людства. «Солідарність з братами по класу, дружба з миролюбними державами завжди були для нас джерелами натхнення й сили, — говорив товариш Л. І. Брежнев. — Кожного разу, коли чуєш теплі слова друзів про нашу країну, про діяльність нашої партії, особливо ясно усвідомлюєш ту велику інтернаціональну відповідальність, яку ми, громадяни першої в світі країни перемігшого соціалізму, несемо перед трудящими всього світу, перед усім людством»²⁷. Почуття інтернаціональної відповідальності ще більше підвищує ступінь єдності радянського народу як спільності.

По-друге, в умовах, коли для взаємовідносин між соціалістичними державами характерні постійно зростаючі політичні, економічні, науково-технічні і культурні зв'язки, коли послідовно втілюється в життя спільно розроблена Комплексна програма соціалістичної економічної інтеграції, діють могутні прискорювачі розвитку кожної соціалістичної країни і соціалістичної співдружності в цілому. В результаті цього підвищуються темпи розвитку і зближення націй як усередині окремих країн, так і в рамках усієї соціалістичної співдружності. Життя коре-

²⁶ Див., наприклад, постанови ЦК КПРС: «Про політичну роботу серед населення Львівської області» (від 7 жовтня 1971 р.), «Про організаторську і політичну роботу Тбіліського міськкому Компартії Грузії по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС» (від 22 лютого 1972 р.), «Про марксистсько-ленінське навчання і економічну освіту керівних кадрів у Ташкентській міській партійній організації» (від 8 серпня 1972 р.), «Про хід виконання партійною організацією Грузії постанови ЦК КПРС про організаторську і політичну роботу Тбіліського міськкому партії» (від 24 червня 1976 р.). — Об идеологической работе КПСС, стор. 330, 371, 395, 447—448.

²⁷ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, стор. 98.

гує, вдосконалює національну свідомість, наповнює її інтернаціональним змістом. Товариш В. В. Щербицький зазначав: «Якщо раніше колектив, скажімо, українського підприємства виходив у своїх рішеннях і діях не тільки з інтересів своєї республіки, але й з інтересів усієї країни, то тепер потрібно все більше мислити і категоріями соціалістичної співдружності в цілому»²⁸.

По-третє, зміцнюючи в ході комуністичного будівництва свою інтернаціональну єдність, радянський народ всемірно сприяє зростанню позицій пролетарського інтернаціоналізму на міжнародній арені. Він досягає мети, насамперед, завдяки надихаючому прикладу непорушної дружби народів, соціалістичного способу життя, примноження притягальної сили соціалізму, нарощуванню економічної могутності країни.

Таким чином, розвиток ленінської теорії національних відносин, ленінських ідей дружби народів на сучасному етапі став складовою частиною розробки партією концепції зрілого соціалізму, відображенням наукового узагальнення КПРС історичного досвіду реалізації її програмних цілей — створення матеріально-технічної бази комунізму, дальшого вдосконалення суспільних відносин, виховання нової людини. Партія постійно тримає в полі зору і таку об'єктивно існуючу проблему, як «...відшукання найбільш правильних шляхів розвитку окремих націй і народностей і найбільш правильного поєднання інтересів кожної з них із спільними інтересами радянського народу в цілому»²⁹. Гіродиктована життям потреба розв'язання цієї проблеми (з врахуванням досягнутого суспільством рівня соціального розвитку) служить спонукальною основою неухильного розвитку і збагачення теорії та практики національних відносин, ленінських ідей співробітництва і дружби радянських народів.

Радянські народи, як зіницю ока, оберігають завойовану в боротьбі і праці братерську дружбу, розвивають і зміцнюють її. В дружбі народів — запорука процвітання і благополуччя кожної нації та народності, всієї їх інтернаціональної спільності. «Бурхливий розвиток економіки і культури всіх наших республік, всіх наших соціалістичних націй і народностей, — зазначав товариш Л. І. Брежнев, — само, можна сказати, дихання життя приводять кожну радянську націю до простого висновку: запорука її дальшого розквіту — в братерському співробітництві всіх радянських людей, у взаємному збагаченні їх національних культур, в успішному розв'язанні загальнонародних, загальнореспубліканських проблем усієї великої Радянської країни. В цьому — основа непорушної єдності радянського народу як нової історичної спільності людей»³⁰.

В. П. Шерстобитов

РАЗВИТИЕ КПСС ЛЕНИНСКИХ ИДЕЙ ДРУЖБЫ НАРОДОВ

Резюме

Анализируя новейшие явления общественной жизни, КПСС последовательно обогащает марксистско-ленинскую теорию, в том числе учение о развитии наций и национальных отношений. В статье рассматривается деятельность партии по обеспечению дальнейшего расцвета и сближения социалистических наций и народностей, укреплению их сотрудничества и братской дружбы, раскрываются экономические и социальные факторы упрочения интернационального единства советского народа как новой исторической общности в условиях зрелого социализма.

²⁸ В. В. Щербицький. Избранные речи и статьи. стор. 210.

²⁹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, стор. 61.

³⁰ «Радянська Україна», 17 травня 1978 р.

В. В. СУХАРЄВ (Київ)

РОЗРОБКА В. І. ЛЕНІНИМ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ СВІТОВОГО КОМУНІСТИЧНОГО РУХУ

(До 60-річчя книги В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни»
в комунізмі»)

У становленні й зміцненні міжнародного комуністичного руху — найвпливовішої політичної сили сучасності — важливе місце належить геніальній праці В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», яка збагатила невичерпну ідейну скарбницю марксизму-ленінізму. В ній вірний і стійкий послідовник К. Маркса і Ф. Енгельса, геніальний теоретик, вождь світового пролетаріату розробив кардинальні питання стратегії і тактики комуністичних партій, блискуче узагальнив багатющий революційний досвід партії більшовиків і міжнародного робітничого руху.

Вироблені Леніним ідейно-теоретичні, політичні й організаційні принципи комуністичного руху, — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — «і сьогодні лежать в основі діяльності революційних партій робітничого класу, допомагають боротися і перемагати»¹.

* * *

Книга В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» відповідала насущним потребам міжнародного комуністичного руху. Вона була написана навесні 1920 р., в той час, коли під впливом Великого Жовтня — першої в історії переможної соціалістичної революції — в усіх частинах земної кулі піднялася могутня хвиля революційного робітничого і національно-визвольного руху. Восени 1918 р. повстали революційні маси повалили монархії в Австро-Угорщині й Німеччині. Пролетарі капіталістичних країн були сповнені революційної рішучості, прагнули діяти за російським зразком. Навесні 1919 р. проголосили владу Рад робітники Угорщини, Баварії і Словаччини. Гострі класові бої проти імперіалістичної буржуазії вели пролетарі Англії, Франції, Італії, США, Японії та інших держав. Значного розмаху досяг національно-визвольний рух у колоніальних і напівоколоніальних країнах Азії, Африки і Латинської Америки.

Великий Жовтень і дальший розвиток світового революційного процесу створили об'єктивні передумови для виникнення і стрімкого зростання комуністичних партій. Саме відтоді комуністичний рух почав перетворюватися на рух справді міжнародний, всесвітній. «...Ко-

¹ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року, К., 1979, стор. 6.

мунізм,— підкреслював В. І. Ленін на Х з'їзді РКП(б),— став центральним питанням всього робітничого руху в цілому»².

Перемога соціалістичної революції в Росії була найпереконливішим доказом правильності марксистсько-ленінського вчення, на практиці підтвердила необхідність створення пролетарських партій нового типу, рішучого розриву революційних робітників з соціал-шовіністами і центристами.

Видатну роль у згуртуванні, ідейно-політичній консолідації всіх справді революційних сил відіграв створений за ініціативою В. І. Леніна в березні 1919 р. Комуністичний Інтернаціонал. У зв'язку з підготовкою до його II конгресу В. І. Ленін написав книгу «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі». В ній Володимир Ілліч поставив завдання проаналізувати досвід боротьби партії більшовиків за перемогу соціалістичної революції у зв'язку з актуальними проблемами стратегії і тактики світового комуністичного руху, показати «...те, що є загальнозастосовного, загальнозначимого, загальнообов'язкового в історії і сучасній тактиці більшовизму»³. У цій праці, як і в ряді інших творів, великий вождь і учитель робітничого класу всебічно розвинув положення К. Маркса і Ф. Енгельса про стратегію і тактику пролетарської партії, про закони класової боротьби, висвітлив ряд найважливіших теоретичних питань, які мали і мають у сучасних умовах першорядне значення для міжнародного комуністичного руху.

Узагальнивши історичний досвід більшовизму в Росії, досвід революційного робітничого руху в інших країнах, В. І. Ленін збагатив теорію соціалістичної революції і диктатури пролетаріату, створив цілісне вчення про керівництво класовою боротьбою пролетаріату в сучасну епоху, прокрив корінні питання підготовки і проведення соціалістичної революції, визначив основні принципи політики і тактики комуністичних партій, глибоко обґрунтував проблеми співвідношення інтернаціонального і національного в міжнародному комуністичному і робітничому русі. Розробка Володимиром Іллічем кардинальних питань стратегії і тактики класової боротьби пролетаріату мала величезне значення для зміцнення молодих компартій, їх політичного й ідеологічного загартування.

Створення і розвиток комуністичних партій — це складний процес, який проходить у боротьбі проти соціал-опортунізму і його різновидності в робітничому русі — центризму. Молоді компартії в той час ще тільки засвоювали марксистсько-ленінське вчення, оволодівали політичними, тактичними, організаційними основами боротьби. З самого початку існування їм довелося долати багато серйозних труднощів на своєму шляху. У робітничому русі комуністичним партіям протистояли досвідчені реформістські партії та організації, за якими йшла більшість пролетарів капіталістичних країн. Щоправда, комуністам вдалося порівняно швидко повести за собою передових робітників, але вплив їх серед пролетаріату зростав повільно і залишався відносно слабким.

Поряд з правим опортунізмом серйозну небезпеку для комуністичного руху являла собою псевдореволюційна течія, яка дістала назву «лівого» комунізму. Їй властиві «ультрареволюційне» фразерство і сектантська тактика, негативне ставлення до діяльності комуністів серед робітничих мас і непролетарських верств трудящих, заперечення будь-яких компромісів та ігнорування об'єктивних законів класо-

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 16—17.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 28.

вої боротьби, недооцінка марксистсько-ленінської теорії і небажання враховувати досвід революційної практики, набутий міжнародним комуністичним і робітничим рухом. Прибічники «лівизни» фактично заперечували марксистсько-ленінські організаційні основи компартій, комуністичну партійність, дисципліну в революційній пролетарській партії.

Лівосектантські помилки, за словами В. І. Леніна, завдавали «...найсерйознішої шкоди комунізмові»⁴. Тому він спрямував головний удар у праці «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» проти цієї небезпеки у міжнародному комуністичному русі, вказав шляхи її подолання.

Серед багатьох висвітлених у цій книзі питань чільне місце займає питання про Велику Жовтневу соціалістичну революцію. Аналізуючи її досвід, В. І. Ленін зробив принципово важливі в теоретичному і політичному відношенні висновки.

Насамперед, Володимир Ілліч розкрив величезне міжнародне значення перемого Жовтня. Рішуче виступивши проти спроб опортуністів обмежити значення головної події всесвітньої історії лише національними рамками, він звернув увагу на те, що, по-перше, російська революція справляє колосальний вплив на весь світовий визвольний рух трудящих, а, по-друге, що «...деякі основні риси нашої революції мають не місцеве, не національно-особливе, не російське тільки, а міжнародне значення»⁵. Перемога Жовтневої революції показала, писав В. І. Ленін, «...всім країнам дещо, і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього»⁶. Ленінське положення про неминучість повторення в міжнародному масштабі деяких основних рис революції в Росії, які відображають головні закономірності переходу від капіталізму до соціалізму, повністю підтвердив досвід наступних революцій і будівництва нового суспільства в країнах соціалістичної співдружності.

Сукупний досвід розвитку світового соціалізму переконливо показав, насамперед, що головним питанням революції було і залишається питання про владу: або влада робітничого класу, який виступає в союзі з усім трудовим народом, або влада буржуазії — третього не дано, підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев у доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства».

Цей досвід показав також, що перехід до соціалізму і утвердження нового ладу можливі за таких умов: якщо робітничий клас і його союзники використовують свою реальну політичну владу для ліквідації соціально-економічного панування капіталістів та інших експлуататорів; якщо робітничий клас на чолі з своїм авангардом — Комуністичною партією зуміє надихнути і повести за собою маси на боротьбу за побудову нового суспільства, за докорінну перебудову економіки і всіх суспільних відносин на соціалістичних началах; якщо влада трудящих зуміє захистити революцію від будь-яких атак класового ворога як всередині, так і ззовні⁷.

Важливе значення мали ленінські положення про співвідношення інтернаціонального й національного в політиці комуністичних партій,

⁴ Там же, стор. 84.

⁵ Там же, стор. 3.

⁶ Там же, стор. 4.

⁷ Див.: Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, К., 1978, стор. 569.

у робітничому русі. В. І. Ленін роз'яснював, що основні принципи комунізму єдині для всього міжнародного робітничого руху, але розвиток революційної боротьби в кожній окремій країні неминуче має і певні конкретні особливості, зумовлені історичними умовами, специфікою економічного, політичного, соціального, духовного життя даної держави. Тому, підкреслюючи всевітнє значення основ більшовицької стратегії і тактики, Володимир Ілліч застерігав братні комуністичні партії від сліпого копіювання досвіду партії більшовиків. У радіотелеграмі до Бела Куна незабаром після проголошення Угорської Радянської республіки В. І. Ленін наголошував: «Цілком безсумнівно, що голе наслідування нашої російської тактики в усіх подробицях при своєрідних умовах угорської революції було б помилкою»⁸.

Водночас Володимир Ілліч учив, що не слід перебільшувати або абсолютизувати особливості економічного, політичного, культурного розвитку даної країни, національного складу її населення, релігійних поглядів, історичних традицій тощо. Визначальними, головними є загальні закономірності соціалістичної революції і соціалістичного будівництва. Роз'яснюючи суть цього питання, В. І. Ленін писав, що «...єдність інтернаціональної тактики комуністичного робітничого руху всіх країн вимагає не усунення різноманітності, не знищення національних відмінностей..., а такого застосування *основних* принципів комунізму..., яке б правильно видозмінювало ці принципи в частковостях, правильно пристосовувало, застосовувало їх до національних і національно-державних відмінностей»⁹.

Розробляючи стратегію і тактику революційної боротьби пролетаріату, Володимир Ілліч підкреслював важливість оволодіння молодими комуністичними партіями її законами і методами керівництва нею. В книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» він звертав увагу комуністів на те, що «...політика є наука і мистецтво, яке з неба не падає, даром не дається, і що пролетаріат, коли він хоче перемогти буржуазію, повинен виробити собі *своїх*, пролетарських, «класових політиків», і таких, щоб вони були не гірші за політиків буржуазних»¹⁰.

При цьому В. І. Ленін постійно наголошував, що необхідно творчо підходити до марксистської науки, яка «...вимагає, по-перше, врахування досвіду інших країн, особливо, коли інші, теж капіталістичні, країни переживають або недавно переживали дуже схожий досвід; по-друге, врахування *всіх* сил, груп, партій, класів, мас, що діють всередині даної країни, аж ніяк не визначення політики на підставі тільки бажань і поглядів, ступеня свідомості і готовності до боротьби однієї тільки групи або партії»¹¹. Яскравим втіленням нерозривної єдності наукової теорії і революційної практики є створена Леніним пролетарська партія нового типу. Книга «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», присвячена кардинальним питанням стратегії і тактики, озброювала молоді комуністичні партії досвідом партії більшовиків, досвідом Великого Жовтня, вчила вмінню його правильного, творчого застосування, роз'яснювала, що і як треба робити для успішного здійснення пролетарської революції.

В. І. Ленін розкрив хибність позиції «лівих» комуністів з питання про пролетарську партію. Деякі німецькі «ліві», які називали себе

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 211.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 72.

¹⁰ Там же, стор. 61.

¹¹ Там же, стор. 61—62.

«принципальною опозицією», дійшли, за словами Володимира Ілліча, до геркулесових стовпів безглуздя: оголосили взагалі політичні партії буржуазною категорією і на цій «підставі» вважали непотрібними партії робітничого класу. В. І. Ленін піддав нищівній критиці такі твердження «лівих», показав не тільки їх помилковість, але й шкідливість. «Заперечення партійності і партійної дисципліни,— писав Володимир Ілліч,— ось що *вийшло* в опозиції. А це рівнозначне повному роззброєнню пролетаріату *на користь буржуазії*»¹².

На основі узагальнення набутого російським і міжнародним робітничим класом історичного досвіду революційної боротьби В. І. Ленін зробив висновок величезного принципального значення: «Без партії, залізної і загартованої в боротьбі, без партії, що користується довірою всього чесного в даному класі, без партії, що вміє стежити за настроєм маси і впливати на нього, вести успішно таку боротьбу неможливо»¹³.

Роз'яснюючи міжнародному пролетаріату, комуністам усього світу велику роль революційної партії, Володимир Ілліч у книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» дав неперевершений зразок глибоко аргументованої розробки стратегії і тактики комуністичного руху, наукового узагальнення багатющого досвіду боротьби більшовиків у зв'язку із злободенними питаннями «інтернаціональної комуністичної тактики»¹⁴, необхідністю прискорити процес формування, зміцнення і дальшого розвитку пролетарських партій нового типу. Саме під цим кутом зору в книзі розглядаються історичні уроки героїчної діяльності партії більшовиків, аналізується її стратегія і тактика, форми і методи боротьби на різних етапах розвитку революційного руху і в залежності від конкретних умов.

В. І. Ленін, зокрема, зазначав, що своїх успіхів у боротьбі за владу Рад більшовики досягли завдяки правильній гнучкій тактиці поєднання легальної і нелегальної роботи.

Більшовизм, указував В. І. Ленін, проробив протягом 1903—1917 рр. практичну історію, яка за багатством досвіду, різноманітністю і швидкістю зміни різних форм революційного руху не має собі рівної в світі¹⁵. Завдяки цьому лєнінська партія стала авангардом міжнародного робітничого руху, взірцем для інших революційних партій пролетаріату.

За минулі з часу перемоги Великого Жовтня десятиліття радянський народ під керівництвом Комуністичної партії, йдучи по шляху, вказаному Леніним, здійснив революційну перебудову суспільства, соціалістичну індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства, культурну революцію. Створений на основі лєнінських принципів Союз РСР дав усьому світові зразок справедливого розв'язання національного питання. У найкоротші строки наша Батьківщина перетворилася в могутню соціалістичну державу. Радянський народ відстояв завоювання Жовтня в боротьбі з внутрішньою контрреволюцією та інтервенцією, здобув перемогу над фашизмом у роки Великої Вітчизняної війни. «Всесвітньо-історичним підсумком діяльності КПРС і радянського народу по втіленню в життя лєнінських ідей,— підкреслюється в постанові ЦК КПРС про 110-у річницю з дня народження В. І. Лєніна,— стала побудова розвинутого соціалістичного суспіль-

¹² Там же, стор. 25.

¹³ Там же, стор. 26.

¹⁴ Див.: там же, стор. 44.

¹⁵ Див.: там же, стор. 8.

ства, в якому дедалі повніше розкриваються творчі сили нового ладу, його справді гуманна суть»¹⁶.

Надихаючий приклад Великого Жовтня, реального соціалізму, весь хід світового розвитку зумовили зростання впливу ленінських ідей, підтвердили міжнародне значення досвіду ленінської партії. В сучасних умовах наочно підтвердилася правота слів В. І. Леніна: «...Масам пролетарів усіх країн з кожним днем стає ясніше, що більшовизм указав правильний шлях до врятування від страхіть війни та імперіалізму, що більшовизм *придатний як зразок тактики для всіх*»¹⁷.

У книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» В. І. Ленін показав умови формування в Росії ідеологічно й організаційно згуртованої партії комуністів, охарактеризував основні етапи в історії більшовизму до перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції включно, висвітлив у зв'язку з цим корінні питання стратегії і тактики партії більшовиків. Геніальний теоретик і вождь міжнародного пролетаріату наголошував, що без революційної марксистської партії пролетаріат не може ні завоювати владу, ні втримати, зміцнити і зикористати її для побудови соціалізму. В свою чергу, партія не може виконати завдання, що стоять перед нею, без «найсуворішої, справді залізної дисципліни» в її рядах, без найповнішої і беззавітної підтримки партії «...всією масою робітничого класу, тобто всім, що є в ньому мислячого, чесного, самовідданого, впливового, здатного вести за собою або захоплювати відсталі верстви»¹⁸.

Аналізуючи досвід партії більшовиків, В. І. Ленін застерігав молоді компартії від сектантських, догматичних та інших помилок. Він наголошував, що революційний клас повинен, по-перше, «...уміти оволодіти *всіма*, без найменшого винятку, формами або сторонами суспільної діяльності...», по-друге, бути готовим до «...найбільш швидкої і несподіваної зміни...» однієї форми боротьби іншою¹⁹.

Важливе значення для розуміння закономірностей розвитку пролетарських партій нового типу мало роз'яснення В. І. Леніним питання про те, з якими ворогами всередині робітничого руху довелось вести боротьбу більшовикам. Володимир Ілліч показав, що більшовизм, який існує «...як течія політичної думки і як політична партія, з 1903 року»²⁰, виріс, зміцнів і загартувався в непримиренній боротьбі насамперед з правим опортунізмом, а також з «лівим» доктринерством, сектантством, з дрібнобуржуазною, напіванархічною революційністю. У книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» він докладно висвітлив історію цієї боротьби, наголошуючи, що анархізм нерідко був своєрідною карою за опортуністичні помилки робітничого руху. І в тому, що в Росії, незважаючи на більш дрібнобуржуазний склад її населення порівняно з іншими європейськими країнами, вплив анархізму в період революцій 1905—1907 і 1917 рр. був мізерним, велика заслуга належить партії більшовиків, яка завжди вела «...найбільш нещадну і непримиренну боротьбу проти опортунізму»²¹.

В. І. Ленін, розкриваючи соціальні корені опортунізму, показав, що класова природа «лівацтва» — це дрібний буржуа, «оскаженілий» від страхіть капіталізму. Аналізуючи дане соціальне явище, властиве

¹⁶ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року, стор. 5.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 291.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 5.

¹⁹ Див.: там же, стор. 76.

²⁰ Там же, стор. 6.

²¹ Там же, стор. 14.

всім капіталістичним країнам, Володимир Ілліч відзначав нестійкість і безплідність дрібнобуржуазної «революційності», відсутність у її носіїв витримки, організованості, дисципліни, стійкості. Все це загальновідомо, писав він, «але теоретичне, абстрактне, визнання цих істин аж ніяк ще не звільняє революційні партії від старих помилок, які виступають завжди з несподіваного приводу, в трошки новій формі, в небаченому раніш убранні або оточенні, в оригінальній — більш або менш оригінальній — обстановці»²².

На досвіді історії партії більшовиків, а також на досвіді становлення комуністичного руху в інших країнах В. І. Ленін переконливо показав, що боротьба на два фронти — проти правого опортунізму, з одного боку, і «лівого» доктринерства та сектантства — з другого, є об'єктивною потребою, закономірністю розвитку партії нового типу, що без такої боротьби, без ідейного розгрому різних опортуністичних течій пролетарська партія не може стати справді керівною силою робітничого класу. І праві, і «ліві» опортуністи, відзначав В. І. Ленін ще до Жовтневої революції, «...гальмують найважливішу, найнасушнішу справу: згуртування робітників у великі, сильні, добре функціонуючі, здатні за *всyakих* умов добре функціонувати, організації, пройняті духом класової боротьби, ясно усвідомлюючи свої цілі, виховувані в дійсно марксистському світогляді»²³. Ось чому робітничий рух в усіх країнах має пережити, писав Володимир Ілліч у 1920 р., «...боротьбу комунізму, що народжується, міцнішає, йде до перемоги насамперед і головним чином із *своїм* (для кожної країни) «меншовизмом», тобто опортунізмом і соціал-шовінізмом; по-друге — і, так би мовити, на додаток — з «лівим» комунізмом»²⁴.

Вся історія сучасного міжнародного комуністичного руху підтверджує правильність цього висновку, показує, наскільки важливо озброювати комуністів марксистсько-ленінським світоглядом, своєчасно і сміливо виявляти й переборювати незгоди в їх рядах, з позицій пролетарського інтернаціоналізму підходити до проблем, які виникають між партіями, дбаючи про зміцнення єдності робітничого руху, очищати компартії від агентури буржуазії, прибічників правого і лівацького ревізійнізму.

Серед багатьох питань стратегії і тактики комуністичних партій, висвітлених у книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», одним з центральних є питання про диктатуру пролетаріату. Узагальнюючи досвід розвитку Радянської держави, В. І. Ленін показав необхідність диктатури пролетаріату для перемоги над буржуазією і побудови соціалізму. Обґрунтовуючи цей висновок, він вказував, що перемога робітничого класу над буржуазією неможлива без довгої, впертої боротьби, яка вимагає витримки, дисципліни, твердості, непохитності і єдності волі²⁵. Володимир Ілліч розкрив багатогранність завдань диктатури пролетаріату, підкреслюючи, що головним її змістом є не насильство, а творення, будівництво нового, соціалістичного суспільства.

В. І. Ленін учив, що робітничому класові не досить завоювати владу, головне — утримати її, захистити завоювання соціалістичної революції. Для цього йому доводиться переборювати шалений опір поваленої буржуазії, могутність якої полягає не тільки в силі міжнародного капіталу, в силі і міцності її міжнародних зв'язків, а й у силі

²² Там же.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 61.

²⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 71.

²⁵ Див.: там же, стор. 6.

звички, в силі дрібного виробництва, якого на світі ще дуже багато і яке породжує капіталізм і буржуазію «...постійно, щодня, щогодини, стихійно і в масовому масштабі»²⁶.

Застерігаючи зарубіжних комуністів від однобокого розуміння класового змісту диктатури пролетаріату, В. І. Ленін вказував, що насправді вона являє собою особливу форму класового союзу між пролетаріатом і непролетарськими верствами трудящих. Звідси випливають і різні щодо буржуазії і щодо дрібнобуржуазних мас завдання диктатури пролетаріату. Якщо у ставленні до повалених експлуататорських класів це завдання визначається необхідністю придушення опору капіталістів і поміщиків, то у ставленні до дрібних власників перед робітничим класом стоять завдання виховання, переконання, залучення їх до будівництва нового суспільства. В. І. Ленін писав, що дрібних товаровиробників «...не можна прогнати, їх не можна придушити, з ними *треба ужитися*, їх можна (і треба) переробити, перевиховати тільки дуже довгою, повільною, обережною організаторською роботою»²⁷.

У книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» В. І. Ленін приділив велику увагу боротьбі проти сектантських, «ліводоктринерських» позицій у комуністичному русі. «Ліві» комуністи в Англії, Німеччині та деяких інших країнах недооцінювали революційні можливості трудящих мас, не вміли і не бажали боротися за маси; вони заперечували необхідність роботи комуністів у реакційних профспілках, відмовлялися від участі в парламентах і муніципалітетах. Виставляючи себе найпослідовнішими революціонерами, «ліві» доктринери відкидали будь-яку можливість компромісів, угод, обхідних шляхів у практичній діяльності комуністичних партій.

Володимир Ілліч переконливо розкрив цілковиту неспроможність позицій «лівих». Вказуючи на складність завдань підготовки і успішного проведення соціалістичної революції, нагадуючи, що боротьба робітничого класу проти буржуазії, за диктатуру пролетаріату і соціалізм — зовсім не рівний тротуар Невського проспекту, В. І. Ленін показав важливість завоювання на бік комуністів більшості робітничого класу, широких мас трудящих. Він учив комуністів усіх країн «...обов'язково *працювати там, де є маса*»²⁸, залучати мільйони трудящих до активної боротьби, підводити їх до революції. Володимир Ілліч вказував, що комуністи повинні навчитися правильно враховувати умови і вибирати момент для вирішального бою трудящих мас проти експлуататорів, взяття політичної влади в свої руки. Водночас він попереджав, що лише з пролетарським авангардом перемогти не можна. Кинути авангард у бій, поки весь клас, широкі маси не зайняли позиції або прямої підтримки авангарду, або, принаймні, доброзичливого нейтралітету щодо нього і цілковитої нездатності підтримувати його противника, було б не тільки безглуздом, а й злочином²⁹.

Для розробки компартіями правильної стратегії і тактики надзвичайну цінність мають лєнінські положення про революційну ситуацію і основний закон революції. В. І. Ленін учив комуністів глибоко аналізувати і правильно враховувати об'єктивні умови і розстановку класових сил як всередині країни, так і на міжнародній арені, наголошуючи при цьому, що для перемоги революції необхідна не тільки

²⁶ Там же.

²⁷ Там же, стор. 25.

²⁸ Там же, стор. 34.

²⁹ Див.: там же, стор. 73.

здатність революційного класу на масові революційні дії, але й наявність об'єктивних умов — революційної ситуації. Основні ознаки її, вказував В. І. Ленін, такі: неможливість для панівних класів зберегти в незмінному вигляді своє панування, криза «верхів», політики панівного класу, що створює розколинну, в яку проривається невдоволення і обурення пригноблених мас; загострення, більше від звичайного, злиднів і бідувань пригноблених класів; значне підвищення, внаслідок зазначених вище причин, активності мас, які приводяться всією обстановкою кризи до самостійного історичного виступу. «Без цих об'єктивних змін, незалежних від волі не тільки окремих груп і партій, але й окремих класів, революція — за загальним правилом — неможлива, — підкреслював В. І. Ленін. — Сукупність цих об'єктивних перемін і називається революційною ситуацією»³⁰. На основі поєднання цих об'єктивних умов з необхідними суб'єктивними факторами виникає і розвивається загальнонаціональна криза.

Узагальнюючи набутий історичний досвід, В. І. Ленін писав у книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», що «основний закон революції, підтверджений всіма революціями і зокрема всіма трьома російськими революціями в ХХ столітті, полягає ось у чому: для революції не досить, щоб експлуатовані і пригноблені маси усвідомили неможливість жити по-старому і зажадали зміни; для революції необхідно, щоб експлуататори не могли жити і управляти по-старому. Лише тоді, коли «низи» не хочуть старого і коли «верхи» не можуть по-старому, лише тоді революція може перемогти. Інакше ця істина виражається словами: революція неможлива без загальнонаціональної кризи...»³¹.

Для залучення мільйонів трудящих до активної революційної боротьби мало вести тільки пропагандистську і агітаційну роботу, «для цього потрібний власний політичний досвід цих мас»³². Допомогти масам зайняти правильну позицію, здатну забезпечити перемогу соціалістичної революції, — в цьому В. І. Ленін вбачав першочергове завдання комуністичних партій у міжнародному робітничому русі.

Володимир Ілліч підкреслював, що комуністи повинні не відгороджуватися від мас вигаданими, дитячо «лівими» лозунгами, а вести постійну роботу в профспілках, кооперативах, жіночих, молодіжних, культурно-освітніх та інших організаціях. «Треба, — писав він, — вміти приносити всякі жертви, переборювати найбільші перешкоди, щоб систематично, уперто, наполегливо, терпеливо пропагувати і агітувати якраз в тих установах, товариствах, спілках, хоч би й щонайреакційніших, де тільки є пролетарська або напівпролетарська маса»³³. Особливого значення В. І. Ленін надавав роботі в профспілках — найбільш масових організаціях трудящих.

В. І. Ленін дав вичерпну відповідь і на питання про участь комуністів у буржуазних парламентах. Він вказував на сектантський характер доводів тих, хто виступав проти участі комуністів у парламентах, оскільки, мовляв, у капіталістичних країнах парламенти буржуазії. Комуністичні партії повинні зважати на те, що у країнах капіталу багато трудящих ще вірять у буржуазний парламентаризм. Саме тому, писав Володимир Ілліч, «...участь у парламентських виборах і в боротьбі на парламентській трибуні обов'язкова для партії революційного пролетаріату саме з метою виховання відсталих верств

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 206.

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 65—66.

³² Там же, стор. 73.

³³ Там же, стор. 34—35.

*свого класу, саме з метою пробудження і освічення нерозвиненої, забитої, темної сільської маси»*³⁴.

Вказуючи на важливість участі представників компартій у парламентах, роботі профспілок та інших громадських організацій, В. І. Ленін разом з тим застерігав комуністів від переоцінки значення парламентської боротьби, не виключав того, що за певних умов може бути корисним і бойкот виборів до буржуазного парламенту, вчив комуністів умінню поєднувати легальні і нелегальні форми боротьби. Він закликав використовувати «безперервно, неослабно, неухильно» і парламентські вибори, і всі інші сфери суспільного життя, працювати не по-реформістському, а по-комуністичному, революційно, вносити справді пролетарський зміст в усі форми легальної діяльності партій, зокрема в парламентську роботу. «Комуністи в Західній Європі і в Америці,— писав В. І. Ленін,— повинні навчитися створити новий, незвичайний, неопортуністичний, некар'єристський парламентаризм... Зробити це в Західній Європі і Америці дуже важко, дуже й дуже важко, але це зробити можна і треба, бо без труда завдання комунізму взагалі розв'язати не можна, а трудитися треба над розв'язанням *практичних завдань*...»³⁵.

В. І. Ленін учив молоді компартії оволодівати мистецтвом гнучкої тактики і політичного компромісу. «Перемогти могутнішого противника,— вказував Володимир Ілліч,— можна тільки при величезному напруженні сил і при *обов'язковому*, найбільш старанному, дбайливому, обережному, вмілому використанні як всякої, хоч би найменшої, «тріщини» між ворогами, ...так і всякої, хоч би найменшої, можливості дістати собі масового союзника, нехай навіть тимчасового, хиткого, непевного, ненадійного, умовного»³⁶.

У книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» В. І. Ленін переконливо розкрив цілковиту неспроможність тверджень «лівих», нібито революційна пролетарська партія не може і не повинна йти ні на які компроміси. Подібні погляди ще в 70-х роках XIX ст. критикував Ф. Енгельс³⁷. Компроміси, вчив Володимир Ілліч, бувають різні, не можна заперечувати їх допустимість взагалі, «принципально». Вся справа в тому, щоб уміти застосовувати цю тактику з метою підвищення, а не зниження загального рівня пролетарської свідомості, революційності, здатності до боротьби і перемоги. Йдучи на угоди, коли вони диктуються обставинами, не жертвувати принципами, зберігати вірність своєму класові, своїй кінцевій меті — така була ленінська настанова молодим комуністичним партіям.

Звертаючись до історичного досвіду партії більшовиків, В. І. Ленін наводив приклади майстерного застосування нею тактики компромісів як у внутріполітичній боротьбі, так і в міжнародній діяльності. Зокрема, російські революційні соціал-демократи у боротьбі проти народництва пішли на тимчасову угоду з «легальними марксистами». В роки першої російської революції більшовики, засуджуючи політику ліберальної буржуазії, не відмовлялися від підтримки її виступів проти самодержавства, проводили тактику «лівого блоку» з дрібнобуржуазними партіями. Під час Жовтневої революції наша партія пішла на компроміс з лівими есерами, допустила їх до участі в Радянському уряді. Але, укладаючи той чи інший компроміс, партія більшовиків завжди залишалася вірною своїм принципам, не припиняла боротьби

³⁴ Там же, стор. 40.

³⁵ Там же, стор. 79.

³⁶ Там же, стор. 51—52.

³⁷ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 495—496.

проти буржуазної й реформістської ідеології та політики, що сприяло посиленню позицій Комуністичної партії, відповідало інтересам робітничого класу.

Прикладом застосування тактики компромісів у галузі зовнішньої політики був Брестський мир, укладений Радянською державою з імперіалістичною Німеччиною в 1918 р. У тих конкретних умовах такий компроміс був обов'язковим, підкреслював В. І. Ленін. Він допоміг зберегти Радянську владу в Росії, забезпечив життєво необхідну мирну передишку для зміцнення диктатури пролетаріату, закріплення завоювань Великого Жовтня, сприяв розвитку революційного руху в Німеччині та інших країнах. Спираючись на досвід партії більшовиків, В. І. Ленін учив комуністів усього світу вмінню застосовувати тактику маневрування з метою підвищення загального рівня «...пролетарської свідомості, революційності, здатності до боротьби і до перемоги»³⁸.

В. І. Ленін дбав про те, щоб молоді компартії оволодівали всіма засобами і прийомами мистецтва політичного керівництва. Політика і тактика партії, роз'яснював Володимир Ілліч, повинні ґрунтуватися на тверезому, строго об'єктивному врахуванні *всіх* класових сил даної держави та інших держав, а також на врахуванні досвіду світового революційного руху³⁹. Він гостро критикував догматизм «лівих», які не хотіли зважати на обстановку, що змінюється, творчо застосовувати і розвивати революційну теорію, використовувати нові можливості в інтересах робітничого класу, визвольного руху всіх трудящих.

Пристрасною переконаністю в неминучій перемозі комунізму, яка ґрунтувалася на глибоко науковому діалектичному аналізі реальної дійсності, сповнені ленінські слова: «Комуністи повинні знати, що майбутнє в усякому разі належить їм, і тому ми можемо (і повинні) поєднувати найбільшу пристрасність у великій революційній боротьбі з найбільш холоднокровним і тверезим врахуванням шалених метань буржуазії»⁴⁰.

* * *

Основну роботу над рукописом книги В. І. Ленін закінчив 27 квітня 1920 р. Одержавши ряд нових матеріалів про стан справ у комуністичних партіях, він написав 12 травня, коли вже йшла коректура⁴¹, додаток до праці. В середині червня—липні 1920 р. книга вийшла з друку російською, французькою, англійською, німецькою мовами і делегати II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу (19 липня—7 серпня 1920 р.) одержали можливість ознайомитися з нею.

Книга В. І. Леніна озброїла молоді комуністичні партії багатим досвідом більшовизму, дала чіткі відповіді на корінні питання політичного, організаційного, ідейного будівництва Комінтерну і комуністичних партій в нових, складних історичних умовах, в епоху загальної кризи капіталізму, існування двох протилежних суспільних систем. Сформульовані в праці висновки і положення були покладені в основу рішень II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. Конгрес заслухав доповіді В. І. Леніна і прийняв резолюцію про роль комуністичної партії в пролетарській революції, схвалив Статут Комінтерну, прийняв 21 умову прийому в Комуністичний Інтернаціонал,

³⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 55.

³⁹ Див.: там же, стор. 45.

⁴⁰ Там же, стор. 82.

⁴¹ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 8, М., 1977, стор. 495, 548.

основану на принципах побудови партії нового типу. Глибока змістом, яскрава формою викладу матеріалу, невичерпна за багатством ідей, переконлива за силою наукової аргументації, ця праця стала справжньою енциклопедією стратегії і тактики міжнародного комуністичного руху, важливим етапом у розвитку марксистсько-ленінської теорії.

Геніальна праця В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», створена 60 років тому, блискуче витримала перевірку часом. Її ідеї, висновки і положення не тільки переконливо підтверджені розвитком світового революційного процесу за минулі роки, але й зберігають своє значення і надалі. Ленінські настанови, вироблені ним принципи науки про керівництво революційною боротьбою пролетаріату і сьогодні є наріжним каменем стратегії і тактики комуністичних і робітничих партій.

«Хід історії»,— підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна»,— найглибші перетворення, які в корені змінили обличчя сучасного світу, приносять все нові докази правоти і незламної сили ленінських ідей»⁴².

Керуючись ленінськими настановами, КПРС неухильно і послідовно проводить курс на дальший розвиток братерських зв'язків з іншими країнами соціалістичної співдружності, з молодими країнами, що розвиваються, з міжнародним робітничим рухом, з усіма революційними, визвольними силами, які виступають проти імперіалізму і його агресивної політики. Наша партія разом з братніми марксистсько-ленінськими партіями веде послідовну боротьбу проти буржуазної ідеології, ревізіонізму, догматизму, націоналізму, рішуче викриває несумісну з науковим соціалізмом ідеологію і практику маоїзму. КПРС завжди була і залишається вірною ленінській політиці зміцнення єдності, згуртованості, спільних дій з комуністичними і робітничими партіями інших країн у дусі пролетарського інтернаціоналізму і товариської солідарності, на основі безсмертного вчення Маркса, Енгельса, Леніна.

В. В. Сухарев

РАЗРАБОТКА В. И. ЛЕНИНЫМ СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ МИРОВОГО КОМУНИСТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ

(К 60-летию книги В. И. Ленина «Детская болезнь «левизны» в коммунизме»)

Резюме

В статье рассматриваются основные положения классического произведения В. И. Ленина «Детская болезнь «левизны» в коммунизме». Особое внимание уделено раскрытию в свете ленинских идей международного значения исторического опыта КПСС, Великой Октябрьской социалистической революции для деятельности революционных партий рабочего класса, их борьбы против современного правого и «левого» оппортунизма, за сплочение мирового коммунистического движения.

⁴² Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року, стор. 5.

К. Ю. КАЛАУШИНА (Ленінград)

БОРОТЬБА В. І. ЛЕНІНА ПРОТИ ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ ГОНКИ ОЗБРОЄНЬ

«Мир — головне»¹. Цьому ленінському заповіту КПРС і Радянський уряд вірні вже більше шести десятиріч. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в світі відбулися важливі соціальні зміни. Головна тенденція наших днів — посилення впливу реального соціалізму на розв'язання корінних проблем суспільства, серед яких провідне місце належить збереженню і зміцненню миру. Радянська держава, інші країни соціалістичної співдружності завжди були і є ініціаторами постановки й кардинального розв'язання найбільш актуальних питань сучасності — роззброєння і відвернення нової світової війни.

На основі докорінних змін у співвідношенні сил на світовій арені розпочався глибокий процес перебудови всієї системи міжнародних відносин. Однак на перешкоді цього прогресивного процесу стоять імперіалістичні і милітаристські кола, які вже завдали людству незліченних бід. Так, за роки першої світової війни було вбито і померло від ран 10 млн. чол., а 20 млн. стали інвалідами, знищено матеріальних цінностей на суму 338 млрд. доларів; за роки другої світової війни, — відповідно, 54 млн. убитих, 90 млн. поранених, з них — 28 млн. стали інвалідами, від бомбардувань загинуло 2 млн. чол. цивільного населення, знищено матеріальних цінностей більш як на 4000 млрд. доларів². При цьому у вогні війни загинуло 20 млн. радянських людей, тобто майже 40% усіх людських втрат. Більше 3 млн. воїнів Радянських Збройних Сил було вбито, поранено і пропали без вісті при визволенні народів Європи і Азії від фашистських загарбників і японських милітаристів³. Загальна сума збитків, заподіяних народному господарству нашої країни і окремим громадянам, становила 679 млрд. крб.⁴ Жодна інша країна не зазнала таких величезних втрат.

Після закінчення другої світової війни імперіалістичні кола західних держав, насамперед США, розв'язали більш як 30 локальних воєн і, посилюючи гонку озброєнь на якісно новій військово-технічній основі, погрожують третьою світовою війною. Це свідчить, що й нині для імперіалізму характерним є зростання милітаристських тенденцій, нагромадження у мирний час небаченої кількості термоядерної і звн-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 347.

² «Проблеми мира и социализма», 1969, № 7, стор. 30.

³ Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил во второй мировой войне, М., 1974, стор. 7—8.

⁴ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1, М., 1970, стор. 653.

чайної зброї, роздування военного бюджету буржуазних держав, пропаганда надуманих міфів про «радянську военну загрозу» Заходу.

Тому нині немає більш нагального завдання, ніж відвернення нової світової війни, яка, за умови її виникнення, призведе, як передбачав В. І. Ленін, до підриву самих умов існування людського суспільства⁵.

У Програмі миру, прийнятій XXIV з'їздом КПРС, і Програмі дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів, висунутій XXV з'їздом партії, боротьба за припинення гонки озброєнь визначається як одне з найважливіших завдань зовнішньополітичної діяльності Центрального Комітету і Радянського уряду на сучасному етапі.

XXV з'їзд КПРС підкреслив, що проблема війни і миру є головним питанням сучасності. «Радянські комуністи пишаються тим, — зазначалося в матеріалах з'їзду, — що вони взяли на себе важку, але благородну місію бути в перших рядах борців за те, щоб відвести від народів небезпеки, зв'язані з продовженням гонки озброєнь. Наша партія закликає всі народи, всі країни об'єднати свої зусилля для того, щоб покласти край цьому згубному процесові. Нашою кінцевою метою в цій галузі було і лишається загальне і повне роззброєння»⁶.

У благородній і гуманній справі боротьби за роззброєння і мир КПРС спирається на надійний компас — ленінське вчення про зовнішньополітичну діяльність соціалістичної держави, розвиваючи і збагачуючи його відповідно до нової історичної обстановки.

З багатьох аспектів ленінського вчення про боротьбу за збереження і зміцнення миру автор даної статті висвітлює лише один, а саме — боротьбу за роззброєння. Керуючись ленінською вказівкою про те, що «роззброєння є ідеал соціалізму»⁷, КПРС активно і послідовно веде боротьбу за втілення його в життя.

Боротьба за роззброєння є однією з благородних традицій міжнародного пролетаріату, початок якій поклали основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс. Уже наприкінці XIX — на початку XX ст. міжнародна соціал-демократія розглядала боротьбу проти мілітаризму саме в світлі їх рекомендацій і проводила свою антимілітаристську діяльність відповідно до двох основних програмних вимог: 1) ліквідація постійної армії і заміна її народною міліцією, загальним озброєнням народу; 2) боротьба за роззброєння.

Вступ капіталізму у свою найвищу стадію — імперіалізм — ознаменувався появою нового типу воєн — світових війн за поділ і переділ сфер впливу — і висунув перед соціал-демократами завдання — осмислити суть цих явищ і виробити нові форми боротьби проти агресивних планів мілітаристських кіл. Однак внаслідок зростання опортунізму в партіях II Інтернаціоналу їх лідери відмовилися від розв'язання питань про війну і мир з позицій революційного марксизму. Лише В. І. Ленін послідовно розвинув вчення К. Маркса і Ф. Енгельса на базі наукової теорії імперіалізму, теорії соціалістичної революції, вчення про справедливі і несправедливі війни.

Саме Володимир Ілліч в конкретно-історичних умовах Росії висунув лозунг про роззброєння. Перед першою світовою війною боротьбу за роззброєння він розглядав як одну з демократичних вимог пролетарської партії, покликаних мобілізувати трудящих усіх країн на активні виступи проти мілітаризму, за відвернення світової війни.

⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 374.

⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 25.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 144.

Коли розпочалася розв'язана імперіалістичними колами перша світова війна, В. І. Ленін дійшов висновку про несвоечасність пропаганди лозунгу роззброєння, оскільки докорінно змінилися умови боротьби за мир. Пацифістську програму «роззброєння», висунуту в роки війни, з її закликом до відмови від будь-якого озброєння народу Володимир Ілліч називав виявом відчаю і заляканості. «Це не боротьба з мілітаризмом,— писав він,— а полохливе прагнення відійти вбік від великих питань капіталістичного світу»⁸. Водночас В. І. Ленін учив: «...Ми і на воєнному ґрунті — повинні лишитися революціонерами... Епоха *багнета* настала. Це факт, значить, і такою *зброєю* треба боротись»⁹. Володимир Ілліч доводив, що знищити мілітаризм можна лише за умови повалення капіталістичного ладу: «Цілковите знищення мілітаризму» можливе «...не в пацифістському розумінні, але в тісному зв'язку з соціалістичною революцією і як її наслідок»¹⁰.

Після перемоги Великого Жовтня В. І. Ленін знову поставив на порядок денний питання про боротьбу за роззброєння. Однак це вже був не лише пропагандистський лозунг, а один з провідних напрямів зовнішньополітичної діяльності першої в світі соціалістичної держави. Слід відзначити, що позиція В. І. Леніна завжди була принциповою, класовою і докорінно відрізнялася від буржуазного пацифізму. Визначаючи сутність останнього, Володимир Ілліч писав, що головним у пацифізмі є «...ідея, начебто війна не зв'язана з капіталізмом, не є продовження політики часу *мирного*». В цьому теоретична фальш; практична — в обході соціальної *революції*»¹¹.

Протиставляючи класову, пролетарську позицію у питанні боротьби за мир позиції буржуазних пацифістів, В. І. Ленін, однак, не відкидав пацифізм взагалі.

Уже перші війни епохи імперіалізму привернули пильну увагу В. І. Леніна до такого явища, як мілітаризм. У працях «Китайська війна», «Протест фінляндського народу», прокламаціях «До російського пролетаріату», «Перше травня», статтях «Падіння Порт-Артура», «Самодержавство і пролетаріат», «Войовничий мілітаризм і антимілітаристська тактика соціал-демократії» та деяких інших В. І. Ленін висунув боротьбу за мир, проти реакційних війн як програмне завдання більшовицької партії і сформулював принципи мирних відносин між країнами з різним соціальним ладом, а також інтернаціоналістської зовнішньої політики майбутньої соціалістичної держави.

У визначенні мілітаризму, даному напередодні першої світової війни, В. І. Ленін підкреслював, що обидві його форми — внутрішня і зовнішня — є «життєвим проявом» капіталізму¹². Він звернув увагу на той факт, що породжений імперіалізмом мілітаризм набуває загального характеру. Цю його властивість Володимир Ілліч пов'язував з пануванням монополій, паразитизмом і загниванням капіталізму на останній його стадії. «Імперіалізм є запекла боротьба великих держав за поділ і переділ світу,— писав В. І. Ленін,— через це він неминуче повинен вести до дальшої мілітаризації в усіх країнах, і в нейтральних і в маленьких»¹³.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 49, стор. 72.

⁹ Там же, стор. 23, 25.

¹⁰ Там же, стор. 323.

¹¹ Там же, стор. 361.

¹² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 175.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 131.

Загальний характер мілітаризму породжує поняття, якого не було за життя К. Маркса і Ф. Енгельса,— загальне і повне роззброєння. У зв'язку з цим В. І. Ленін підкреслював, що боротьба за відвернення реакційних війн, за роззброєння повинна набирати масового характеру, охоплювати дедалі ширші по-пацифістському настроєні демократичні верстви. Найближче завдання революційного пролетаріату в 1907—1914 рр., на думку В. І. Леніна, полягало у відверненні світової війни. Він зазначав, що «...нема на світі іншого захисника миру і свободи, крім міжнародного революційного пролетаріату»¹⁴.

Як делегат Штутгартського (1907 р.) і Копенгагенського (1910 р.) конгресів II Інтернаціоналу В. І. Ленін відіграв видатну роль у розробці цими форумами тактики антимілітаристської боротьби. У ряді статей, присвячених Штутгартському конгресу, Володимир Ілліч конкретизував і доповнив положення і висновки, які містилися в його документах, зокрема про боротьбу проти небезпеки війни, що насувалася, а також розробив теоретичні питання про мілітаризм.

Слід розрізняти, вчив В. І. Ленін, методи боротьби проти загрози виникнення війни і методи боротьби, які необхідно використовувати, коли вона вже стала неминучою. Говорячи про методи відвернення війни, Володимир Ілліч відстоював точку зору К. Маркса і Ф. Енгельса про два можливі шляхи знищення мілітаризму: по-перше, таке величезне збільшення військово-технічної могутності і вдосконалення знарядь смерті, внаслідок якого вони стають настільки небезпечними, що їх не можна застосувати без загрози загальної загибелі людства; по-друге, соціалістична революція.

Напередодні першої світової війни і в ході її В. І. Ленін основну увагу приділяв посиленню пропагандистської антимілітаристської роботи серед усіх верств населення, особливо серед молоді і безпосередньо у військових частинах, викриттю агресивної політики буржуазних урядів і партій, теорій опортуністів і ревізіоністів з питань війни і миру, висуванню вимог до буржуазних урядів про припинення гонки озброєнь.

Завдяки тому, що В. І. Леніну вдалося згуртувати лівих соціал-демократів і внести ряд поправок у проект резолюції Штутгартського конгресу, останній не лише підтримав антимілітаристську програму, вироблену ще К. Марксом і Ф. Енгельсом, а й, врахувавши досвід російського робітничого руху, прийняв спеціальну резолюцію, яка містила ленінське положення про перетворення імперіалістичної війни в громадянську. Це було величезною перемогою більшовизму на міжнародній арені.

В. І. Ленін довів необґрунтованість поглядів тих соціал-демократів, які відмовлялися від висування вимоги про роззброєння під приводом її нездійсності і протиставляли цьому вимогу створення народної міліції. Під впливом таких настроїв Копенгагенський конгрес II Інтернаціоналу не включив у свою резолюцію «Боротьба з мілітаризмом і війною» вимогу створення народної міліції і загального озброєння народу, обмежившись вимогою загального роззброєння^{15—16}.

У квітні 1914 р. в бесіді з польським журналістом Альфредом Майкосеном на запитання останнього, чи хоче він, щоб розпочалася війна в Європі, В. І. Ленін відповів: «Ні, я не хочу її... Я роблю і робитиму все, що в моїх силах, для того, щоб перешкодити мобілізації і війні. Я не хочу, щоб мільйони пролетарів знищували один одного,

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 218—219.

^{15—16} Боротьба за мир. Матеріали трьох Інтернаціоналів, М., 1967, стор. 88—89.

платячи кров'ю за безумство капіталізму... Об'єктивно передбачати війну і на випадок її розв'язання прагнути якомога краще її використати — це одне. Бажати війни або працювати на неї — це зовсім інше»¹⁷.

Величезною заслугою В. І. Леніна була дальша розробка питання про мілітаризм, що є породженням імперіалізму. Аналізуючи економічне становище різних держав наприкінці XIX — на початку XX ст., він дійшов висновку про те, що одним з найголовніших стимулів розвитку капіталістичного виробництва стає мілітаризація господарства і саме в цьому знаходять відображення всі істотні риси економіки та політики імперіалізму. Політичні суперечності і мирні союзи, писав Володимир Ілліч, «...вирастають з воєн, обумовлюючи одно одне, породжуючи переміну форм мирної і немирної боротьби з *одного і того ж* ґрунту імперіалістських зв'язків і взаємовідносин всесвітнього господарства і всесвітньої політики»¹⁸.

Викриваючи згубність політики гонки озброєнь, В. І. Ленін показав, що непомірне зростання мілітаризму супроводжувалося небаченим збагаченням воєнних монополій. Саме в цьому, на його думку, полягала одна з основних і «великих таємниць» підготовки світової війни¹⁹.

Вже на початку XX ст. В. І. Ленін виявив тенденцію зближення інтересів промисловців, військових і держави у виробництві зброї, а в роки першої світової війни писав про те, що державно-монополістичний капіталізм являє собою військову каторгу для робітників, військову охорону прибутків капіталістів²⁰.

Розповідаючи про махінації та прибутки військово-промислових монополій, багато з яких були міжнародними, В. І. Ленін з гнівом писав: «Ось куди йдуть мільйони і мільярди, що їх видушують з робітників і селян на озброєння... Армстронг в Англії, Крупп у Німеччині, Крезо у Франції, Кокеріль у Бельгії, а скільки їх по всіх «цивілізованих» країнах? А сила-силенна поставщиків?

Ось *кому вигідне* роздування шовінізму, базікання про «патріотизм» (гарматний патріотизм), про захист культури (знаряддями винищування культури)...»²¹.

Значне місце у працях В. І. Леніна приділяється таким показникам гонки озброєнь, як зростання військових бюджетів капіталістичних держав у роки, що передували першій світовій війні²², та швидке збільшення чисельності їх армій і флотів. «Відомо, що останніми роками і Англія і Німеччина озброюються надзвичайно посилено,— писав він у 1911 р.— Конкуренція цих країн на світовому ринку все більше й більше загострюється. Воєнна сутичка насувається все грізніше»²³.

В. І. Ленін виявив нові явища у політиці буржуазних урядів, а саме: створення воєнних блоків і підписання відповідних угод, проведення локальних імперіалістичних воєн, що передували світовій. У Маніфесті ЦК РСДРП «До всіх громадян Росії» в зв'язку з першою Балканською війною він застерігав: «Загрожує загальноєвропейська війна... Біржова паніка у Відні і Берліні, в Парижі і Лондоні показує,

¹⁷ Ю. Серадский. Польские годы В. И. Ленина, М., 1966, стор. 29.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 27, стор. 392.

¹⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 304.

²⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 181.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 60.

²² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 28, стор. 432.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 215.

що капіталісти всієї Європи не бачать можливості зберегти європейський мир»²⁴.

За цих умов завдання революційного пролетаріату полягало в тому, щоб, використовуючи нелегальні й легальні форми боротьби, за допомогою друкованого слова і усної пропаганди, зокрема з трибуни буржуазного парламенту або реакційної Думи, викривати агресивну суть політики імперіалістичних урядів, що вели посилену підготовку війни за переділ світу, шовінізм і націоналізм буржуазних партій як у Росії, так і в інших країнах, посилити боротьбу партії за армію, ширше розгорнути революційний рух²⁵.

Формулюючи класову постановку питання про мир і відвернення війни, В. І. Ленін писав: «Європейська буржуазія судорожно чіпляється за воячину і реакцію із страху перед робітничим рухом... Влада — в руках банків, картелів і великого капіталу взагалі. Єдина гарантія миру — організований, свідомий рух робітничого класу»²⁶.

Все ж перша світова війна була розв'язана імперіалістичними колами. Одна з причин її виникнення полягала в розколі опортуністами та ревізіоністами міжнародного робітничого руху і його національних загонів.

Після перемоги Великого Жовтня, що підтвердив правоту ленінської теорії соціалістичної революції, боротьба за роззброєння стала одним з основоположних напрямів зовнішньої політики Радянської Росії. Першими документами країни соціалізму, що поклали початок її боротьбі за роззброєння, були ленінський Декрет про мир і Декрет про початок постійного скорочення чисельності армії, прийнятий 10 (23) листопада 1917 р. і підписаний Головою РНК В. І. Ленінін та народними комісарами військових справ В. О. Антоновим-Овсієнком і М. В. Криленком.

Завоювавши у вогні громадянської війни право на незалежне, самостійне існування, Радянська Росія підтвердила життєвість ленінського вчення про війни справедливі і несправедливі й почала активну боротьбу за відвернення нової світової війни. У цей час В. І. Ленін не залишала думка про те, що мілітаризм може загинути в міру свого розвитку. Н. К. Крупська згадувала: «Це було на початку 1918 р. в Ленінграді. Володимир Ілліч говорив, що сучасна техніка нині все більше і більше допомагає руйнівному характеру війни. Але настане такий час, коли війна стане настільки руйнівною, що вона взагалі стане неможливою. Згодом до цього питання Володимир Ілліч повернувся в 1920—1921 рр. Він розповідав мені про одну розмову з інженером, який говорив, що нині на черзі стоїть такий винахід, що можна буде на відстані знищити велику армію. Це зробить будь-яку війну неможливою. Ілліч з великим захопленням говорив про це. Видно було, як пристрасно він хотів, щоб війна стала неможливою»²⁷.

Однак міжнародна обстановка на початку 20-х років залишалася дуже складною. Характеризуючи її, В. І. Ленін писав: «...Нові імперіалістські війни *вже готуються* теперішньою політикою *всіх* буржуазних держав,— і не тільки готуються свідомо, але й впливають з об'єктивною неминучістю з усієї їх політики...»²⁸.

Цей висновок В. І. Леніна, що розцінювався буржуазною пропагандою як провокаційний і служив приводом для звинувачення Ра-

²⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 128.

²⁵ Див.: там же, стор. 131—132, 188.

²⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 139.

²⁷ Н. К. Крупская. О Ленине, М., 1979, стор. 54—55.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 55.

дянської Росії в «червоному мілітаризмі», по суті, ґрунтувався на глибокому аналізові стану світового імперіалізму в умовах Версальської системи. Правильність його переконливо підтверджувалася наступними історичними подіями.

Незважаючи на одночасне існування «двох таборів» — буржуазного і радянського²⁹, В. І. Ленін все ж не вважав боротьбу за відвернення нової світової війни безперспективною справою. У ленінській програмі миру враховувалися зміни, які відбулися під впливом перемоги Великого Жовтня. «Питання про імперіалістські війни... з 1914 року стало наріжним питанням всієї політики всіх країн земної кулі,— зазначав В. І. Ленін.— Це питання життя і смерті десятків мільйонів людей... І в цьому питанні наша Жовтнева революція відкрила нову епоху всесвітньої історії»³⁰. До цих змін, зокрема, відносилися:

1. Початок загальної кризи капіталізму.

2. У статті «Про демократію» і диктатуру» В. І. Ленін писав: «Диктатура пролетаріату визволить людство від ярма капіталу і від воєн»³¹. Поява на міжнародній арені Країни Рад — великої і могутньої держави диктатури пролетаріату, що назавжди покінчила з пануванням капіталу і з мілітаризмом, проводить на міжнародній арені політику миру, дружби народів, мирного співіснування і співробітництва, підтверджує цю ленінську оцінку.

3. На новий ступінь піднялася антимілітаристська діяльність трудящих в усьому світі. Зокрема, до неї включилися народи колоніальних і залежних країн.

4. Наявність антагоністичних суперечностей у самому таборі імперіалізму. Щодо цього В. І. Ленін писав: «...Питання про війну і мир висить на волоску, як на Заході, так і на Далекому Сході, тому що є дві тенденції: одна, яка робить неминучим союз усіх імперіалістів, друга — яка протиставить одних імперіалістів іншим...»³²

5. Розвиток дрібнобуржуазного пацифізму в капіталістичних країнах. В умовах існування Радянської країни змінилося й ставлення Володимира Ілліча до пацифізму. Тепер його необхідно було враховувати, щоб створити широкий фронт боротьби за мир в усіх країнах.

У теоретичній спадщині В. І. Леніна слід розрізняти рекомендації міжнародному пролетаріату про посилення його антимілітаристської діяльності і програму боротьби соціалістичної держави за мир.

У грудні 1922 р. делегація РКП(б) взяла участь у роботі Міжнародного конгресу миру, скликаного Амстердамським інтернаціоналом профспілок. В. І. Ленін у «Замітках в питанні про завдання нашої делегації в Гаазі» дав ряд важливих рекомендацій щодо організації боротьби за відвернення нової світової війни, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. «В питанні про боротьбу з небезпекою війни... найбільшою трудностю,— писав В. І. Ленін,— є подолання того передсуду, що це питання просте, ясне і порівняно легке». Він доводив неспроможність поглядів тих реформістських вождів робітничого класу, які пропонували відповісти на виникнення війни страйком або революцією, і протиставив їм глибоко наукову постановку питання. В. І. Ленін підкреслював: «Треба пояснити людям реальну обстановку того, яка велика таємниця, в якій війна народжується...»³³. Володимир Іл-

²⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 32.

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 140.

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 376.

³² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 313.

³³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 304.

ліч учив, що для комуніста недостатньо лише визнання злочинного характеру війни. Про це переконливо свідчив сумний досвід конгресів II Інтернаціоналу. Комуністи повинні вказати народним масам реальні шляхи до її відвернення. До таких шляхів він відносив розгортання нелегальної партійної роботи, зокрема серед солдатів, і водночас проведення широкої антимілітаристської легальної діяльності під лозунгом роззброєння у своїх країнах і на міжнародній арені.

В. І. Ленін накреслив такі основні напрями боротьби першої в світі соціалістичної держави за мир:

1. Інтернаціоналістська зовнішня політика щодо майбутніх соціалістичних країн, а також країн і народів, пригноблених імперіалізмом.

2. Політика мирного співіснування з капіталістичними країнами.

3. Боротьба за роззброєння і відвернення реакційних війн.

4. У разі нападу на нашу країну — захист соціалістичної Вітчизни, наявність для цього армії нового типу, яка виконує лише оборонні функції.

Водночас В. І. Ленін звертав увагу на фальшивість буржуазних програм роззброєння. В інтерв'ю іноземному кореспонденту в 1922 р. він зазначав, що «...пацифістських фраз, розмов і запевнень, інколи навіть клятв проти війни і проти миру (мається на увазі Версальський мир.— К. К.) лунає в усьому світі надзвичайно багато, а готовності зробити справжні кроки, навіть найпростіші, для забезпечення миру ми зустрічаємо у більшості держав, і особливо сучасних цивілізованих держав, надзвичайно мало. А ми хотіли б і в цьому і в подібних питаннях бачити якомога менше загальних заяв, урочистих обіцянок, пишних формул і якомога більше найпростіших, найясніших рішень і заходів, які б справді вели до миру, коли вже не говорити про повне усунення небезпек війни»³⁴.

Конкретна програма загального і повного роззброєння була розроблена нашою партією під керівництвом В. І. Леніна у період підготовки до участі в Генуезькій конференції. У працях Володимира Ілліча підкреслювалося, що така глобальна проблема, як відвернення війн, може бути розв'язана лише завдяки спільним зусиллям народів усіх країн в умовах мирного співіснування двох соціальних систем, що для цього необхідна повна гарантія рівноправності сторін при здійсненні практичних кроків на шляху роззброєння.

У проекті постанови ЦК РКП(б) про завдання радянської делегації в Генуї В. І. Ленін підкреслював наявність двох цілей, здійснення яких добиватимуться радянські дипломати, — торговельної і пацифістської. Останній він надавав особливого значення, маючи на увазі залучення на свій бік прихильників миру в буржуазних країнах. «...Програма наша полягає в тому, — писав В. І. Ленін, — щоб, не приховуючи наших комуністичних поглядів, обмежитися, проте, найбільш загальною і короткою вказівкою на них... з прямою заявою, що проповідувати наші погляди тут ми вважаємо недоречними, бо прийшли заради торгової угоди і спроби порозумітися з пацифістською частиною іншого (буржуазного) табору... Одним з головних, якщо не головним нашим політичним завданням у Генуї, є виділити це крило буржуазного табору з усього їх табору...»³⁵. В. І. Ленін сподівався, що досягнення політичної угоди з буржуазно-пацифістськими колами могло б певною мірою полегшити завдання відвернення нових війн.

³⁴ Там же, стор. 229.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 391.

10 квітня 1922 р. на першому пленарному засіданні Генуезької конференції виступив народний комісар закордонних справ Г. В. Чичерін, який, зокрема, відзначив, що «всі зусилля, спрямовані на відновлення світового господарства, будуть доти марними, поки над Європою і над світом буде висіти загроза нових війн, можливо, ще більш руйнівних і спустошливих, ніж та, що пережита в останні роки». Говорячи про намір радянської делегації «запропонувати загальне скорочення озброєнь і підтримати всі пропозиції, що мають на меті полегшити тягар мілітаризму», Г. В. Чичерін поставив питання про повну заборону «її найбільш варварських форм, таких як отруйні гази, повітряна війна та ін., особливо застосування засобів руйнування, спрямованих проти мирного населення»³⁶.

Висунувши на Генуезькій конференції ідею роззброєння як реальний і доступний шлях до забезпечення міцного миру, Радянський уряд на ділі довів щирість своєї позиції. Уже в той час Країна Рад показала приклад справжнього роззброєння. За короткий строк чисельність її армії була скорочена з 5 млн. до 800 тис. чол.³⁷ Крім того, В. І. Ленін надіслав кілька листів у Секретаріат і Політбюро ЦК РКП(б) та в Держплан з пропозицією скоротити армію в січні 1923 р. ще на 200 тис. чол.³⁸ 18 грудня 1922 р. Пленум ЦК РКП(б) прийняв відповідне рішення.

Як відомо, учасники Генуезької конференції відмовилися обговорювати радянські пропозиції про загальне і повне роззброєння. У постанові ВЦВК РСФРР на звіт радянської делегації на конференції висловлювався жаль з приводу цього. В ній зазначалося: «Тим самим відхиливши цю пропозицію, держави залишили народи під постійною загрозою нових війн і кривавих сутичок»³⁹.

Після того, як керівники буржуазних держав відхилили план загального і повного роззброєння, В. І. Ленін і Комуністична партія почали розробляти шляхи часткового роззброєння.

З 2 до 12 грудня 1922 р. у Москві відбулася перша міжнародна конференція з питань роззброєння, що проходила на території Радянської Росії. У ній взяли участь, крім РСФРР, Польща, Фінляндія, Латвія, Естонія і Литва. Радянський уряд вніс пропозицію скоротити чисельність армій держав — учасниць конференції — протягом 1,5—2 років на 75% і, відповідно, — суму воєнних витрат. У заяві радянської делегації на першому пленарному засіданні конференції 2 грудня 1922 р., з якою виступив заступник наркома закордонних справ М. М. Литвинов, зокрема, говорилося: «Російський уряд усвідомлює, що при сучасному соціально-економічному ладі більшості країн, основаному на експлуатації людини людиною і одних народів іншими, не може бути винайдено такого засобу, який повністю ліквідував би можливість збройних міжнародних конфліктів... У той же час Російський уряд цілком переконаний у тому, що не тільки повне, але навіть часткове роззброєння значною мірою зменшило б шанси збройних сутичок і до того ж дало б безпосередні відчутні результати у вигляді скорочення податкового фінансового тягаря...

Якщо на поставлені російською делегацією основні питання конференція прийме постанови, що дійсно служать справі миру..., вони

³⁶ Документи внешней политики СССР, т. V, М., 1961, стор. 193.

³⁷ Документи внешней политики СССР, т. VI, М., 1962, стор. 115.

³⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 240; т. 45, стор. 192, 282.

³⁹ 50 лет борьбы СССР за разоружение. Сборник документов, М., 1967, стор. 23.

прокладуть шлях до загального скорочення озброєнь, тобто до тієї мети, яку Робітничо-селянський уряд Росії ставив перед собою в інтересах трудящих своєї країни і всього людства»⁴⁰.

Однак делегації сусідніх з Радянською Росією малих буржуазних країн, підбурювані англійською і французькою дипломатією, саботували радянські пропозиції і підмінили питання про роззброєння розмовами про арбітраж, політичні, економічні та інші проблеми. До речі, подібна політика нерідко практикується західною дипломатією і нині.

Московська конференція закінчилася провалом. Однак Країна Рад і надалі продовжувала наполегливу боротьбу за роззброєння.

Отже, при безпосередній участі В. І. Леніна було покладено початок послідовній боротьбі КПРС і Радянської держави за роззброєння, що стала одним з магістральних напрямів радянської зовнішньої політики.

Все ж з ряду причин миролюбним силам не вдалося відвернути другої світової війни. Невдовзі після її закінчення, особливо в період «холодної війни», мілітаристи, насамперед американські, почали загрожувати народам світу застосуванням атомної зброї. Розкриті В. І. Леніним ще на початку ХХ ст. основні тенденції зростання мілітаризму — збільшення військових бюджетів, зростання воєнної машини буржуазних держав, гігантське розширення торгівлі зброєю, використання досягнень науково-технічного прогресу для створення найруйнівніших в історії людства знарядь смерті, організація воєнних блоків, розпалювання локальних війн, пропаганда мілітаристських і шовіністичних ідей — були підтверджені післявоєнним розвитком міжнародної обстановки.

Вже у 1949 р. було створено агресивний Північно-Атлантичний союз — НАТО, в 1954 р. його членом стала ФРН. Реваншистські кола виношували маячні плани ревізувати результати другої світової війни. Але на цей час у світі відбулися докорінні зміни на користь сил прогресу і соціалізму. Аналізуючи їх і тим самим розвиваючи в нових умовах ленінське вчення про боротьбу за мир, ХХ з'їзд КПРС сформулював такі важливі теоретичні положення: про мирне співіснування двох соціальних систем, про можливість відвернення війн у сучасну епоху, про різноманітність форм переходу до соціалізму. В його рішеннях, а також у новій Програмі партії, прийнятій ХХІІ з'їздом КПРС, було зафіксовано положення про те, що війна не є фатальною неминучістю. На міжнародній арені з'явилися нові фактори: світовий соціалізм, країни, що стали незалежними в результаті розпаду колоніальної системи імперіалізму, піднесення робітничого і комуністичного руху, могутній загальнодемократичний рух за мир, який охопив усі континенти.

ЦК КПРС і Радянський уряд проводять велику роботу, спрямовану на приборкання гонки озброєнь. З 1946 р., коли відкрилася перша сесія Генеральної Асамблеї ООН, СРСР вніс близько 100 пропозицій про шляхи відвернення нової світової війни.

З часу створення у 1955 р. з оборонною метою блоку соціалістичних держав — Організації Варшавського Договору — наша держава разом з іншими його учасниками внесла ряд спільних пропозицій, спрямованих на збереження миру і зменшення воєнного протистояння в Європі, виступила ініціатором скликання європейської Наради з

⁴⁰ Там же, стор. 30—33.

питань безпеки і співробітництва, Всесвітньої конференції по роззброєнню тощо.

Політична розрядка на міжнародній арені, що настала на початку 70-х років у результаті постійної боротьби Радянського Союзу, інших країн соціалістичної співдружності, усіх прогресивних сил сучасності за мир, створила нові можливості для практичного роззброєння. Вперше в історії в цьому напрямі були досягнуті реальні результати — підписано Московський договір 1963 р. про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі і під водою, Договір 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї, Конвенцію 1972 р. про заборону розробки, виробництва і нагромадження бактеріологічної зброї, Конвенцію 1977 р. про заборону використання засобів згубного впливу на природне середовище і ряд інших документів, а також серію двосторонніх угод між СРСР і США, спрямованих на зменшення небезпеки виникнення нової війни.

Величезним досягненням миролюбних сил було проведення Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі, у Заключному акті якої, підписаному керівниками 33 європейських держав, а також США і Канади в Хельсінкі у 1975 р., висловлена рішимість керуватися у відносинах між різними країнами такими принципами, як рівноправність, незастосування сили або загрози силою, непорушність кордонів, територіальна цілісність, мирне врегулювання конфліктів, невтручання у внутрішні справи, співробітництво. Учасники Наради погодилися обговорити питання про взаємне скорочення озброєнь у Центральній Європі.

Влітку 1979 р. у Відні Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев і президент США Д. Картер підписали Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСВ-2). Його ратифікація була б серйозним вкладом у відвернення загрози виникнення нової війни, оскільки він передбачав встановлення кількісних і якісних обмежень стратегічних сил обох країн. Однак уряд США під надуманим приводом відклав ратифікацію договору на невизначений строк.

Тим часом гонка озброєнь продовжується. Тільки США в 1979 р. асигнували на ці цілі 127,9 млрд. доларів, а у 1980 р. — 138,2 млрд.⁴¹⁻⁴². У 1978 р. країни НАТО прийняли рішення про щорічне збільшення своїх військових бюджетів на 3%.

Для здійснення стратегічних планів мілітаристів створено багатомільйонні армії. Незважаючи на те, що друга світова війна закінчилася майже 35 років тому, й сьогодні в арміях налічується 22 млн. чол., а 60 млн. так чи інакше зв'язані з військовою діяльністю. Близько 40% витрат на наукові дослідження йдуть на військові цілі⁴³. За межами своєї території США мають 2500 воєнних баз та інших подібних об'єктів, 500 тис. військовослужбовців, 12 тис. ядерних боеголовок⁴⁴. Вже нагромаджених запасів термоядерної, хімічної, бактеріологічної зброї досить для знищення всього живого на планеті, а в США продовжується розробка нейтронної бомби, модернізованих видів і систем атомних підводних лодок та крилатих ракет. Мирне співіснування двох соціальних систем мілітаристи намагаються підмінити військово-економічним і військово-технічним змаганням між ними. Мілітаризацію

⁴¹⁻⁴² «Мировая экономика и международные отношения», 1979, № 5, стор. 79; «Правда», 14 грудня 1979 р.

⁴³ «Правда», 22 грудня 1978 р.

⁴⁴ «Новое время», 1979, № 41, стор. 21.

країн НАТО і Японії активно підтримує Пекін. Його агресія проти Соціалістичної Республіки В'єтнам — явище, характерне для сучасного гегемонізму і мілітаризму.

Небезпечним для справи миру є рішення спеціальної сесії НАТО про розміщення на території ряду країн Західної Європи, зокрема Англії, ФРН та Італії, ще близько 600 ядерних ракет середнього радіусу дії, які можуть досягти меж Радянського Союзу. Воно прийняте під грубим тиском Пентагону і уряду США. Мілітаристи не прислухалися до миролюбних пропозицій нашої країни, викладених у промові товариша Л. І. Брежнєва в Берліні 6 жовтня 1979 р. Діючи у дусі ленінських традицій, Леонід Ілліч виступив з ініціативою в односторонньому порядку вивести з території НДР 20 тис. радянських військовослужбовців, а також зменшити кількість ракетних установок, розташованих поблизу західних кордонів СРСР. Однак верховоди НАТО мріють про військову перевагу над Радянським Союзом, про що свідчить і проголошена американським президентом наступного дня після брєжнєвської сесії цього агресивного блоку п'ятирічна програма військового розвитку США.

За таких умов зростає відповідальність Радянського Союзу, інших країн Варшавського Договору, всіх миролюбних сил планети за справу збереження миру. «Зупинити гонку озброєнь, забезпечити просування до зменшення, а в кінцевому підсумку усунення загрози термоядерної катастрофи — ось основна проблема, яка стоїть тепер на порядку денному нашого життя, — говорив товариш Л. І. Брежнєв. — Саме тут, на цьому напрямі вирішується корінне питання про те, як розвиватиметься далі міжнародна обстановка, саме тут тепер і розгортається найгостріша боротьба»⁴⁵.

У постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна» зазначається: «Вірністю ідеям великого Леніна пройнята вся міжнародна діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу»⁴⁶. КПРС і надалі буде активно боротися за мир і роззброєння, за втілення в життя мрії В. І. Леніна про відвернення нових світових воєн.

К. Е. Калаушина

БОРЬБА В. И. ЛЕНИНА ПРОТИВ ИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКОЙ ГОНКИ ВООРУЖЕНИЙ

Резюме

Рассматривая борьбу против империалистической гонки вооружений, за разоружение как одно из демократических требований партии большевиков, а после победы Великого Октября — как главное направление внешнеполитической деятельности правительства Советской России, В. И. Ленин был глубоко убежден в том, что революционный пролетариат, а также народные массы всей планеты сумеют на основе принципа мирного сосуществования добиться недопущения новых мировых войн. Научно-технический прогресс, приведший к созданию термоядерного оружия, применение которого грозит самым устоям существования человеческого общества, делает борьбу за разоружение в наши дни особенно настоятельной и необходимой.

⁴⁵ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови, привітання, статті, спогади, т. 7, К., 1979, стор. 261.

⁴⁶ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року, К., 1979, стор. 10.

П. Л. ВАРГАТЮК (Київ)

В. І. ЛЕНІН І БІЛЬШОВИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ (1894 — ПОЧАТОК 1918 рр.)

Ім'я В. І. Леніна — засновника марксистської партії нового типу, натхненника Великої Жовтневої соціалістичної революції, вождя і вчителя трудящих — добре відоме всьому прогресивному людству. «Титан наукової думки і справді народний вождь, полум'яний революціонер, творець Комуністичної партії і першої в світі соціалістичної держави, Ленін, — сказано в Постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — присвятив усе своє яскраве, героїчне життя великій і благородній справі — боротьбі за соціальне визволення пролетаріату і всіх пригноблених мас, за щастя людей праці»¹.

«Ім'я Леніна близьке і рідне всім народам нашої великої багатонаціональної Батьківщини, — говорив на республіканських зборах ветеранів партії і активу ідеологічних працівників товариш В. В. Щербицький. — Воно безмежно дороге й українському народові»². В. І. Ленін виявляв глибокий інтерес до історії і культури українського народу, знав його віковічні прагнення, шанував волелюбні традиції, дружив з багатьма передовими людьми-українцями, революціонерами-більшовиками, партійними і державними діячами Радянської України. Робітничий клас, трудящі України в особі Леніна знайшли найкращого виразника своїх соціально-політичних прагнень. Душею й серцем сприйнявши ленінські ідеї революційного перетворення суспільства, вони пішли через три російські революції по шляху, вказаному Леніним. Виконуючи заповіді Ілліча, разом з усіма народами Радянського Союзу вони побудували розвинуте соціалістичне суспільство. Сьогодні безсмертні ленінські ідеї надихають український народ на нові героїчні звершення в ім'я комунізму.

В. І. Ленін, як відомо, ніколи не був на Україні. На перешкоді стали заборона царизму, вимушена еміграція, а з 1917 р. — величезна зайнятість, викликана потребами керівництва соціалістичною революцією, захисту її завоювань, організації будівництва нового суспільства. Однак, Володимир Ілліч був тисячами ниток зв'язаний з історією революційного руху, діяльністю більшовицьких організацій, приділяв багато уваги питанням соціалістичного будівництва на Україні.

Проблема зв'язків В. І. Леніна з Україною вже давно знайшла своїх adeptів, зусиллями яких створена українська історична Ленініана. До найзначніших праць з цієї проблеми слід віднести книги про

¹ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року, К., 1979, стор. 3.

² «Радянська Україна», 28 грудня 1979 р.

зв'язки вождя з більшовицькими організаціями України, більшовиками Києва, Катеринослава, Харкова, Одеси, Донецького басейну, Чернігівщини³. Чимало аспектів проблеми висвітлено в нових виданнях нарисів історії республіканської і обласних партійних організацій⁴, у IV і V томах багатотомної «Історії Української РСР»⁵, у ряді загальних монографій і збірників статей⁶.

Науковий розробці проблеми сприяли завершення видання Повного зібрання творів В. І. Леніна російською і українською мовами, перевидання з доповненнями збірника «В. І. Ленін про Україну», випуск багатотомного збірника «Спогади про Володимира Ілліча Леніна» та однотомника «Незабутні зустрічі», публікація біографічної хроніки «Владимир Ильич Ленин», листування В. І. Леніна з партійними організаціями, документальних збірок, присвячених трьом російським революціям.

³ М. Кравчук, П. Шморгун. В. І. Ленін і Київська партійна організація, К., 1960; С. К. Мельник. В. И. Ленин и Одесская партийная организация, Одеса, 1960; його ж. Делегат більшовиків Одеси, Одеса, 1970; П. Шморгун. В. І. Ленін і більшовицькі організації на Україні (1907—1917 рр.), К., 1960; О. Юрченко. Ленін і більшовицькі організації України в 1905—1907 рр., К., 1960; його ж. В. І. Ленін і більшовицькі організації України, К., 1970; П. Варгатюк. В. І. Ленін і Катеринославська більшовицька організація, Дніпропетровськ, 1961; його ж. Партії великої заги. В. І. Ленін і більшовицькі організації Катеринославщини, Дніпропетровськ, 1970; М. И. Куличенко. В. И. Ленин и Харьковская большевистская организация (1895—1917), Харьков, 1963; І. Дудко. Ленін і Чернігівщина, Харків, 1967; М. Я. Запорожец. Истоки великих свершений. В. И. Ленин и партийные организации Донбасса, Донецк, 1978.

⁴ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977; Очерки истории Донецкой областной партийной организации, Донецк, 1978; Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации, К., 1979; Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации, Днепропетровск, 1979; Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації, Ужгород, 1979.

⁵ Історія Української РСР, тт. IV, V, К., 1977, 1978.

⁶ Ленінським шляхом. Збірник статей, К., 1960; В. І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні, К., 1967; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, тт. I і 2, К., 1967; С. М. Королевский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине, М., 1967; Б. Корольов. На шляху до Жовтня. З історії партійного будівництва на Україні в 1917 році, К., 1968; Шляхом, осіяним Леніним, К., 1969; І. І. Коломійченко, П. М. Шморгун, В. І. Ленін і Україна, К., 1969; І. К. Рибалка. В. І. Ленін і Україна, Харків, 1969; Ленінська теоретична спадщина в українській радянській історіографії, К., 1969; Питання історії КПРС і КП України в працях В. І. Леніна — Наукові праці з історії КПРС. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 34, К., 1969; В. І. Ленін і більшовицькі організації України. — Наукові праці з історії КПРС. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 36, К., 1970; А. В. Лихолат. Под ленинским знаменем дружбы народов, М., 1970; І. Ф. Курас. В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції, К., 1971; його ж. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, К., 1978; Ю. В. Шиловцев. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917—липень 1918 рр.), Харків, 1972; А. С. Зашкільняк, Г. С. Давидова, Г. М. Кипаренко. Генієм Леніна народжена (До 70-річчя II з'їзду РСДРП), Львів, 1973; Ю. М. Гамрецький, Ж. П. Тимченко, О. Й. Щусь. Ради України в 1917 р., К., 1974; П. Шморгун. Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років, К., 1975; А. П. Гриценко. Робітничий клас України в Жовтневій революції, К., 1975; Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях, К., 1976; Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий, ч. I, К., 1977; В авангарді революційних мас. Більшовики на чолі народних мас України у Жовтневій революції, К., 1977; В боротьбі за владу Советов на Україні. Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Советской власти на Украине, К., 1977; П. М. Шморгун. Ленінським шляхом, К., 1977; І. Д. Назаренко. Під ленинським прапором. В. І. Ленін і революційно-визвольна боротьба трудящих України в трьох російських революціях, К., 1978; Ленин и «Союзы борьбы», М., 1978, та ін.

У дні підготовки 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна вийшла монографія «В. І. Ленін і більшовицькі організації України»⁷.

В. І. Ленін — насамперед, геніальний теоретик марксизму, який «збагатив принципово важливими положеннями всі складові частини марксизму, відкрив новий етап у його розвитку»⁸. У його працях розроблено вчення про демократичну і соціалістичну революції, про партію нового типу, обґрунтовано політичну стратегію і тактику партії, визначені її організаційні, ідеологічні та політичні принципи, вказані шляхи з'єднання теорії наукового комунізму з революційною практикою народних мас. Ленінізм, як марксизм нової епохи, став керівництвом до революційної дії всеросійського пролетаріату. Під його прапором, в єдиних всеросійських лавах розвивався і революційний рух на Україні.

Розвиваючи усі складові частини марксизму, борючись за створення марксистської партії нового типу, В. І. Ленін широко використовував у своїх працях дані України. Матеріали статистичних збірників, економічних праць про сільське господарство і промисловість різних районів краю використані ним для обґрунтування закономірностей розвитку капіталізму в Росії, диференціації селянства, зростання пролетаріату, міст і промислових центрів, піднесення робітничого руху, аналізу двох тенденцій в економічному і суспільно-політичному житті країни. Фактичні дані з діяльності соціал-демократичних, більшовицьких організацій України В. І. Ленін нерідко вживав для викриття народництва, українського і єврейського буржуазного націоналізму, боротьби з «економістами» і меншовиками, розв'язання ряду внутріпартійних питань. Останнє видання збірника «В. І. Ленін про Україну» містить 533 статті (або уривки з них), листи і телеграми партійним організаціям і працівникам України. Загальна ж кількість ленінських праць, у яких згадуються різні питання історії України, становить майже 700⁹.

Дослідження зв'язків В. І. Леніна з робітничим рухом, соціал-демократичними, більшовицькими організаціями України має надзвичайно важливе значення, оскільки дає змогу ґрунтовно з'ясувати вплив ідей ленінізму, керівництва і допомоги Володимира Ілліча на їх виникнення, зміцнення і розвиток.

Спочатку, з середини 90-х років встановлювалися ідейні зв'язки між В. І. Леніном і революційними марксистами, першими соціал-демократичними організаціями України. Нерідко революціонери ще не знали В. І. Леніна особисто, але знали його ідеї, читали і розшукували книги і статті К. Туліна, І. Петрова, В. Ільїна (перші псевдоніми В. І. Ульянова). Його ідеї проникали в гущу трудящих мас Росії, в тому числі України, ставали матеріальною силою, що рухала революційний процес по шляху боротьби проти царизму і капіталізму.

Про великі масштаби цих ідейних зв'язків свідчать фактичні дані, зібрані авторами покажчика «Твори В. І. Леніна на Україні (1894— лютий 1917 рр.)». У книзі відзначено 1630 фактів виявлення та затримання поліцією ленінської літератури в більш як 320 населених пунктах України¹⁰. Вони включають 67 назв окремих творів

⁷ П. М. Шморгун. В. І. Ленін і більшовицькі організації України, К., 1979; вид. 2, стереотип, 1980.

⁸ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна, стор. 3.

⁹ І. Ф. Кураєв. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, стор. 19.

¹⁰ Твори В. І. Леніна на Україні (1894— лютий 1917 рр.). Покажчик архівних документів, К., 1977, стор. 2, 223, 245—252.

В. І. Леніна та понад 915' ленінських статей, вміщених у 475 номерах газет і збірниках, що нелегально розповсюджувалися на Україні¹¹. До того ж, вони відзначають лише виявлену поліцією літературу, але більшість її залишилась в читачів. При цьому кожний факт включає від одного до кількох десятків і сотень примірників виявлених творів.

Значних масштабів набуло на Україні перевидання ленінських творів. З 1894 р. по лютий 1917 р. окремими виданнями і в газетах тут було передруковано не менше 24 праць В. І. Леніна¹².

Широке розповсюдження ленінських творів допомагало місцевим партійним організаціям ідейно й організаційно зміцнюватися, успішно роз'яснювати масам політичну лінію більшовицької партії, піднімати їх на активну участь у революційній боротьбі.

Поряд з ідейними величезну роль відігравали організаційні зв'язки більшовиків України з В. І. Леніним, його практична допомога місцевим організаціям і керівництво ними. Найважливішими формами цих зв'язків були: подання допомоги кадрами, відрядження на Україну професіональних революціонерів, партійних працівників; регулярне листування з місцевими організаціями, допомога їм порадами і рекомендаціями; зустрічі і розмови представників цих організацій з В. І. Леніним; участь делегатів місцевих організацій у партійних з'їздах і конференціях (а в 1917 р. — у Всеросійських з'їздах Рад), на яких виступав Володимир Ілліч, зустрічі з ним; ленінська підтримка в пресі або листування з приводу ініціатив партійних організацій, а також критика помилок і недоліків у їх діяльності.

Україна привертала увагу В. І. Леніна як місце концентрації великої маси робітників, арена класових битв, район розвинутого соціал-демократичного руху, згуртованих більшовицьких організацій. У 1894—1896 роках тут розпочалося поширення перших ленінських праць «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах»¹³. Наприкінці 1897 р. київські соціал-демократи познайомилися в рукописі з працею В. І. Леніна «Завдання російських соціал-демократів», надісланою їм з Петербурга¹⁴. Серед соціал-демократів України були відомі ленінські статті, надруковані в легальних журналах, та його легально опубліковані книги «Економічні етюди і статті», «Розвиток капіталізму в Росії».

В середині 90-х років у соціал-демократичні організації України почали вливатися перші учні та соратники В. І. Леніна. У Катеринославі в 1894—1895 рр. працювали О. М. Винокуров і Г. М. Мандельштам, які перед цим у Москві познайомилися з Володимиром Іллічем, стали палкими прихильниками його ідей¹⁵. Київський соціал-демократ П. К. Запорожець у Петербурзі зблизився з В. І. Леніним, став його учнем і соратником, активним діячем петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Влітку 1895 р. за дорученням керівної групи петербурзьких соціал-демократів він здійснив інструктивну поїздку до Катеринослава і Києва, доставив їм нелегальну літературу, подав допомогу місцевим соціал-демократам¹⁶. За рекомендацією В. І. Леніна колишній учасник керованого ним марксистського гуртка в Самарі І. Х. Лалаянц обрав місцем заслання Ка-

¹¹ Там же, стор. 224—244.

¹² Там же, стор. 12—36.

¹³ Там же, стор. 38—40.

¹⁴ «Український історичний журнал», 1963, № 2, стор. 71.

¹⁵ П. Варгатюк. Партії великої загін, стор. 14—15.

¹⁶ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 40.

теринослав і прибув туди в 1896 р. У 1897 р. в це місто з Петербурга були вислані І. В. Бабушкін, М. О. Кирилов, І. І. Яковлев та інші учні В. І. Леніна¹⁷. Разом з І. Х. Лалаянцем вони розгорнули боротьбу за зміцнення і розвиток Катеринославської соціал-демократичної організації.

За вказівкою В. І. Леніна, переданою з ув'язнення, в 1896 р. Н. К. Крупська відвідала Полтаву, де провела з місцевими і київськими соціал-демократами нараду з питань боротьби за створення марксистської партії в Росії¹⁸. Тоді ж для зміцнення зв'язків з петербурзьким «Союзом боротьби» у Катеринослав приїздив Ф. В. Ленгнік¹⁹.

Учні Леніна перенесли на Україну досвід соціал-демократичного руху і форми революційної роботи в масах, вироблені за участю В. І. Леніна в Петербурзі і Москві. Це сприяло зміцненню місцевих організацій, правильному усвідомленню ними чергових завдань боротьби за створення пролетарської партії в Росії.

Під впливом петербурзького «Союзу боротьби» в березні і грудні 1897 р. утворилися київський і катеринославський «Союзи боротьби за визволення робітничого класу». З їх діяльністю зв'язаний перехід соціал-демократів до масової економічної і політичної агітації серед робітників, початок з'єднання масового робітничого руху України з науковим соціалізмом. Орган київського «Союзу боротьби» — «Рабочая газета» розгорнула боротьбу за об'єднання соціал-демократичних організацій Росії, за здійснення ленінської ініціативи по скликанню з'їзду.

На І з'їзді РСДРП, що відбувся 1—3 березня 1898 р. в Мінську, було проголошено утворення Російської соціал-демократичної робітничої партії, обрано її Центральний Комітет, «Рабочую газету» визнано офіційним органом партії. Але з'їзд, що проходив без участі В. І. Леніна та його соратників, які перебували на засланні, не зміг виробити програму і статут партії, подолати роз'єднаність соціал-демократичного руху. Незабаром після з'їзду Центральний Комітет і редакція «Рабочей газети» були розгромлені поліцією, а в рядах соціал-демократії поширилися ідейні хитання, організаційна роздрібненість і кустарництво, насаджувані опортуністичною течією «економістів». Необхідно було подолати опортунізм, зміцнити російську соціал-демократію на революційних марксистських позиціях.

У процесі боротьби за здійснення ленінського плану побудови марксистської партії в Росії ширшими і міцнішими стали зв'язки з В. І. Леніним соціал-демократів України. Важливого значення набула така їх форма, як листування. З В. І. Леніним, Н. К. Крупською і редакцією «Искры» у 1901 р. листувалися соціал-демократи 7, у 1903 р. — 12 міст України²⁰. У збірник «Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.)» включено 751 лист, серед них — 326 листів В. І. Леніна, Н. К. Крупської, редакцій «Искры», «Вперед» і «Пролетария» і 425 листів місцевих соціал-демократичних організацій. Майже половина листів відноситься до іскрівського періоду розвитку соціал-демократії України*.

¹⁷ І. Лалаянц. У истоков большевизма, М., 1934, стор. 31—32; П. Варгас. Партії великої загибелі, стор. 18—19.

¹⁸ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 43.

¹⁹ М. А. Сильвин. Ленин в период зарождения партии. Воспоминания, Л., 1958, стор. 150, 152.

²⁰ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 51.

* Підрахунки зроблені автором за кн.: Переписка В. И. Ленина и руководи-

Посилилося постачання соціал-демократичних організацій України ленінською літературою. Через Кам'янець-Подільський, Одесу, Херсон проходили основні шляхи транспортування «Искры». На озброєнні місцевих організацій знаходилися майже всі номери «Искры» і «Зари», праці Леніна «Що робити?», «До сільської бідноти» та ін.

У 1901—1903 рр. посилилася допомога революційним соціал-демократам України кадрами професіональних революціонерів. Агентами «Искры» у Катеринославі, Києві, Одесі, Полтаві, Харкові, Херсоні та інших містах були Є. М. Адамович, Р. С. Землячка, П. А. Красіков, Ф. В. Ленгнік, Г. І. Окулова, М. О. Скрипник, О. Г. Шліхтер, О. Д. Цюрупа, Д. І. Ульянов та ін. Іскрівці наполегливо боролися за завойовування соціал-демократичних комітетів України. Підкреслюючи загальне значення цієї боротьби, у вересні 1902 р., після перемоги іскрівців у Петербурзі, В. І. Ленін писав: «Якщо ми доб'ємося такої ж повної солідарності і повного злиття з півднем, то питання про фактичне об'єднання партії посується на 3/4 до його здійснення»²¹.

Наприкінці 1902 — на початку 1903 років на позиції «Искры» перейшли Київський, Харківський, Одеський, Катеринославський, Миколаївський комітети, пізніше Єлісаветградський комітет і Херсонська група РСДРП. У 1903 р. прямо або опосередковано були зв'язані з ленінською «Искрою» понад 35 соціал-демократичних організацій і груп України. «Весь цвіт свідомого пролетаріату, — писав В. І. Ленін, — став на сторону «Искры»²².

Під впливом «Искры» відбувся перелом в масовому робітничому русі — він перейшов від економічних до політичних форм боротьби. Влітку 1903 р. робітники Києва, Одеси, Катеринослава та інших міст України взяли участь у загальному політичному страйку пролетарів Півдня Росії. Оцінюючи значення цього страйку, В. І. Ленін відзначав, що робітники Півдня показали «дійсно високі й активні форми боротьби...»²³. Робітничий рух дав поштовх до посилення селянської боротьби, революційних виступів в армії, серед студентів і демократичної інтелігенції. Визвольний рух зміцнювався на позиціях інтернаціоналізму, в боротьбі проти великодержавного шовінізму і місцевого українського, єврейського та іншого націоналізму.

Згуртувавши місцеві організації, ленінська «Искра» підготувала скликання II з'їзду РСДРП. В числі його делегатів були представники 7 соціал-демократичних організацій України. Делегати трьох з них (Катеринославської, Київської та Одеської) на з'їзді відстоювали тверду ленінську позицію в боротьбі за створення революційної пролетарської партії. Прийнявши Програму і Статут, схваливши тактичні рішення та обравши керівні органи, з'їзд завершив процес об'єднання революційних марксистських організацій і утворив партію робітничого класу на ідейно-політичних і організаційних принципах, розроблених В. І. Леніним.

Після з'їзду в Києві деякий час перебувала Російська частина ЦК РСДРП. За дорученням ЦК партії його агенти С. І. Гусев та М. М. Ессен відвідали ряд соціал-демократичних організацій України, зробили в них доповіді про II з'їзд РСДРП. Катеринославський, Одеський і Миколаївський комітети заявили про своє схвалення рішень з'їзду. За відрядженням В. І. Леніна і ЦК партії у 1903—1904 рр.

мых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.). Сборник документов и материалов, К., 1964.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 46, стор. 218.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 324.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 128.

в місцевих організаціях України працювали В. В. Воровський, Р. С. Землячка, Л. М. Кніпович, І. Х. Лалаянц, В. П. Ногін, В. О. Радус-Зенькович, К. М. Самойлова, М. О. Скрипник, Д. І. Ульянов та ін. У 1904 р. тут поширювалися праці В. І. Леніна «Крок вперед, два кроки назад», «Земська кампанія і план «Искры» та ін.²⁴

У боротьбі проти меншовиків і примиренців, які дезорганізували РСДРП, захопили її керівні центри, В. І. Ленін спирався на підтримку Катеринославського, Одеського і Миколаївського комітетів, створеного ними Південного бюро ЦК партії. Ці комітети першими підтримали ленінський план скликання III з'їзду РСДРП за рішеннями партійних комітетів, схвалили постанови наради 22-х більшовиків у Швейцарії, брали участь в утворенні тимчасового більшовицького центру та його газети «Вперед».

Йдучи шляхом, визначеним В. І. Леніним, більшовицькі організації, робітники і селяни України були активними учасниками першої російської революції.

У 1905—1907 рр. ще більше зміцніли зв'язки В. І. Леніна з революційними силами України. В місцевих організаціях широко розповсюджувалися ленінські газети «Вперед», «Пролетарий», «Новая жизнь», книги «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», «Перегляд аграрної програми робітничої партії», «Перемога кадетів і завдання робітничої партії», «Розпуск Думи і завдання пролетаріату» та ін. За час революції зареєстровано 440 фактів виявлення на українських ленінських творів²⁵.

У роки революції у місцевих організаціях України працювали посланці Леніна, його учні і послідовники Г. М. Кржижановський, П. П. Лепешинський, І. І. Шварц, С. І. Гусєв, Й. А. Пятницький, М. О. Савельєв, Ф. А. Сергєєв (Артем), Д. І. Курський, В. М. Залежський, С. В. Модестов та ін. У 1905 р. тут побували представники редакції «Вперед» В. Д. Бонч-Бруєвич, М. М. Лядов, В. І. Невський, агент ЦК партії О. М. Ессен, у 1906—1907 рр. — Й. Ф. Дубровінський, Д. І. Лещенко, О. М. Ярославський. Поряд з професіональними революціонерами партійні організації зміцнювали К. Є. Ворошилов, Г. І. Петровський, Т. Л. Бондарєв, І. Ю. Захаренко, Н. І. Дубовий, М. К. Муранов, М. М. Кабаненко, О. Я. Пархоменко, І. А. Чигрин та інші більшовики-ленінці.

Як вождь партії, В. І. Ленін став широко відомим в більшовицьких організаціях України. Про його популярність в них свідчить той факт, що він був обраний делегатом III з'їзду РСДРП від Одеської більшовицької організації. У роки революції з В. І. Леніним зустрічались делегати III, IV і V з'їздів РСДРП від партійних організацій України М. К. Володимиров, В. В. Воровський, К. Є. Ворошилов, М. С. Лещинський, Д. І. Лещенко, І. П. Марков, І. Г. Правдін, К. М. Самойлова, Ф. А. Сергєєв (Артем), М. О. Скрипник, а також члени цих організацій О. М. Овчинкін, З. М. Щап та ін. Повертаючись на місце, вони несли в маси ленінські ідеї, рішення з'їздів, рекомендації Володимира Ілліча.

У 1905 р. з ЦК РСДРП були зв'язані понад 30 місцевих організацій і груп, а загальна кількість більшовиків України становила не менше 2 тис. чоловік²⁶. Це був великий загін ленінської партії.

У роки революції Україна стала районом значних класових битв. Якщо в перші місяці 1905 р. тут переважали економічні страйки, то з

²⁴ Твори В. І. Леніна на Україні (1894 — лютий 1917 рр.), стор. 104—133.

²⁵ Там же, стор. 110—172.

²⁶ П. М. Шморґун. В. І. Ленін і більшовицькі організації України, стор. 95.

літа посилюється політична боротьба. Пролетаріат України, особливо промислових центрів (Харків, Катеринослав, Донбас), брав активну участь у жовтневому загальнополітичному страйку, в грудневому політичному страйку та збройному повстанні. Більшість повітів була охоплена масовим селянським рухом, відбулися повстання в армії і на флоті.

В. І. Ленін уважно слідкував за революційними подіями на Україні. Про політичні страйки солідарності, викликані повстанням на «Потемкине», Володимир Ілліч писав: «Весь Південь Росії хвилюється так, як ніколи»²⁷. Перелічуючи події загальноросійського політичного страйку в жовтні, В. І. Ленін назвав барикадні бої в Катеринославі, а груднєве повстання в Донбасі поставив в один ряд з московським, ростовським та іншими повстаннями²⁸.

Після поразки революції 1905—1907 рр., в період реакції, незважаючи на труднощі, більшовицькі організації України підтримували зв'язки з В. І. Леніним, одержували ленінську літературу, яка знайомила їх з черговими завданнями партії. В цих організаціях побували представники ЦК РСДРП О. І. Свідерський і П. Г. Смідович, агенти Більшовицького центру С. І. Гусев і С. В. Модестов. З Володимиром Іллічем у ті роки зустрічалися більшовики, що емігрували за кордон, — С. І. Гопнер, А. С. Гречнев, В. А. Дьоготь, О. М. Макаренко, О. Ф. Розмирович, О. С. Шаповалов, В. С. Довгалецький.

У рішучій боротьбі з реакцією, з ліквідаторами, отзовістами, троцькістами і примиренцями, націоналістичними елементами в соціал-демократичному середовищі, активно використовуючи легальні можливості, більшовики України вистояли, зберегли і зміцнили нелегальні організації. В них, як і в партії в цілому, до керівництва прийшли передові робітники — А. К. Войцехович, С. В. Косіор, М. К. Муранов, О. Г. Скороход, П. І. Старостін та ін.

З початком нового революційного піднесення партійні організації більшовиків України зростали і міцніли, відіграючи все більшу роль у загальнопартійних справах. Київська і Катеринославська нелегальні організації брали участь у створенні Російської організаційної комісії по підготовці загальнопартійної конференції. Київська, Катеринославська і Миколаївська організації були представлені на VI (Празькій) Всеросійській конференції РСДРП, схвалили її рішення. Керуючись постановами конференції, більшовики зміцнювали нелегальні організації, широко використовували легальні органи. У 1914 р., за неповними даними, більш ніж у 50 населених пунктах України діяло до 80 партійних організацій і груп, що налічували понад 2 тисячі членів партії²⁹.

Більшовики, робітники і селяни були тісно зв'язані з ленінською «Правдой». На сторінках легальної робітничої газети у 1912—1914 рр. було опубліковано 1550 кореспонденцій і повідомлень з України. Щоденно на Україні розповсюджувалося близько 5 тис. примірників газети. В зборі коштів на допомогу газеті брало участь понад 10 тис. передових робітників України³⁰.

На виборах у IV Державну думу по робітничій курії в Катеринославській і Харківській губерніях перемогли більшовики. Депутатами Думи були обрані Г. І. Петровський і М. К. Муранов. Депутати-ленінці брали участь у Краківській і Поронінській нарадах ЦК

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 332.

²⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 167.

²⁹ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 140.

³⁰ Там же, стор. 134.

РСДРП, не раз зустрічалися і розмовляли з В. І. Леніним, виконували його доручення. За ленінською рекомендацією Г. І. Петровський був кооптований в ЦК РСДРП, обидва депутати введені до складу редколегії «Правды», здійснювали зв'язки ЦК партії з нелегальними організаціями. Робітничі депутати України були зразком пролетарських парламентаріїв, відданих своєму класу і своїй партії. В. І. Ленін високо оцінював їх революційну діяльність³¹.

В умовах революційного піднесення робітники України в єдиних рядах всеросійського пролетаріату боролися проти царизму і капіталістів, наближаючи нову революцію. Під впливом робітничого руху посилювалася національно-визвольна боротьба. Розробляючи теорію і програму партії з національного питання, В. І. Ленін підтримував справедливі національні вимоги українського народу, але рішуче боровся проти українського, як і будь-якого іншого, буржуазного націоналізму, закликав до зміцнення інтернаціональної єдності робітничого класу. «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських, — писав Володимир Ілліч, — вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови»³².

У роки імперіалістичної війни більшовицькі організації України, виховані в дусі ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму, залишилися вірними його принципам. Більшовики рішуче боролися проти війни, готували маси до нової революції.

Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції відкрила нові можливості для дальшого зміцнення зв'язків більшовицьких організацій України з вождем партії, особистого спілкування з ним представників цих організацій, поширення ленінської літератури.

На Україні були відомі всі праці В. І. Леніна, надруковані в «Правде» і випущені окремими виданнями. В органах більшовицьких комітетів і Рад з березня по 25 жовтня 1917 р. було передруковано 85 праць (156 публікацій), з 26 жовтня 1917 р. до кінця лютого 1918 р. — 58 праць (200 публікацій) В. І. Леніна. Через ці твори більшовики, сотні тисяч робітників і селян знайомилися з ленінською стратегією і тактикою партії, яка вказувала їм шлях до перемоги.

Особливо важливе значення мали статті і промови В. І. Леніна про Україну, зокрема, «Україна», «Україна і поразка правлячих партій Росії» та ін. Вони викривали великодержавний шовінізм Тимчасового уряду (який не бажав дати Україні навіть автономії), підтримували справедливі вимоги українського народу (в тому числі, вимоги самовизначення або автономії України), закликали до міцного революційного союзу українських і російських трудящих, до боротьби проти російської і української буржуазії.

Наприкінці березня — на початку квітня 1917 р. в Петербурзі відбулися Всеросійська нарада партійних працівників і Всеросійська нарада Рад робітничих і солдатських депутатів. В них брали участь близько 30 представників більшовицьких організацій і Рад України³³. Більшість їх зустрічала В. І. Леніна на Фінляндському вокзалі, слухала його Квітневі тези, а Н. І. Дубовий виступив на їх підтримку. У роботі VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б) брало участь 16 делегатів і гостей від 10 організацій і груп України, а в I Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів — близько

³¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 158—165.

³² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 125.

³³ Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий, ч. I, К., 1977, стор. 6, 7, 68, 71.

10 представників від Рад цього району³⁴. Отже, в період двовладдя вождя революції бачили і чули понад 50 більшовиків України.

У перші місяці після Лютневої революції ЦК партії направив на Україну В. К. Аверіна, О. К. Воронського, К. Є. Ворошилова, М. В. Криленка, Г. Н. Мельничанського, Я. І. Ровінського, О. Ф. Розмирович, Ф. А. Сергеева (Артема), П. І. Старостіна, І. І. Шварца та інших партійних працівників, які допомогли місцевим організаціям зміцнити зв'язки з В. І. Леніним, згуртуватися на виконання ленінської стратегії і тактики соціалістичної революції.

Повернення В. І. Леніна в Росію більшовики Харкова, Катеринослава і Києва зустріли вітальними резолюціями і телеграмами. З весни такі резолюції приймалися на багатьох мітингах робітників і солдатів. Пролетаріат України, як і всієї Росії, брав під захист свого вождя, викриваючи наклепи, які зводила на нього буржуазія. Одна за одною партійні організації схвалювали Квітневі тези Леніна, ленінські рішення VII (Квітневої) конференції РСДРП(б). Все більш популярним у масах став лозунг «Вся влада Радам!», який виражав курс на перехід буржуазно-демократичної революції в соціалістичну.

Озброєні ленінськими ідеями більшовицькі організації України зростали і зміцнювалися організаційно. У лютому партія більшовиків налічувала 24 тис., у жовтні — 350 тис. членів. За цей час ряди більшовиків України зросли з 2 до 60 тис. Ці дані — свідчення незаперечного авторитету партії більшовиків у масах, правильності її ленінської політики.

В. І. Ленін, ЦК РСДРП(б) подавали допомогу місцевим більшовицьким організаціям в усуненні допущених ними недоліків і помилок. Київська організація через дезорганізаторську діяльність Г. Пятакова не зразу зрозуміла значення Квітневих тез В. І. Леніна і приєдналася до них після VII (Квітневої) конференції РСДРП(б). Її делегат М. М. Майоров позбавився своїх помилкових поглядів на конференції, а делегати Є. Б. Бош і О. Г. Горбачов — після неї, внаслідок розмов з В. І. Леніним³⁵. Проте в період боротьби з корніловщиною Київський комітет вступив у блок з Центральною радою і штабом Київського військового округу. Критикуючи Київський комітет, ЦК РСДРП(б) назвав цей його крок «фальшивою коаліцією»³⁶. Наприкінці 1917 — на початку 1918 р. В. І. Ленін, ЦК партії допомогли київським більшовикам виробити правильну лінію боротьби за встановлення влади Рад, остаточно позбавитися ілюзій щодо Центральної ради, а харківським і донецьким більшовикам вказали на шкідливість їх прагнень до утворення Донецько-Криворізької республіки³⁷. Безкомпромісна боротьба В. І. Леніна з правоопортуністичною групою Каменева — Зінов'єва, «лівими комуністами», Бухариним і

³⁴ Комуністична партія в боротьбі за здійснення ленінського плану соціалістичної революції на Україні, К., 1967, стор. 17—20; «Український історичний журнал», 1977, № 10, стор. 49.

³⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 56—57; спр. 3, арк. 124—130; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, М., 1973, стор. 121.

³⁶ Большевицские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов, К., 1957, стор. 733.

³⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 112—119, 143—145; Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917—апрель 1918 гг.). Сборник документов и материалов, К., 1962, стор. 3—4, 7—9, 23—24, 64—65, 66, 113 та ін.

Троцьким сприймалася на місцях як допомога в зміцненні єдності більшовицьких організацій України.

Долаючи недоліки і труднощі, виправляючи окремі помилки, більшовики України в єдиних рядах ленінської партії спрямували зусилля на виконання рішень VII (Квітневої) конференції і VI з'їзду РСДРП(б), зміцнення союзу робітничого класу і селянства, створення політичної армії соціалістичної революції та її збройних сил.

Багато українців брали участь у Жовтневому збройному повстанні в Петрограді. В дні повстання відкрився II Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів. В його роботі брали участь 143 делегати від 78 Рад України і солдатських комітетів Південно-Західного фронту і VIII армії Румунського фронту. 49 Рад висловилися за владу Рад, а 65 делегатів з України були більшовиками³⁸. Вони одностайно голосували за ленінські Декрет про мир і Декрет про землю, за утворення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним. Повернувшись додому, делегати брали активну участь у боротьбі за встановлення влади Рад.

Трудящі України радісно зустріли перемогу Великого Жовтня. Наприкінці жовтня Радянська влада мирним шляхом була встановлена в ряді районів Донбасу та прифронтової смуги Південно-Західного фронту. В Києві та Вінниці відбулися збройні повстання робітників і солдатів. Але встановлення влади Рад на Україні затрималося, бо на перешкоді йому стали угодовці, українські буржуазні націоналісти, Центральна рада, тісно зв'язана з всеросійською контрреволюцією. Щоб забезпечити успіх в боротьбі за владу Рад, необхідно було добитися зміни співвідношення сил на користь революції.

Идучи шляхом Великого Жовтня, більшовики України забезпечили перехід на бік революції більшості Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, усіх масових організацій трудящих, підтримки її широкими масами робітників і селян. Цьому сприяло даліше розширення і зміцнення зв'язків більшовицьких організацій України з В. І. Леніним і ЦК РСДРП(б).

В період тріумфальної ходи Радянської влади на Україну були направлені А. С. Бубнов, М. О. Скрипник, Г. К. Орджонікідзе, В. О. Антонов-Овсієнко та інші партійні і радянські діячі, понад 100 агітаторів, комісарів і емісарів РНК і Петроградського ВРК. У цей час В. І. Ленін зустрічався з представниками Донецько-Криворізького і Південно-Західного обласних комітетів РСДРП(б), прийняв близько 40 робітничих, 3 селянських, кілька солдатських делегацій з України (в них було понад 85 делегатів). В. І. Леніна бачили і чули 256 делегатів III Всеросійського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів від України, Південно-Західного і Румунського фронтів, які представляли 149 Рад і солдатських комітетів (в їх числі був 171 більшовик). Протягом 1917 — початку 1918 р. близько 550 представників більшовицьких організацій, Рад, робітників і селян України, які зустрічалися з В. І. Леніним, несли в маси його ідеї.

В. І. Ленін, Рада Народних Комісарів палко вітали рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив утворення Української республіки, визнав її федеративною частиною Російської республіки, поширив на її територію дію декретів і розпоряджень уряду Радянської Росії. На вирішальному етапі боротьби за владу Рад вони подали політичну, економічну, фінансову і військову допомогу трудящим України. На прохання робітників Донбасу та інших районів Раднаркому з грудня 1917 по лютий 1918 р. направив на Україну 32 тис. сол-

³⁸ Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., М.—Л., 1928, стор. 113—153.

датів і червоногвардійців. Збройні сили соціалістичної революції, в яких налічувалося 120 тис. червоногвардійців, разом з загонами, що прибули з Росії, при підтримці народних мас, які піднімалися на збройні повстання, протягом грудня 1917 — січня 1918 р. розгромили білокозачого отамана Каледіна і націоналістичну Центральну раду і встановили на Україні владу Рад.

Школою ленінського гарту, школою трьох російських революцій більшовицькі організації України, об'єднані на I з'їзді КП(б)У в Комуністичну партію України — бойовий загін славної ленінської партії, були підготовлені до наступної боротьби за захист завоювань Жовтня, за побудову нового суспільства.

П. Л. Варгатюк

В. И. ЛЕНИН И БОЛЬШЕВИСТСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УКРАИНЫ
(1894 — начало 1918 гг.)

Р е з ю м е

В статье освещается установление и развитие связей большевистских организаций Украины с В. И. Лениным. На большом фактическом материале автор показывает значение помощи и руководства В. И. Ленина, ЦК партии в укреплении местных организаций, влияние их идеологической и политической деятельности на революционную борьбу трудящихся, раскрывает их активное участие в трех российских революциях.

Л. П. НАГОРНА (Київ)

ЛЕНІНСЬКІ ПРИНЦИПИ БОРОТЬБИ ПРОТИ БУРЖУАЗНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Соціальне обличчя сучасного світу невинно змінюється під впливом безсмертних ленінських ідей. У дні, коли радянський народ і все прогресивне людство відзначили 110-річчя з дня народження В. І. Леніна, особливо зримо постає велич наукового соціалізму як науки про революційне перетворення суспільства. Ленінські оцінки і прогнози і сьогодні є надійним політичним орієнтиром для всіх борців за мир, демократію, соціалізм. Це повністю стосується і ленінських принципів критики буржуазної ідеології, які блискуче витримали перевірку часом і нині є гострою зброєю в історичному протиставленні двох світів, двох ідеологій — комуністичної і буржуазної.

КПРС створювалася великим Леніним як партія, заснована на ідейній непримиренності, послідовно класовому підході до оцінки явищ суспільного життя. Ленінізм став знаряддям революційної дії саме завдяки тому, що рішуче протиставив себе ідеології будь-яких непролетарських партій, всім і всіляким течіям буржуазної політичної думки. Партія більшовиків міцніла і гартувалася в протиставленні з відкритими і замаскованими противниками революційних принципів марксизму — з ревізіонізмом і троцькізмом, з правим і «лівим» опортунізмом, з соціал-шовінізмом і націонал-ухильництвом. Набутий у ході цієї боротьби досвід і сьогодні — не тільки урок історії, але справжній арсенал форм і методів боротьби, невичерпне джерело натхнення для нинішнього і майбутніх поколінь революціонерів. «Послідовно класова лінія, твердість у принципах, гнучкість у тактиці, всебічне врахування конкретних умов, сміливі і водночас продумані дії, вміння користуватися всією різноманітністю засобів боротьби проти імперіалізму — ось чого вчив нас Ленін, ось чого вчимося ми у Леніна»¹, — підкреслював товариш Л. І. Брежнев.

Оволодіння досвідом безкомпромісної боротьби проти спотворювачів марксизму-ленінізму, ленінськими прийомами наукової полеміки — неодмінна умова ведення ідеологічної боротьби і запорука її успішності. В матеріалах XXV з'їзду КПРС дістали свій дальший творчий розвиток ленінські ідеї про безперервність і безкомпромісність ідеологічної боротьби, про необхідність високої політичної пильності, своєчасної відсічі ворожим ідеологічним диверсіям². У постанові «Про подальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» ЦК КПРС наголошує на одному з найважливіших завдань ідейно-виховної та інформаційної роботи — допомагати радянським людям розпізнавати

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 395.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 34, 83.

всю фальш наклепницької пропаганди наших ідейних противників, в ясній, конкретній і переконливій формі викривати її підступні задуми нести людям правду про першу в світі країну соціалізму³. Духом політичної пильності і непримиренності до буржуазної ідеології пронизана постанова ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна». В ній підкреслюється, що на підступи імперіалізму і його пособників комуністи відповідають інтернаціональними згуртуванням своїх рядів, послідовною боротьбою проти буржуазної ідеології, ревізіонізму, догматизму, націоналізму, за чистоту і творчий розвиток марксизму-ленінізму⁴.

Безсмертя і велич ленінізму як дійового інструменту революційного перетворення світу — в його науковості, в найглибшому проникненні в саму суть подій і явищ, у творчому застосуванні марксистського діалектико-матеріалістичного методу до аналізу тих життєвих ситуацій, які виникають на кожному новому етапі історичного розвитку. Сила ленінізму в тому, що, твердо стоячи на ґрунті марксизму, він являє собою водночас і його дальший творчий розвиток, і послідовне відстоювання його чистоти.

В обстановці, коли гостра ідейна боротьба стала невід'ємним елементом духовного клімату нашої епохи, дослідження проблем методології і конкретної методики наукової критики буржуазної ідеології є надзвичайно актуальним у політичному та ідеологічному відношеннях завданням. Від максимально глибокого вивчення і використання ленінської спадщини в питаннях ідейної боротьби величезною мірою залежить ефективність, ідеологічна віддача наших зусиль по формуванню комуністичної свідомості трудящих і стійкого імунітету проти будь-яких буржуазних впливів. Важливо при цьому вивчати і ленінську критику методології антикомунізму, і ленінську методологію критики антикомунізму. Для практики сьогодишньої ідеологічної боротьби неоціненне значення має те, що Ленін гранично чітко розкрив прийоми і засоби буржуазного і ревізіоністського опошлення марксизму, які зародилися майже століття тому і які в своїй основі лишилися незмінними до нашого часу. Водночас Ленін дав у руки пролетаріату гостру ідейну зброю, створивши чітку систему методологічних принципів марксистської критики буржуазних концепцій і догм.

Принципово важливе значення для боротьби проти буржуазних і ревізіоністських перекручень марксизму має введене В. І. Леніним у марксистську соціологію поняття «наукової ідеології». Заслугою В. І. Леніна було обґрунтування і дальший творчий розвиток марксистського положення про те, що викривлена, ілюзорна свідомість не є обов'язковим атрибутом всякого суспільства — вона є результатом суспільних відносин у світі експлуатації і гноблення. Вождь партії більшовиків показав, що соціалістична ідеологія не потребує міфотворчості і ілюзій. Вона спирається на аналіз дійсних, а не вигаданих суспільно-економічних відносин і тому органічно ворожа всякій споглядальності, всіляким спробам апіорного «моделювання» дійсності. Дієвість соціалістичної ідеології визначається досягнутою в ній органічною єдністю пізнавальної і соціальної функцій. Внаслідок цього вона вперше в історії стає активним фактором соціальної дії.

Основу методології і конкретної методики наукової критики сучасного антикомунізму, правого і «лівого» опортунізму, ревізіонізму

³ Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи, К., 1979, стор. 6.

⁴ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року, К., 1979, стор. 12.

становлять сформульовані В. І. Леніним основоположні принципи боротьби проти ворожих ідеологічних течій. В їх системі чільне місце належить принципу партійності, класового підходу до вивчення суспільних явищ, конкретно-історичного аналізу буржуазних і ревізіоністських теорій та доктрин. Розглядаючи партійність як невід'ємний принцип марксистської ідеології, Володимир Ілліч вважав, що саме вона найповніше виражає творчий дух марксизму-ленізму, непримиренного до будь-якого догматизму і застою. «Ми відстоюємо партійність принципіально,— писав він,— в інтересах широких мас, в інтересах їх звільнення від усякого роду буржуазних впливів...»⁵.

Критикуючи емпіріокритицизм як один з різновидів суб'єктивно-ідеалістичної філософії, В. І. Ленін чітко визначив метод оцінки марксистами різних буржуазних ідеологічних схем. По-перше, підкреслював він, необхідно порівняти їх теоретичні основи з теоретичними засадами діалектичного матеріалізму. По-друге, визначити місце даної системи поглядів серед інших філософських шкіл. По-третє, відшукати зв'язок тієї або іншої теорії з тими об'єктивними процесами в природі і суспільстві, на перекрученому тлумаченні яких спекулюють буржуазні ідеологи. І, нарешті, по-четверте, бачити за гносеологічною схоластикою модних філософських вчень боротьбу партій у філософії, боротьбу, яка в кінцевому підсумку відбиває тенденції та ідеологію класів сучасного світу, які протистоять один одному⁶.

Так були сформульовані В. І. Леніним найважливіші методологічні основи критики всіх реакційних вчень — розкриваючи теоретичну суть тієї або іншої доктрини, давати їй класову оцінку, з'ясувати її об'єктивну роль у політичному житті. При аналізі тієї або іншої ідеологічної схеми, підкреслював В. І. Ленін, «ми повинні брати за основу не особи і не групи, а саме аналіз *класового* змісту суспільних течій і ідейно-політичне дослідження їх головних, істотних принципів»⁷. Подібно до того, як теорія класів і класової боротьби являє собою основу марксизму, принцип партійності, класово-партійного підходу становить основу марксистсько-ленінської методології, критерій її зрілості.

Розробка Леніним питання про класово-партійний підхід до оцінки суспільних явищ є, таким чином, блискучим зразком застосування марксистської теорії класової боротьби в ідеологічній сфері. Обов'язкову оцінку класового змісту тієї або іншої ідеологічної конструкції Володимир Ілліч вважав законом наукової критики. У цьому, як вважав В. І. Ленін, відмінність наукової критики від критики сентиментальної і дрібнобуржуазної⁸.

Останнє зауваження надзвичайно важливе для розуміння ленінської методології критики як такої. Ленін вчив розрізняти критику зліва і критику справа, критику буржуазну і пролетарську. На конкретному матеріалі В. І. Ленін розкрив, зокрема, відмінність народництва від марксизму в характері критики російського капіталізму. Народник, писав він, вважає достатнім для критики капіталізму засудити його з точки зору своїх ідеалів і моральних принципів. А марксист вважає ґрунтовною тільки критику з точки зору певного класу — критику, що ґрунтується не на моральних міркуваннях «особи», а на точному формулюванні суспільного процесу, що дійсно відбувається»⁹.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 19, стор. 106.

⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 18, стор. 350—351.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 142.

⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 208—209.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 434.

Неможливо переоцінити методологічне значення цих лєнінських думок для правильної оцінки «критичних» тенденцій в буржуазній політичній думці, зокрема, «критичної теорії» суспільства, що є основою соціальної філософії так званої Франкфуртської школи. В обставині перманентної кризи капіталістичного ладу «критична теорія» суспільства відбиває — прямо чи опосередковано — настрої тривоги, страху, загального невдоволення, якими охоплені широкі верстви трудящих Заходу, властивий їм скептицизм щодо перспектив цього ладу. Проте оскільки ця критика не дає аналізу справжніх причин пороків капіталістичного суспільства і не вказує реальних шляхів до їх усунення, вона не має конструктивного характеру. Більше того, буржуазній політичній думці властиво виводити вади капіталістичного суспільства з недосконалості людської природи і оголошувати їх на цій підставі принципово нерозв'язними. Так створюється пропагандистський стереотип, зовнішня оболонка якого спрямована на засудження капіталізму, а внутрішня суть спрямована на те, щоб «заодно» з капіталізмом осудити і соціалістичний лад, який, мовляв, стикається з тими ж проблемами.

Отже, так звана «критика капіталізму» в буржуазній ідеології відіграє здебільшого роль клапана, який відкривається час від часу для того, щоб відвести в безпечне для буржуазії русло загальне невдоволення капіталістичними порядками. Разом з тим вона є формою заперечення суспільного прогресу, а, значить, і соціалізму як найвищого його досягнення. Так критика капіталізму перетворюється в засіб його прихованої апологетики.

Нехитрий механізм перетворення буржуазного об'єктивізму в засіб апологетики капіталізму уїдливо висміювали ще Маркс і Енгельс. Критикуючи так званих «об'єктивних істориків», Маркс показав, що їх об'єктивізм являє собою суб'єктивізм навиворіт. Об'єктивізм Прудона, підкреслював він, привів його до апології Луї Бонапарта ¹⁰.

Блискучі зразки непримиренної боротьби проти буржуазного об'єктивізму дав В. І. Ленін. Уявна аполітичність буржуазної ідеології, буржуазного світогляду, наголошував Володимир Ілліч, є лише формою прояву буржуазної партійності, ширмою для прикриття її прислужництва силам реакції. В кінцевому підсумку, зазначав він, буржуазний об'єктивізм «є не що інше, як фіговий листочок, що прикриває суб'єктивну антипатію до революції і революційної діяльності» ¹¹.

З позицій послідовного обстоювання пролетарської партійності В. І. Ленін вів, зокрема, непримиренну боротьбу проти бернштейніанців, що становили праве, опортуністичне крило європейської соціал-демократії, та проти їх російських послідовників — «економістів». На відміну від Каутського та інших теоретиків західноєвропейської соціал-демократії, які вважали, що бернштейніанські «поправки» до марксизму не становлять небезпеки для робітничого руху, Ленін переконливо показав, що ці «поправки», навіть найнезначніші з них, зводилися кінець кінцем «до досить стрункої системи поглядів, — а саме: давно відомих ліберально-буржуазних поглядів» ¹². «Соціал-демократію, — підкреслював він, — намагаються, під прапором «критики марксизму», розбестити буржуазною ідеологією і політикою лагідності та покори щодо озброєних з піг до голови ворогів (буржуазних урядів)»... ¹³. Усім

¹⁰ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 16, стор. 360.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 55.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 20.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 367.

чим намаганням В. І. Ленін оголосив рішучу війну, яку й сьогодні успішно ведуть марксист-ленінці.

Важливо підкреслити, що В. І. Ленін розглядав принцип партійності не лише як засіб «оборони від лжетлумачень...» вчення наукового соціалізму¹⁴. У послідовному проведенні принципу партійності він вбачав знаряддя розпізнавання практично-політичних позицій противників комунізму, своєрідний індикатор, що дає можливість визначити особливості їх тактики у кожний даний момент. В сучасних умовах, наприклад, застосування принципу партійності дає ключ до розуміння того місця, яке зайняла в арсеналі ідеологічних засобів антикомунізму «соціологічна», «фактологічна» пропаганда. В умовах розрядки імперіалістична буржуазія докладає особливо багато зусиль, щоб затемнити, замаскувати класову суть своїх доктрин. Зовнішнє оновлення теоретичних побудов буржуазних ідеологів йде по лінії їх «технологізації», «соціологізації», використання вульгарного історизму.

Намагаючись затушовувати принципову відмінність між соціалізмом і капіталізмом щодо форм власності, політичних систем тощо, буржуазні ідеологи оголошують цю відмінність неістотною. Об'єктами особливо витончених спекуляцій стають так звані «глобальні», «загальнолюдські» проблеми — розгортання науково-технічної революції, збереження екологічної рівноваги і використання природних ресурсів; зрушення в системі суспільних потреб та ін.

З позакласових, зовні абстрактних позицій почав сучасний антикомунізм і нову серію атак на саму суть марксизму-ленінізму. В. І. Ленін писав, що «зростання марксизму, поширення і зміцнення його ідей у робітничому класі, неминуче викликає почастищення і загострення... буржуазних вилазок проти марксизму...»¹⁵. Справедливість цього прогнозу найпереконливіше підтверджує практика нинішнього етапу ідеологічної боротьби. При цьому сучасні «марксологи» так само «переодягаються марксистами», як і їх ідейні попередники в часи Леніна. Думка про те, що «марксизм є нині центральною ідеологією ХХ століття і що будь-яка інша ідеологія є до певної міри або її відгалуженням, або доброзичливим відгуком на неї, або негативною реакцією на неї» — лейтмотив книги англійського політолога Х. Дракера «Політичне застосування ідеології»¹⁶. «Філософія Карла Маркса, — пишуть його американські колеги Дж. Берч, Р. Кларк та Д. Вуд, — справила більший вплив на життя ХХ століття, ніж будь-яка інша філософія або вчення»¹⁷.

Своєрідна «марксизація» буржуазного мислення — реальний факт сучасності. В основі цього процесу лежить намагання буржуазних філософів, істориків, соціологів, політологів запозичити деякі елементи методології марксизму для осмислення проблем, які для ідеалістичної методології виявилися нерозв'язними. Так з'явилися ідеї «синтезу» марксизму з буржуазними теоріями, які буржуазна політична думка намагається здійснити шляхом включення якихось фрагментів, ідей і понять філософії марксизму в ідеалістичні за своєю суттю доктрини. Відомо багато спроб «переосмислення» марксизму з позицій неокантіанства або неогегельянства, інтуїтивізму або екзистенціалізму. За різ-

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 429.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 15.

¹⁶ Див.: Н. Drucker. The Political Uses of Ideology, Macmillan, 1974; див. також рецензію на цю книгу в журн. "The Annals of the American Academy of Political and Social Science", vol. 418, 1974, стор. 168.

¹⁷ J. Bertsch, R. Clark, D. Wood. Comparing Political Systems: Power and Policy in Three Worlds, New York—Toronto, 1978, стор. 179.

номанітними проектами «конвергенції», зближення марксизму з немарксистськими філософськими теоріями ясно проглядають намагання буржуазних ідеологів «перекроїти» марксизм за буржуазними мірками, «задушити» марксистську філософію в обіймах буржуазних філософських вчень і на цій основі добитися нешкідливого для буржуазії «нового синтезу» марксистських і немарксистських поглядів. Різноманітні моделі «неомарксизму» або «постмарксизму», які виникають внаслідок подібних махінацій, не мають нічого спільного із справжнім марксизмом і являють собою різновид соціальної утопії, «карикатуру на марксизм». Таким способом противники марксизму намагаються «деідеологізувати» марксистську філософію, ослабити її здатність протистояти буржуазним впливам.

В. І. Ленін уважно аналізував процес відбиття марксизму в буржуазній літературі. Цей процес не можна спрощувати, зводити, як це інколи робиться, лише до «загравання» буржуазних філософів і істориків з марксизмом. Безумовно, має рацію радянський філософ Ю. К. Мельвіль, який пише, що така характеристика швидше емоційна, ніж наукова, «оскільки вона переводить в площину суб'єктивної психології дуже складні суспільні явища: реальний вплив марксистської філософії на буржуазну інтелігенцію і відображення марксизму в дрібнобуржуазній і навіть у буржуазній свідомості»¹⁸.

Реальний вплив марксизму на буржуазну суспільну думку, якщо навіть він не усвідомлюється її представниками, є, проте, одним з найсильніших факторів розкладу буржуазної ідеології. «Запозичення з марксизму» розмивають її, руйнують засади, на яких здавна трималися ідеалістичні соціальні і філософські конструкції. Інколи ті опозиційні, соціально-критичні настрої, які з'являються у витворах буржуазних ідеологів під впливом марксизму, заводять їх значно далі, ніж це допускається в межах «офіційної науки». Все це сприяє поглибленню нестабільності ідеологічних побудов західних філософів, істориків, соціологів. Буржуазна ідеологія стає все більш строкатою, виявляє все менше здатності до ідеологічного контролю над духовним життям у капіталістичних країнах. Це змушує її дедалі більше займатися «психотехнікою» обробки мас, виробленням більш тонких засобів маніпулювання масовою свідомістю.

В цих умовах відображення марксизму в буржуазній і дрібнобуржуазній свідомості не може не набирати викривленого, спотвореного характеру. Марксизм трактується як «ідеалістично-утопічний революційний месіанізм», як особливий варіант релігійно-міфологічного бачення світу¹⁹. В цьому ж напрямі йдуть спроби дезінтегрувати марксизм шляхом протиставлення молодого Маркса зрілому, Енгельса — Марксу, Леніна — їм обом. Інтерпретований на християнсько-екзистенціалістський лад «істинний» (молодий) Маркс протиставляється зрілому Марксу; діалектичний і історичний матеріалізм оголошується «винаходом» Енгельса, успадкованим потім Леніном²⁰. Такі трактування спрямовані насамперед на «доведення» того, що Ленін, мовляв, не був спадкоємцем Маркса в теорії; роль спадкоємця марксистської традиції відводиться так званому «неомарксизму». Якщо ленінізм і визнається одним з різновидів марксизму, то йому відводиться роль лише специфічно російського різновиду, непридатного для інших умов. Так

¹⁸ Ю. К. Мельвіль. Проблемы и методы современной буржуазной философии. — «Вопросы философии», 1979, № 9, стор. 115—116.

¹⁹ Див.: S. Kissin. Farewell to Revolution. Marxist Philosophy in the Modern World. London, 1978, стор. 48.

²⁰ Див.: N. Levine. The Tragic Deception: Marx Contra Engels. Oxford, 1975.

створюється «теоретична база» для висновку «про «поліваріантність» марксистського вчення, прямо націленого проти ленінізму як вчення інтернаціонального за своєю суттю і характером, як зразка «тактики для всіх».

Під тиском неспростовних фактів багато буржуазних авторів визнає роль Леніна як революціонера. «Геній Леніна, — пише Л. Шапіро, якого ніяк не можна запідозрити у симпатіях до більшовизму, — виявився у техніці захоплення і утримання влади. Він був великим революціонером»²¹. Автор книги «Ленінська політична думка» Нейл Хардінг також пише про Леніна як про «незрівнянного інстинктивного політика і практика революції»²². Проте такі визнання найчастіше є тільки фоном для заперечення ролі Леніна як державного діяча і значення його теоретичної спадщини. Ленінізм оголошується, по-перше, примітивним марксизмом, по-друге, марксизмом у відсталій Росії.

Замкнути ленінізм у вузькоісторичні рамки початку століття, обмежити сферу його поширення російським регіоном, вихолостити його справді революційний дух — такі лише деякі з багатьох прийомів, які перебувають на озброєнні ідеологів і пропагандистів буржуазного світу. Зрозуміло, чому буржуазні «спеціалісти по ленінізму» всіляко уникають конкретного аналізу ленінського вкладу в діалектичний і історичний матеріалізм, навіть не роблять спроби зіставити висунуті Леніним нові теоретичні положення в галузі діалектики, методології природничих і суспільних наук, логіки наукового пізнання з тими реальними процесами в суспільному житті, які переконливо свідчать про велич і життєвість ленінізму як вчення про революційне перетворення суспільства.

Буржуазні ідеологи докладають чимало зусиль, щоб використати для дискредитації марксизму-ленінізму спотворення самого поняття ідеології. Розглядаючи будь-яку історичну форму ідеології як «викривлену свідомість», вони застосовують цю характеристику і до соціалістичної ідеології. Така екстраполяція має на меті довести ненауковість соціалістичної ідеології, відвести їй лише функціональну роль «системи, що стимулює і спрямовує людську поведінку»²³. На XVI Всесвітньому філософському конгресі, який відбувся в Дюссельдорфі (ФРН) у серпні-вересні 1978 р., філософи-антикомуністи намагалися розв'язати дискусію «про ставлення організованого суспільства до істини», використавши її для звинувачень на адресу марксизму-ленінізму в тому, що він, мовляв, претендує на монопольне володіння істиною. Твердячи, ніби комуністична ідеологія виключає свободу наукового пошуку, вони намагалися доводити, ніби демократія немислима без плюралізму світоглядів, істин, філософських вчень тощо.

Марксист-суспільствознавці піддали гострій критиці спроби відмежувати світогляд від науки, ототожнити ідеологію і політичну диктатуру. Вони переконливо довели, що світоглядна єдність науки, єдність світоглядної істини не підміняє, а, навпаки, передбачає різноманітність конкретно-наукових істин. Світоглядний нігілізм буржуазних філософів рівнозначний визнанню ними своєї наукової неспроможності. Це відзначила і міжнародна організація філософських товариств, яка підкреслила першорядне значення світогляду для науки²⁴. Будь-які

²¹ L. Shapiro. The Origin of the Communist Autocracy. Cambridge (Mass.), 1977, стор. 360.

²² N. Harding. Lenin's Political Thought, vol. 1, London, 1977, стор. 1—2.

²³ Див.: E. Lemberg. Ideologie und Gesellschaft, Stuttgart, 1974, стор. 318.

²⁴ Див.: «Коммунист», 1979, № 4, стор. 98—100.

пошуки «надсоціальної», «надісторичної» істини завідомо безперспективні. Як справедливо зауважує Н. Б. Біккенін, «свобода від оцінки — це теж є оцінка. За уявною надпартійністю буржуазної ідеології, туманністю і двозначністю її формулювань стоять класові мотиви й інтереси»²⁵.

У світлі сказаного актуально звучать лєнінські слова про те, що «позакласова або надкласова, нібито загальнонародна, постановка питання є пряме знушання з основного вчення соціалізму, саме вчення про класову боротьбу...»²⁶. Цілі удаваної «безпартійності» нинішніх буржуазних ідеологів гранично ясні. Виступаючи нібито з позицій «зацікавленості» долею соціалізму, «співчуття» народам соціалістичних країн, імперіалізм виношує далекосяжні плани — досягти «ерозії» соціалізму насамперед шляхом розхитування його ідейних засад. Сам тому КПРС постійно орієнтує свої ідеологічні, пропагандистські кадри на послідовне проведення принципу партійності в ідейній боротьбі на глибоке розкриття класових цілей, що їх ставить наш ідейний противник. У доповіді на Всесоюзній нараді ідеологічних працівників (жовтень 1979 р.) член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС М. А. Суслов підкреслив, що «комуністи всіх країн — носії найбільш гуманного, життєствердного світогляду — бачать свій обов'язок у тому, щоб у всеозброєнні передової революційної теорії боротися проти класових противників, давати рішучу відсіч антикомунізму, повертати на бік соціалізму, в ряди борців за мир і соціальний прогрес нові мільйони людей на всіх континентах, в усіх кутках планети»²⁷.

Принцип партійності в лєнінській методології критики буржуазної ідеології органічно сполучається з принципом конкретного гносеологічного аналізу буржуазних теорій, що передбачає глибоке знання ідейного противника, кваліфікований аналіз його пристосовницьких маневрів, переорієнтацій, розкриття антинауковості, еkleктичності, внутрішньої суперечливості його доктрин. «Було б відступом від матеріалістичного методу, — підкреслював В. І. Ленін, — коли б я, критикуючи погляди «друзів народу», обмежився зіставленням їх ідей з марксистськими ідеями. Треба ще пояснити «народницькі» ідеї, показати їм **МАТЕРІАЛЬНУ** основу в сучасних наших суспільно-економічних відносинах»²⁸. Грунтовність критики реакційних ідеологічних течій перебувала в прямій залежності від глибини наукового аналізу тих реальних процесів і явищ, які буржуазні ідеологи подають у спотвореному вигляді.

Сучасна буржуазна ідеологія не являє собою чогось однорідного. Поряд з відверто реакційними, профашистськими, правоекстремістськими течіями в ній виразно простежуються ліберально-буржуазний і радикально-буржуазний напрями, різного роду «лівацькі» тенденції. Визначниками останніх є частина інтелігенції, студентства, молоді. Для них характерне прагнення до «переоцінки цінностей», пошуки контактів з прогресивними рухами, а часто і виразне тяжіння до марксизму.

В цих умовах малювати фон західного «радянознавства» якоюсь однією фарбою — значить робити серйозну помилку. Глибокого аналізу і продуманих оцінок потребують, зокрема, буржуазно-ліберальні і буржуазно-реформістські течії, які, лишаючись на позиціях апології капіталізму, критикують його окремі сторони на основі визнання певних успіхів і досягнень соціалізму. Предметом спеціального дослідження:

²⁵ Н. Б. Біккенін. Соціалістическая идеология, М., 1978, стор. 109.

²⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 469.

²⁷ М. А. Суслов. Справа всієї партії.— «Радянська Україна», 17 жовтня 1979 р.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 222.

має бути дрібнобуржуазний радикалізм, що сполучає різку критику на адресу капіталізму з проповіддю анархістських ілюзій, нерідко ретроспективно переносючи свою інтерпретацію пороків капіталізму і на соціалістичний лад. Нарешті, особливого підходу вимагають ті представники суспільної думки, які намагаються відкритими очима дивитися на успіхи і досягнення соціалізму, широко тягнучись до марксизму.

Ленінська безкомпромісність в ідейній боротьбі не має нічого спільного з сектантством, з відкиданням тих або інших культурних цінностей на тій лише підставі, що їх авторами виступають немарксистичні. У своєму філософському заповіті — статті «Про значення воєнничого матеріалізму» В. І. Ленін закликав до союзу з представниками буржуазної науки у боротьбі проти релігійного мракобісся, союзу, що має сполучатися з викриттям прогресивної частини буржуазії, «коли вона впадає в реакційність»²⁹. Проявляти диференційований, конкретний підхід до представників буржуазної політичної думки, підкреслював відомий радянський історик А. Манфред, «зовсім не означає поступатися чіткістю і послідовністю наших класових, ідейно-політичних позицій. Швидше навпаки: саме неприйняття будь-якого наукового сектантства створює сприятливі передумови для поступового переходу на такі ж позиції найбільш передових, відповідально мислячих зарубіжних колег»³⁰.

Виходячи з цих завдань, розв'язуються і питання проведення діалога з представниками різних шкіл і напрямів буржуазної суспільної думки. Наслідуючи ленінську традицію, суспільствознавці-марксистичного охочі ведуть такий діалог. На міжнародних конгресах істориків, соціологів, філософів, політологів і т. п. активну відсіч дістають як відверті спроби наших ідейних противників використати такі діалоги для нападок на марксистсько-ленінський світогляд, так і їх заклики «піднятися над крайностями» матеріалізму і ідеалізму, створити нову, «прийнятну для всіх» філософію. Разом з тим трибуни таких конгресів успішно використовуються з метою пропаганди теорії марксизму-ленізму для всіх, хто виявляє інтерес до неї на Заході. На XI Всесвітньому конгресі Міжнародної асоціації політичних наук, який проходив у серпні 1979 р. в Москві, великий інтерес викликало спеціальне засідання «Ленін як політичний мислитель». Представники різних країн, різних наукових шкіл відзначали роль В. І. Леніна як геніального теоретика і полум'яного революціонера, як найвидатнішого стратега і тактика світового пролетаріату.

Повністю зберігає своє методологічне значення в сучасних умовах ленінське диференційоване ставлення до ліберально-буржуазного і дрібнобуржуазно-радикального утопізму. У статті «Дві утопії» Ленін вчив бачити об'єктивний класовий зміст утопічних теорій, їх соціальну спрямованість. Реакційність ліберальних утопій, як вказує Ленін, полягає насамперед в тому, що вони розбещують демократичну свідомість мас. Дещо іншим було ставлення Володимира Ілліча до народницьких утопій; в них він бачив «здорове і цінне ядро широкого, рішучого, бойового демократизму селянських мас»³¹.

Наведені ленінські думки дають ключ до розуміння певних відмінностей між апологетичним буржуазно-ліберальним і соціально-критичним дрібнобуржуазним радикалізмом сьогодення. Якщо буржуазний радикалізм вдається до різного роду соціальних утопій для продовження життя віджилого ладу шляхом оновлення його вивісок, то

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 25.

³⁰ «Коммунист», 1977, № 10, стор. 109.

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 115.

дрібнобуржуазні радикали будують свої утопії, виходячи із заперечення цього ладу з позицій абстрактного гуманізму і витлумаченої в дрібнобуржуазному дусі соціальної справедливості. Типовим зразком ліберального утопізму є буржуазна футурологія, цільовим призначенням якої є створення привабливих картин майбутнього «технократичного раю», здатних, на думку їх авторів, бути альтернативою комуністичній перспективі. В кінцевому підсумку всі ці картини зводяться до апології державно-монополістичного капіталізму.

Дрібнобуржуазно-радикальні утопії на зразок ідеологічних конструкцій «нових лівих», так званих популістів, мають своїм вихідним пунктом критику державно-монополістичного капіталізму. І хоча їх соціальні ідеали повернуті в минуле, пройняті технофобією, в них також є здорове ядро демократизму середніх верств. Проте не можна не бачити того, що в умовах прогресуючої поляризації класових сил у буржуазному суспільстві прогресивність радикальних утопій є ще більше відносною, ніж вона була в часи, про які писав Ленін. Буржуазно-ліберальні і дрібнобуржуазно-радикальні утопії зближує те, що їх автори вбачають в них не ідеальний образ майбутнього, а звичайний засіб «маніпулювання» масовою свідомістю.

Ідеологічна боротьба незмінно розглядалася В. І. Леніним в тісному зв'язку з політичною боротьбою, з політичними процесами в суспільстві. Особливості ідеологічних диверсій сучасного імперіалізму також можна зрозуміти лише в контексті його політичної стратегії. Ця стратегія полягає в тому, щоб усіма засобами, які є в його розпорядженні, перешкоджати єдності основних політичних сил сучасності — світової системи соціалізму, міжнародного комуністичного і робітничого руху, національно-визвольного руху. Головним стратегічним цілям імперіалізму повністю підпорядкована його тактика на ідеологічному фронті. Вона спрямована на «дезінтеграцію» світового соціалізму, на «деленіцізацію» міжнародного комуністичного і робітничого руху, на ізоляцію сил національно-визвольного руху від світового соціалізму.

З ленінським принципом нерозривності ідеологічної і політичної боротьби органічно зв'язаний принцип непримиренності комуністичної і буржуазної ідеологій. Боротьба проти буржуазної ідеології, підкреслював В. І. Ленін, безпосередньо підпорядкована завданням розвитку класової боротьби. «...Питання стоїть *тільки так*: буржуазна або соціалістична ідеологія. Середини тут немає...»³².

Безкомпромісність соціалістичної ідеології є об'єктом постійних спекуляцій з боку стратегів антикомунізму. «Ідеологічна нетерпимість» комуністів зображується ними у вигляді перешкоди для дальшого розвитку процесів розрядки. Заклики про зняття «ідеологічних фортифікацій» стали лейтмотивом багатьох антикомуністичних кампаній. Даючи спотворене тлумачення смислу документів, підписаних на загальноєвропейській нараді в Хельсінкі, буржуазні ідеологи намагаються посиленням на лозунги «індивідуальних свобод», «захисту прав людини» замаскувати свої претензії на свободу дій в країнах соціалізму, на втручання у їх внутрішні справи.

Наш ідейний противник незмінно ополчається на КПРС за непоступливість в ідейній сфері, трактуючи марксистсько-ленінське вчення як «матеріалістичну на вигляд, авторитарну на практиці, змовницьку в дії, месіаністську за духом доктрину»³³. Автори книги «Радянська стра-

³² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 37.

³³ F. Kohler, M. Harvey, L. Goure, R. Soll. Soviet Strategy for the Seventies. From Cold War to Peaceful Coexistence. Miami, 1973, стор. 61.

тегія 70-х років. Від холодної війни до мирного співіснування» з шаленою люттю нападають на принцип безкомпромісності ідеологічної боротьби, яким керується наша партія. «Радянські лідери, — пишуть вони, — приписують особливу важливість ідеологічній боротьбі... Ідеологія, в комуністичному розумінні терміна, це і керівництво до дії і її виправдання». Отже, резюмують вони, «цей термін означає не тільки те, що західна точка зору розуміє під «боротьбою за умй людей», а й усі інші форми і методи боротьби»³⁴.

Такі ж спроби представити соціалістичну ідеологію як грубу експансію політики Комуністичної партії в духовну сферу життя суспільства виходять з ревізіоністського табору. Як буржуазні ідеологи, так і ревізіоністи при цьому умисно закривають очі на те, що в основі ідеологічних уявлень завжди лежать відображені у свідомості людей економічні і класові відносини. Різниця між марксизмом-ленінізмом і буржуазною ідеологією полягає аж ніяк не в тому, що перший є партійним, а друга, мовляв, «надпартійною» і нейтральною. Вона полягає в тому, що марксист-ленінець прямо і відкрито визнають класово-партійний характер своєї ідеології, а апологети буржуазії всіляко маскують його, перетворюючи уявну аполітичність у ширму для прикриття свого прислужництва силам реакції.

Одним з найважливіших ленінських принципів боротьби проти буржуазної ідеології є її наступальність і безперервність. Наступальність передбачає не тільки точний і своєчасний аналіз найбільш популярних і впливових буржуазних теорій, але й вміння по-ленінськи досліджувати закономірності суспільного розвитку, правильно обрати найефективніший метод викриття противника, використовувати в комплексі і взаємодії весь арсенал засобів ідеологічної боротьби. В сучасних умовах, коли сили імперіалізму перейшли в контрнаступ на розрядку, на мир, на права народів, першорядного значення набуває викриття спроб наших ідейних противників «ідеологізувати» гонку озброєнь, знайти їй якесь виправдання. Антирадянській істерії, ініціаторами якої виступають найбільш агресивні і недалекоглядні представники імперіалізму, КПРС, Радянський уряд протиставили тверду й послідовну позицію, спрямовану на зміцнення розрядки, скорочення озброєнь, зближення і взаєморозуміння між народами. Розвінчання авантюристичних «доктрин», викриття міфів про «радянську воєнну загрозу» у повній відповідності з ленінськими традиціями ідеологічного наступу йде паралельно з критикою спроб буржуазної пропаганди представити послідовно інтернаціоналістську позицію СРСР у вигляді «загрози розрядці».

Гострою ділянкою сучасної ідеологічної боротьби лишаються питання демократії. Останнім часом, у зв'язку з опублікуванням у США доповіді державного департаменту про додержання прав людини в світі, знову посилилася розгорнута пропагандистськими центрами Заходу кампанія «на захист прав людини», проти нібито наявного в СРСР «ущемлення» демократії. Звинувачуючи КПРС та правлячі комуністичні партії інших соціалістичних країн в «монополізації» керівництва суспільством, буржуазні ідеологи разом з ревізіоністами конструюють довірливі схеми «усунення» КПРС від керівництва соціальними процесами. В цих умовах надзвичайно важливо показати політичну основу таких спроб, що полягає в намаганні заперечити одну з найважливіших закономірностей соціалістичного будівництва — необхідність керівництва соціальними перетвореннями з боку марксистсько-ленінської партії. Не меншого значення набуває глибокий науковий аналіз ролі

³⁴ Там же.

КПРС як керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства, всебічний показ демократичних основ її політики, її справді народного характеру.

Для радянської історико-партійної науки немає більш точного методологічного орієнтиру, ніж ленінський принцип історизму. «Марксизм вимагає від нас, — підкреслював В. І. Ленін, — найточнішого, що його об'єктивно можна перевірити, врахування співвідношення класів і конкретних особливостей кожного історичного моменту»³⁵. У полеміці з суб'єктивістською соціологією народництва, з махізмом та іншими буржуазними ідейними течіями вождь партії дав блискучі зразки конкретно-історичного підходу до вивчення суспільних явищ і одночасно піддав нищівній критиці метафізичні історико-індуктивні методи дослідження. У книзі «Пролетарська революція і ренегат Каутський» він не тільки викрив соціальні корені потворного «перекручення марксизму» Каутським, але й показав їх гносеологічну основу, що полягала в підміні діалектики еклектицизмом і софістикою³⁶. Нехтування Каутським принципу історизму було охарактеризоване ним як літературне шахрайство, як «вчена» робота, найбільш схожа на підлог»³⁷.

Ленінська критика догматизму початку ХХ століття — могутня ідеологічна зброя у боротьбі проти сучасного «лівого» ревізійнізму, маоїзму. Досить згадати, як різко виступав Ленін проти неісторичного застосування термінів «імперіалізм», «імперіалістична епоха»³⁸. Ленінська вимога точного і конкретно-історичного застосування цих понять ніби безпосередньо спрямована проти сучасних маоїстів, які постійно жонглюють цими термінами. Твердячи, ніби «в епоху імперіалізму війни неминучі», вони умисно закривають очі на те, що наша епоха давно вже не є епохою безроздільного панування імперіалізму.

Серед найважливіших ленінських принципів ідеологічної боротьби — принцип науковості в оцінці немарксистських ідейних течій, об'єктивності і доказовості критики. В. І. Леніну завжди був властивий тверезий, глибоко науковий підхід до аналізу поглядів ідейного противника, він ніколи не підміняв різкістю тону солідну, вдумливу аргументацію. «Вживати «жупелів» і «страшних слів», — писав він, — це значить давати таку характеристику противника, що є дуже непохвальною, не будучи водночас ясно й виразно мотивованою, ... а виявляючи просто бажання виляяти, рознести»³⁹. Вождь партії неодноразово підкреслював, що нагнітання емоцій у критиці відбувається звичайно на ґрунті недостатньої кваліфікації і некомпетентності тих, хто веде полеміку. Не навішування ярликів, не прокляття й заклинання, а об'єктивний, аргументований аналіз класового змісту тих або інших концепцій і доктрин, а також дальший творчий розвиток марксистсько-ленінської теорії — саме такого підходу до критики реакційних ідеологічних течій вчить ленінська теоретична спадщина.

Таким чином, основа основ методології марксистсько-ленінської критики антикомунізму й ревізійнізму полягає у класовому підході до них, у їх викритті як найважливішої ідеологічної зброї імперіалізму і одночасно як крайнього ступеня деградації буржуазної політичної думки. Ленінський підхід до аналізу класової суті будь-якої з антикомуністичних доктрин вимагає насамперед чіткого уявлення про їх функціональне призначення. Важливо, зокрема, бачити різницю між анти-

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 128.

³⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 232.

³⁷ Там же, стор. 304.

³⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 89.

³⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 312.

комуністичними доктринами, розрахованими на «внутрішній попит», і тими, які безпосередньо адресовані радянському народові та народам інших соціалістичних країн.

Глибока криза буржуазної ідеології в останні роки виявляється у своєрідній роздвоєності ідеологічних доктрин. Найбільш виразно цю роздвоєність видно у комбінаціях теорій «деідеологізації» і «реідеологізації». Заперечення ідеології в концепціях деідеологізаторів виявилось ні чим іншим, як знаряддям зовнішньополітичної пропаганди, розрахованим на ідеологічне роззброєння соціалістичного світу. Що ж до ідеологічного варива, призначеного для внутрішнього попиту в країнах капіталу, то воно незмінно приправляється спеціями «реідеологізації», теоріями про зростання впливу ідеології в суспільстві і закликами до піднесення її ролі. Тому, хоч зовні концепції «деідеологізації» і «реідеологізації» виступають як взаємовиключні, насправді вони являють собою дві сторони однієї медалі, маючи на меті створити ідеологічний вакуум в соціалістичному суспільстві і заповнити його антикомуністичними ідеями. Так же відверто антикомунізм маніпулює і іншими популярними на перший погляд категоріями: політизації і деполітизації, колоніалізму і деколонізації, плюралізму і ідейної консолідації і т. п.

Антикомуністичні ідеологічні міфи, антирадянські політичні кампанії — своєрідний барометр, який дає уявлення про політичний клімат в тій або іншій капіталістичній країні, про політичні позиції її правлячих кіл. Якщо модні в 60-х роках концепції конвергенції двох протилежних систем, «деідеологізації» тощо відбивали ставку імперіалістичної буржуазії на «тиху» контрреволюцію, то нинішні відверто антикомуністичні міфи про «радянську загрозу», «червону небезпеку» є ідеологічним відображенням курсу американського монополістичного капіталу на «торпедування» розрядки, на загострення міжнародного становища. «Авантюристичні «доктрини» нових проповідників «політики з позиції сили» небезпечні не для якоїсь лише окремої країни чи групи країн, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев на передвиборних зборах виборців Бауманського виборчого округу Москви 22 лютого 1980 р. — Вони несуть загрозу мирові та безпеці всіх держав і народів. І дати відсіч цим зловісним замірам — справа всіх, кому потрібний і дорогий мир»⁴⁰.

Л. А. Нагорная

ЛЕНИНСКИЕ ПРИНЦИПЫ БОРЬБЫ ПРОТИВ БУРЖУАЗНОЙ ИДЕОЛОГИИ

Резюме

В статье раскрывается значение ленинской методологии критики реакционных идеологических течений для усиления наступательных позиций социалистической идеологии в современной идеологической борьбе, анализируются ленинские принципы борьбы против буржуазной идеологии и ревизионизма.

⁴⁰ «Радянська Україна», 23 лютого 1980 р.

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

В. С. ПАЗЕНОК (Київ)

РОЗВИНУТЕ СОЦІАЛІСТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО — ВТІЛЕННЯ В ЖИТТЯ ЛЕНІНСЬКИХ ІДЕЙ

Радянський народ, усе прогресивне людство урочисто відзначають знаменну подію — 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна — титана наукової думки, полум'яного революціонера, творця Комуністичної партії і першої в світі соціалістичної держави. Ідучи по шляху, вказаному Леніним, радянський народ на чолі з Комуністичною партією в історично короткі строки успішно здійснив індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства, культурну революцію, продемонстрував усьому світові зразок справедливого розв'язання національного питання. **«Всесвітньо-історичним підсумком діяльності КПРС і радянського народу по втіленню в життя ленінських ідей, — наголошується в постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — стала побудова розвинутого соціалістичного суспільства, в якому дедалі повніше розкриваються творчі сили нового ладу, його справді гуманна суть»¹.**

Створення зрілого соціалістичного суспільства і розробка в 60–70-х роках Комуністичною партією Радянського Союзу стрункої наукової концепції розвинутого соціалізму мають велике міжнародне значення. На прикладі нашої країни весь світ, усе людство побачили невичерпні творчі сили соціалізму, який вивів СРСР в авангард соціального прогресу.

Самим фактом свого існування, прикладом швидкого, ефективного і справді демократичного розв'язання корінних проблем суспільного розвитку в інтересах трудящих соціалізм завжди справляв позитивний вплив на свідомість мільйонів трудівників у капіталістичних країнах, допомагав справедливій боротьбі прогресивних сил в усьому світі. Побудова в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства, його вражаючі досягнення в усіх сферах життя країни примножують притягальну силу соціалізму.

У статті «Історичний рубіж на шляху до комунізму», доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства» та інших працях Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев переконливо показав інтернаціональне значення досвіду будівництва суспільства зрілого соціалізму для всіх країн, незалежних від рівня їх економічного, політичного та культурного розвитку. Насам

¹ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанов ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року, К., 1979, стор. 5.

перед цей досвід має величезне значення для тих країн соціалістичної співдружності, які вже здійснюють програму будівництва розвинутого соціалізму, а також для держав, що закладають основи соціалізму, вирішують завдання, пов'язані із створенням матеріально-технічної бази нового суспільства. Незаперечним є вплив, що його справляє зрілий соціалізм на країни, які здобули політичну незалежність і обрали шлях некапіталістичного розвитку. Не можна ігнорувати цього впливу й на внутрішнє життя капіталістичних країн. Адже історичний досвід реального соціалізму, незаперечні переваги соціалістичного способу життя надихають широкі народні маси в усьому світі на боротьбу за побудову суспільства соціальної справедливості.

Розвинутий соціалізм — це такий ступінь зрілості реального соціалізму, побудованого в СРСР, якого неминуче досягнуть інші країни у своєму русі до соціалізму й комунізму. Історична практика підтвердила велике міжнародне значення досвіду Жовтня, збагатила новим змістом ленінське положення про те, що «...російський зразок показує всім країнам дещо, і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього»².

Науковий аналіз розвинутого соціалізму дає змогу краще простежити основні закономірності і тенденції поступового переростання соціалістичного суспільства в комуністичне. «...Пізнання і використання всіх можливостей розвинутого соціалізму,— наголошував товариш Л. І. Брежнєв,— є водночас і перехід до будівництва комунізму. Майбутнє не знаходиться за межами сучасного. Майбутнє закладене в сучасному, і, розв'язуючи завдання сьогодення — соціалістичного дня, ми поступово вступаємо в день завтрашній — в день комуністичний»³.

На етапі зрілого соціалізму найповніше розкриваються творчі можливості і якісні переваги глибоко гуманістичного нового суспільного ладу перед капіталізмом, що є запорукою неминучої перемоги соціалізму в його протиборстві з капіталізмом в усіх сферах життя.

Практика реального розвинутого соціалізму викриває неспроможність і реакційний зміст всіляких його теоретичних «альтернатив» типу ревізіоністських концепцій «гуманного» та «ринкового» соціалізму, «демократичного соціалізму», ідей плюралістичного комунізму, в тому числі так званого «єврокомунізму».

Ось чому проблематика розвинутого соціалізму, з одного боку, перебуває нині в центрі теоретичної і практичної діяльності КПРС, інших братніх комуністичних і робітничих партій, є важливою ділянкою роботи представників марксистсько-ленінського суспільствознавства, а з другого, — дедалі більше стає предметом спекуляцій буржуазної та ревізіоністської «радянології», одним з головних об'єктів нападок різного роду антикомуністів.

Всю свою революційно-перетворюючу діяльність Комуністична партія буде на міцному фундаменті марксистсько-ленінської теорії. «Марксизм-ленінізм, — відзначалося на XXV з'їзді КПРС,— це єдина надійна основа для розробки правильної стратегії і тактики. Він дає нам розуміння історичної перспективи, допомагає визначити напрям соціально-економічного і політичного розвитку на довгі роки вперед, правильно орієнтуватися в міжнародних подіях»⁴.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 4.

³ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, К., 1978, стор. 519.

⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 80.

Концепція розвинутого соціалізму базується на марксистсько-ленінському вченні про соціалізм і комунізм, викладеному в основоположних працях К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна. Загальнометодологічну основу теорії наукового соціалізму становлять матеріалістичне розуміння історії та положення про природно-історичний характер розвитку людського суспільства. Застосовуючи діалектичну ідею розвитку до теорії соціалізму, Ф. Енгельс, ще в 1890 р. писав: «Так зване «соціалістичне суспільство» не є, на мою думку, якоюсь раз назавжди даною річчю, а як і всякий інший суспільний лад його слід розглядати як таке суспільство, що зазнає повсякчасних змін і перетворень»⁵. Думку про те, що соціалізм не є чимось застиглим, незмінним, неодноразово висловлював В. І. Ленін. Тільки із соціалізму, наголошував він, почнеться швидкий, справжній, дійсно масовий рух уперед в усіх галузях суспільного і особистого життя⁶.

Характеризуючи суспільство майбутнього, основоположники наукового комунізму в силу історичних обставин сформулювали лише загальні положення про діалектику переходу від нижчої фази комунізму до вищої. К. Маркс і Ф. Енгельс підкреслювали, що загальна теорія «...обмежується тим, що намічає основні лінії пролетарського руху, тоді як теоретичне розроблення їх здійснюється під впливом потреб практичної боротьби...»⁷.

Спираючись на фундаментальні, вихідні положення марксистського вчення про комунізм, В. І. Ленін у нових історичних умовах не тільки поглибив їх, а й висловив ряд конкретних думок про етапи, стадії та періоди становлення й розвитку соціалізму як першої фази комуністичної формації, про кількісні та якісні критерії, що характеризують кожний з цих етапів. Володимир Ілліч застерігав від спроб надмірної конкретизації моменту вступу суспільства у той чи інший етап своєї еволюції. Так, торкаючись питання про час переростання капіталізму в свою найвищу стадію, В. І. Ленін писав: «Нічого й казати, звичайно, що всі грані в природі і суспільстві умовні і рухливі, що було б безглуздо сперечатися, наприклад, про те, на який рік чи десятиріччя припадає «остаточне» встановлення імперіалізму»⁸.

Розглядаючи особливості соціалістичної фази розвитку суспільства, В. І. Ленін, прозорливо вдивляючись у майбутнє, зробив сміливий науковий прогноз про побудову в нашій країні розвинутого соціалізму, який характеризуватиметься надзвичайно високим рівнем розвитку всіх галузей суспільного життя. При цьому Володимир Ілліч прагнув виробити такі категорії, які б найадекватніше передавали суть вищого ступеня розвитку соціалістичного ладу. У своїх працях, написаних після Великого Жовтня, він вживає поняття «повний соціалізм», «повне соціалістичне суспільство», «соціалізм, що досяг готових форм», «викінчений соціалізм»⁹. З контексту видно, що Володимир Ілліч викори-

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 37, стор. 358—359.

⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 95.

⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори т. 18, стор. 29.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 27, стор. 364. Саме таким діалектичним підходом керуються радянські суспільствознавці, розробляючи питання про хронологічні рамки етапу розвинутого соціалізму. Вони відзначають, що початок створення зрілого соціалізму в СРСР відноситься до рубежів 50—60-х років. Але утвердження розвинутого соціалістичного суспільства є не одночасовий акт, а процес, який зайняв у нашій країні значну частину 60-х років. (Див.: Развитое социалистическое общество: сущность, критерии зрелости, критика ревизионистских концепций, М., 1979, стор. 21).

⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 409; т. 36, стор. 62; т. 43, стор. 116.

стовував їх як синоніми. В. І. Ленінові належить і вислів «розвинене соціалістичне суспільство»¹⁰, який став фундаментальним поняттям концепції зрілого соціалізму*.

Творчо розвиваючи марксистське вчення про соціалізм, В. І. Ленін збагатив його й рядом інших наукових понять, без яких створення цілісної концепції розвинутого соціалізму було б неможливим — «фундамент соціалістичної економіки», «база соціалізму», «перемога соціалізму», «повна перемога соціалізму», «остаточна перемога соціалізму», «соціалізм, що переміг остаточно і зміцнився».

Висловлюючи думки щодо поступального руху соціалізму до більш зрілого стану, Володимир Ілліч вказував, що соціалізм, який досягне готових форм, передбачає високий рівень техніки, створеної за останнім словом сучасної науки, могутні продуктивні сили, планомірну організацію праці і всього суспільного життя, велику машинну промисловість і перенесення індустріальних методів у землеробство, високий ступінь розвитку соціальних відносин, культури і свідомості мас.

Особливе значення для теорії і практики розвинутого соціалізму має ленінське положення про власну основу соціалізму. Розглядаючи соціалізм як нижчу фазу комуністичного суспільства, В. І. Ленін приділив велику увагу виявленню спільних рис і загальних моментів, притаманних нижчій та вищій фазам комуністичної формації. Він писав: «Те, що звичайно називають соціалізмом, Маркс назвав «першою» або нижчою фазою комуністичного суспільства. Оскільки *спільною* власністю стають засоби виробництва, остільки слово «комунізм» і тут можна застосувати, коли не забувати, що це *не* повний комунізм»¹¹. Володимир Ілліч довів, що соціалізм базується не тільки на загальнодержавній власності на засоби виробництва, а й на кооперативній, причому обидві ці форми власності за своєю природою є соціалістичними і становлять економічну основу нового суспільства.

Власна основа соціалізму — поняття, яке охоплює виробничо-економічну, соціально-класову, політичну та духовну структуру нового суспільства. З'ясовуючи питання про найголовніші елементи основ соціалізму, В. І. Ленін зробив ряд принципово нових висновків, зокрема про те, що товарообмін із селянством є господарською базою соціалізму¹², що «...лад цивілізованих кооператорів при суспільній власності на засоби виробництва, при класовій перемозі пролетаріату над буржуазією — це є лад соціалізму»¹³, що нове суспільство буде ґрунтуватися на союзи робітників і селян¹⁴, що соціалізміві притаманна «...демократична організація держави, демократична армія...»¹⁵ та ін.

Ці ленінські ідеї лежать в основі наукової концепції соціалізму, зокрема положення про його природу. Творчо розвиваючи і конкретизуючи ленінське вчення про соціалізм на основі вивчення і узагальнення досвіду соціалістичного будівництва, КПРС зробила важливі висновки про створення в СРСР фундаменту соціалістичної економіки, про побудову соціалізму в основному, про повну і остаточну

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 101.

* У працях В. І. Леніна поняття «зрілий соціалізм» не вживається. В документах КПРС та інших комуністичних партій, а також у науковій літературі це поняття використовується як тотожне поняттю «розвинуте соціалістичне суспільство» (Див.: Марксистско-ленинское учение о социализме и современность, М., 1975, стор. 160—161).

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 93—94.

¹² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 357.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 355.

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 314.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 21.

перемогу соціалізму в СРСР, про побудову розвинутого соціалістичного суспільства. Творчий внесок В. І. Леніна у марксистське вчення про соціалізм, конкретизація і уточнення ним ряду теоретичних положень марксизму стали об'єктом безсоромних фальсифікацій буржуазних ідеологів та ревізіоністів, які намагаються «довести» наявність принципової відмінності в поглядах класиків марксизму-ленінізму на соціалізм, звинувачують В. І. Леніна у відході від основних ідей марксизму. Найулюбленишим прийомом, до якого вдаються сучасні «радянологи», є спроби дискредитувати соціалізм взагалі і розвинутий зокрема, застосовуючи до нього критерії власне комуністичного суспільства*. Однак намагання «розколоти» марксизм-ленінізм шляхом протиставлення однієї частини цього органічно цілісного вчення іншій, спекулювання на вигаданих міфах про «розбіжність» марксизму і ленінізму, безсоромні натяжки, до яких вдаються наші ідейні вороги, приречені на провал. Їх спростовує саме життя, переможна хода реального соціалізму, що уособлює собою ідеї класиків марксизму-ленінізму, творчо розвинуті в нових історичних умовах КНР та братніми комуністичними й робітничими партіями.

Ленінські ідеї про власну основу соціалізму не тільки не суперечили марксистському вченню про поступовий розвиток нової суспільної формації, а навпаки, конкретизували, розвивали і збагачували його. Винятково важливе значення мали вони й для розробки концепції зрілого соціалізму.

Таким чином, В. І. Ленін сформулював загальнометодологічні принципи концепції розвинутого соціалізму, її основні, вихідні поняття і положення, визначив конкретні напрями дальшої розробки загальної теорії соціалізму.

Особливу актуальність ленінські ідеї про зрілий соціалізм набули наприкінці 50-х та в 60-і роки, коли соціалістичне суспільство і СРСР досягло високого рівня розвитку всіх сфер суспільного життя. Аналіз і узагальнення цих досягнень соціалізму було зроблено в матеріалах XXI та XXII з'їздів КНР, Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу. В цей період значного прогресу у будівництві соціалізму було досягнуто і в інших країнах. У Болгарії, Угорщині, Німецькій Демократичній Республіці, Корейській Народно-Демократичній Республіці, Монголії, Румунії, Чехословаччині на цей час були вже розв'язані основні завдання перехідного періоду. Світова соціалістична система в цілому вступила в новий етап свого розвитку «60-і роки займуть в історії світового соціалізму особливе місце,— вказував товариш Л. І. Брежнєв.— Саме в це десятиріччя багаті братніх країн завершили створення основ соціалізму і перейшли до будівництва розвинутого соціалістичного суспільства»¹⁶.

У зв'язку з цим перед комуністичними партіями соціалістичних країн постали винятково важливі завдання, розв'язання яких мале не тільки теоретичне, але й практичне значення. Зокрема, необхідне було проаналізувати нагромаджений досвід соціалістичного будівництва, з'ясувати найтипівіші риси і закономірності нового суспільства з урахуванням його специфічних особливостей у тій чи іншій країні визначити перспективи дальшого розвитку соціалістичного суспільства.

* Критику цих спроб див.: Ю. Новопашин. Старый спор с новыми аргументами (Против фальсификации теории и практики реального социализма) М., 1978; Ю. К. Малов. О некоторых современных тенденциях в буржуазной «советологии». — «Вопросы истории КПСС», 1979, № 8.

¹⁶ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2. К., 1971 стор. 356.

як у кожній конкретній країні, так і в межах усієї соціалістичної співдружності. «Всі ми розуміємо, товариші,— говорив з цього приводу на XI з'їзді Угорської соціалістичної робітничої партії 18 березня 1975 р. товариш Л. І. Брежнєв,— наскільки важливим є правильне визначення перспектив розвитку соціалістичного суспільства на кожному новому історичному етапі. З цієї точки зору величезне значення мало формування колективними зусиллями братніх партій на основі спільного досвіду курсу на створення розвинутого соціалізму, який здійснюється тепер у більшості соціалістичних країн з урахуванням властивих кожній з них особливостей»¹⁷.

Досвід нашої країни, виявлені на його основі закономірності будівництва та вдосконалення розвинутого соціалізму мають винятково важливе міжнародне значення. Цей досвід дістав всебічний аналіз і узагальнення в матеріалах і рішеннях XXIV і XXV з'їздів КПРС, у Тезах ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», у постановах ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна», в новій Конституції СРСР, доповідях і промовах Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, інших керівників Комуністичної партії і Радянської держави.

В цих документах міститься комплексна, наукова характеристика розвинутого соціалістичного суспільства, його економіки, політичної системи, сфери духовної культури, способу життя людей. При цьому партія виходила з ленінського положення про єдину суть соціалізму, однотипну структуру суспільних відносин на всіх етапах його розвитку. В концепції розвинутого соціалізму дістали висвітлення питання про ступінь зрілості його елементів та гармонійність усіх видів суспільних відносин, про повноту вияву дії законів соціалізму як першої фази комуністичного суспільства. Саме такий підхід до аналізу зрілого соціалізму характерний для нової Конституції СРСР, яку по праву називають маніфестом розвинутого соціалістичного суспільства. У преамбулі Основного Закону нашої країни зазначається, що на етапі, коли соціалізм розвивається на своїй власній основі, дедалі повніше розкриваються творчі сили нового суспільства, переваги соціалістичного способу життя, трудящі все ширше користуються плодами великих революційних завоювань, що розвинутий соціалізм — це «...суспільство, в якому створені могутні продуктивні сили, передова наука і культура, в якому постійно зростає добробут народу, складаються дедалі сприятливіші умови для всебічного розвитку особи.

Це — суспільство зрілих соціалістичних суспільних відносин, в якому на основі зближення всіх класів і соціальних верств, юридичної і фактичної рівності всіх націй і народностей, їх братерського співробітництва склалася нова історична спільність людей — радянський народ.

Це — суспільство високої організованості, ідейності і свідомості трудящих — патріотів і інтернаціоналістів.

Це — суспільство, законом життя якого є турбота всіх про благо кожного і турбота кожного про благо всіх.

¹⁷ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 259.

Це — суспільство справжньої демократії, політична система якого забезпечує ефективне управління всіма суспільними справами, дедалі активнішу участь трудящих у державному житті, поєднання реальних прав і свобод громадян з їх обов'язками і відповідальністю перед суспільством»¹⁸.

Серед найважливіших рис, що характеризують суспільство розвинутого соціалізму, особливе значення має цілісність, яка, на думку К. Маркса, є найістотнішим інтегральним показником прогресивності суспільної системи. Називаючи суспільство «органічною системою», «сукупним цілим», К. Маркс зазначав, що її розвиток у напрямку цілісності полягає саме в тому, щоб підпорядкувати собі всі елементи суспільства або створити з нього органи, які вона потребує. Таким шляхом система в ході історичного розвитку перетворюється на цілісність¹⁹. Тому радянські суспільствознавці цілком справедливо вбачають у цілісності основну ознаку зрілого соціалізму.

Цілісність розвинутого соціалізму зумовлюється насамперед тими змінами, що відбулися у визначальній сфері суспільного життя — економічній. Нині економіка СРСР являє собою єдиний народногосподарський комплекс, який включає в себе економіку кожної радянської республіки, всіх галузей і сфер народного господарства; господарський організм, що склався на основі спільних економічних і соціально-політичних цілей та інтересів усіх націй і народностей, всіх класів і соціальних груп нашого суспільства.

Економічна система зрілого соціалізму характеризується високим рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, взятих у їх нерозривному зв'язку. Так, у 1978 р. валовий суспільний продукт у нашій країні зріс порівняно з 1940 р. більш як у 12 разів, національний доход та основні виробничі фонди — в 13 разів, а вся продукція промисловості — майже в 20 разів²⁰. Якщо напередодні другої світової війни СРСР виробляв лише 9% світової промислової продукції то нині — 20%. Високі показники характеризують також економічний розвиток кожної союзної республіки. Наприклад, в Українській РСР нині щороку виробляється промислової продукції утричі більше, ніж в усій країні 1940 р.²¹

Становлення цілісності суспільства зрілого соціалізму як системи зумовлюється дією ряду закономірностей розвитку його економічної основи. Це, зокрема, дедалі більше перетворення науки у безпосередню продуктивну силу, органічне поєднання досягнень НТР з перевагами соціалізму, дальше зростання рівня усупільнення соціалістичного виробництва, його концентрації та централізації, розвиток міжгосподарського кооперування й агропромислової інтеграції. Так, лиш в сільському господарстві країни нині налічується понад 8 тис. міжгосподарських підприємств, організацій та об'єднань. Швидкими темпами зростають великі агропромислові комплекси на індустріальній основі. Все це є переконливим свідченням значного підвищення рівня усупільнення колгоспного виробництва, дальшого розвитку колгоспно-кооперативної власності та її поступового зближення із загальнонародною.

Важливою особливістю економіки зрілого соціалізму є її дедал більша спрямованість на забезпечення добробуту радянського наро

¹⁸ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 4.

¹⁹ Див.: К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 46, ч. 1, стор. 229.

²⁰ Народное хозяйство СССР в 1978 году, М., 1979, стор. 31, 385, 42.

²¹ Див.: В. В. Щербинский. Советская Украина, К., 1977, стор. 34.

ду. «Тільки соціалізм, — вказував В. І. Ленін, — дасть можливість широко розповсюдити і по-справжньому підпорядкувати суспільне виробництво і розподіл продуктів за науковими міркуваннями, відносно того, як зробити життя всіх трудящих найлегшим, таким, яке давало б їм можливість добробуту»²².

На етапі розвинутого соціалізму здійснюється широка програма соціального розвитку та підвищення добробуту народу, яка охоплює всі верстви і групи населення. В 1978 р. реальні доходи робітників і службовців у розрахунку на одного працюючого зросли порівняно з 1940 р. у 3,8, а колгоспників — у 6,5 рази²³. Як відзначалося на XXV з'їзді КПРС, реальні доходи на душу населення в нашій країні подвоюються приблизно кожні 15 років, «...інакше кажучи, протягом людського життя соціалістичне суспільство кілька разів переходить до якісно нового рівня споживання»²⁴. Значно зросли пільги, що їх населення СРСР одержує із суспільних фондів споживання. У 1978 р. вони становили у розрахунку на кожного громадянина 404 крб. Безплатне навчання, підвищення кваліфікації та медичне обслуговування, пенсії, стипендії, оплата щорічних відпусток, безплатні та пільгові путівки до санаторіїв і будинків відпочинку, утримання дітей в дошкільних установах тощо — все це стало звичною рисою способу життя радянських людей.

Успішно розв'язується житлова проблема. За обсягом і темпами житлового будівництва наша країна займає перше місце в світі. В СРСР будується житла більше, ніж у Франції, Італії, Великобританії, ФРН та інших країнах «Спільного ринку» разом узятих. Тільки за три роки десятої п'ятирічки збудовано 6,3 млн. квартир, 31,8 млн. чол. поліпшили свої житлові умови. При цьому з 1928 р. розмір квартирної плати в СРСР залишається незмінним і становить, наприклад, у родинах робітників, в середньому 3% сімейного бюджету. В той же час держава щороку витрачає на потреби житлового господарства 5 млрд. крб.²⁵ Право людини на житло законодавчо закріплено у новій Конституції СРСР.

Розвиток економічної основи зрілого соціалізму, становлення її цілісності зумовлює відповідний розвиток соціальної структури та політичної системи радянського суспільства. На етапі розвинутого соціалізму союз робітничого класу і колгоспного селянства не тільки утвердився і зміцнів, а й дістав свій дальший розвиток у політичній та ідейній єдності робітників і колгоспників з народною інтелігенцією. Непорушний союз робітників, селян та інтелігенції становить соціальну основу СРСР²⁶. У цьому положенні Конституції СРСР лаконічно виражено саму суть соціально-класової структури суспільства зрілого соціалізму, всі складові елементи якої зазнали порівняно з попередніми етапами соціалістичного будівництва значних кількісних і якісних змін. Візьмемо, наприклад, робітничий клас — провідну силу нашого суспільства. У 1978 р. він становив абсолютну більшість населення країни (61,8% проти 33,5% у 1939 р.)²⁷. Значно зросла кількість робітників у сільськогосподарському виробництві, де їх налічується нині 10 млн. чол., тобто третина всіх працівників сільського

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 359.

²³ Див.: СССР в цифрах в 1978 году, М., 1979, стор. 194.

²⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 126.

²⁵ СССР в цифрах в 1978 году, стор. 199.

²⁶ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 11.

²⁷ Див.: СССР в цифрах в 1978 году, стор. 9.

господарства. Робітничий клас сьогодні — це десятки мільйонів освічених, технічно грамотних, політично зрілих людей. Їх праця за своїм характером дедалі більше наближається до праці інженерів і техніків.

Істотні зміни відбулися в колгоспному селянстві. Психологія нинішнього колгоспника сформувалася вже на соціалістичній основі. Він управляє сучасною технікою, має високий освітній рівень. Здійснення аграрної політики КПРС і Радянської держави, особливо за період, що минув після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, привело до якісних зрушень у характері праці, професійній структурі колгоспного селянства і працівників радгоспів. Центральною фігурою на селі нині став механізатор. Тільки на Україні армія сільських механізаторів становить понад 1,3 млн. чол.²⁸

В суспільстві зрілого соціалізму в міру зростання рівня культури народу та значення науки в комуністичному будівництві дедалі більшою стає питома вага інтелігенції в структурі населення, підвищується її роль у житті країни. На початок 1979 р. у народному господарстві СРСР працювало 26,4 млн. спеціалістів, які мали вищу і середню спеціальну освіту.²⁹

Процес подолання класових відмінностей і поглиблення соціальної однорідності суспільства відбувається і в галузі національних відносин в СРСР, про що яскраво свідчить виникнення нової історичної спільності людей — радянського народу. Її формування і розвиток відбиває ті глибокі зміни, що відбулися в суспільстві розвинутого соціалізму. Економічною основою нової історичної спільності людей є єдиний народногосподарський комплекс, соціальною — єдність класів і соціальних груп, що дедалі зростає, політичною — загальнонародна, багатонаціональна держава, ідеологічною — марксизм-ленінізм, що став домінуючим світоглядом всього нашого суспільства. Радянський народ — це міжкласова, міжнаціональна спільність, «одна з перехідних історичних форм на шляху людства від класових і національних форм суспільного життя до майбутнього безкласового і безнаціонального комуністичного суспільства»³⁰.

Цілісність нового суспільства переконливо демонструє й політична надбудова розвинутого соціалізму. Вона являє собою комплекс діалектично пов'язаних державних і громадських організацій та установ, які під керівництвом Комуністичної партії здійснюють управління політичним, економічним і соціальним розвитком суспільства з метою побудови комунізму. Характерною рисою політичної системи суспільства розвинутого соціалізму є розширення соціальної бази держави, дальший розвиток соціалістичної демократії. З побудовою розвинутого соціалізму держава диктатури пролетаріату переросла у загальнонародну, що виражає волю, корінні інтереси, ідеали робітничого класу, селянства та інтелігенції, всіх націй і народностей СРСР. Це дістало відповідне відображення і в назві органів Радянської влади — Рад народних депутатів, які становлять політичну основу СРСР. В. І. Ленін відзначав, що через Ради трудящі залучаються «...до постійної і неодмінної, притому вирішальної, участі в демократичному управлінні державою»³¹. Нині понад 2,2 млн. трудящих СРСР є депутатами Рад.

²⁸ Див.: В. В. Щербіцкий. Советская Украина, стор. 40.

²⁹ Див.: СССР в цифрах в 1978 году, стор. 187.

³⁰ Э. В. Тадевосян. Советский народ — новая историческая общность людей. — «Научный коммунизм», 1977, № 3, стор. 9.

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 477.

Тільки на Україні до складу Верховної та місцевих Рад обрано понад 524 тис. чол. При цьому більш як половина депутатів Верховної Ради УРСР та понад 72% депутатів місцевих Рад республіки — робітники і колгоспники. Велика кількість радянських громадян, у тому числі близько 9 млн. на Україні, входить до складу активу Рад³².

Перетворення соціалістичної держави у загальнонародну не означає, однак, втрати нею класового характеру. Робітничий клас і його політичний авангард — Комуністична партія, як і раніше, відіграють вирішальну роль у політичних відносинах, у діяльності всіх державних інститутів та установ. Зростання керівної ролі КПРС — ядра політичної системи соціалізму — є однією із закономірностей розвитку зрілого соціалізму. Це положення викликає шалені нападки буржуазних та ревізіоністських ідеологів. Так, один з провідних буржуазних «радянологів», західнонімецький професор М. Майснер обурюється з приводу того, що Конституція СРСР 1977 р. закріпила, мовляв, «нові домагання партії на ще більш абсолютну владу»³³. Про «диктатуру комуністичної партії», «примат партії над державою» на всі голоси кричать і такі буржуазні автори, як М. Нікольсон, Р. Шарлот та ін. Справжні мотиви цих наскоків цілком зрозумілі. Буржуазні ідеологи намагаються применшити роль партії в радянському суспільстві. Вони не здатні зрозуміти, що цілі і політика нашої партії відповідають корінним інтересам усіх радянських людей. «Комуністична партія — це авангард радянського народу, його найбільш свідомо, передова частина, невіддільна від народу в цілому. Ніяких інших інтересів, крім інтересів народу, у партії немає, — підкреслював товариш Л. І. Брежнєв. — Намагатися протипоставити партію і народ один одному, розглаголювати про «диктатуру партії» — це все рівно що намагатися протипоставити, скажімо, серце решті людського організму»³⁴.

Органічною складовою частиною розвинутого соціалізму є його духовна культура. Вперше в історії людства соціалізм створив культуру глибоко народну, інтернаціоналістську за своєю суттю, назавжди покінчивши з притаманним класово-антагоністичному суспільству становищем, коли, за словами В. І. Леніна, «...весь людський розум, весь його геній творив тільки для того, щоб дати одним всі блага техніки й культури, а інших позбавити найнеобхіднішого — освіти і розвитку»³⁵.

За роки соціалістичного будівництва незрівнянно зріс науковий, інтелектуальний потенціал радянського суспільства. Загальна кількість працівників, зайнятих у сфері науки, досягла 1,3 млн. чол., у тому числі на Україні — 184 тис. чол.³⁶ Нині кожний четвертий науковий працівник на планеті — радянський.

Важливим показником духовної зрілості нашого суспільства і водночас істотною умовою загального зростання культури радянських людей є значне підвищення освітнього рівня населення. В 1978 р. різними формами навчання в СРСР було охоплено 98,1 млн. чол., тобто

³² «Радянська Україна», 15 лютого, 1 березня 1980 р.

³³ В. Meissner. Der Entwurf der neuen Bundesverfassung der Ud SSR. — «Recht in Ost und West», 1977, Nr. 5, стор. 203.

³⁴ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, К., 1978, стор. 515.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 277.

³⁶ СССР в цифрах в 1978 году, стор. 73; Українська РСР, К., 1979, стор. 23.

практично кожний третій громадянин країни³⁷. Близько 140 млн. радянських людей вже мають вищу і середню освіту (повну і неповну).

Під впливом високого освітнього рівня і поширення культури істотних змін зазнали духовні запити і потреби радянських людей. За офіційними даними ЮНЕСКО, СРСР займає перше місце в світі за кількістю людей, що відвідують театри, музеї, кіно, бібліотеки. Радянські люди по праву вважаються найактивнішими в світі читачами: до їх послуг понад 130 тис. бібліотек з книжковим і журнальним фондом 1,7 млрд. примірників³⁸. У середньому на кожну сім'ю у нас падає більше чотирьох періодичних видань.

Таким чином, аналіз економічної, соціально-політичної та духовної сфер розвинутого соціалістичного суспільства показує, що це — суспільство, яке досягло високого ступеня цілісності і зрілості. Розвинутий соціалізм, наголошував товариш Л. І. Брежнєв, — це така стадія зрілості нового суспільства, «...коли завершується перебудова всієї сукупності суспільних відносин на внутрішньо властивих соціалістичних колективістських началах»³⁹. Органічна цілісність і динамізм соціальної системи зрілого соціалізму, її політична стабільність і непорушна внутрішня єдність, тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх його сторін, дедалі більша гармонійність у розвитку всіх сфер суспільного життя визначають такі якісні критерії нового суспільства, як повний простір для дії законів соціалізму, панування інтегративних процесів, тенденцій зближення (форм соціалістичної власності, всіх класів і соціальних груп, всіх націй і народностей) тощо.

Цілісність розвинутого соціалізму як істотний показник нового суспільства свідчить про його перевагу над індустріально розвинутими капіталістичними країнами, «розвинутим капіталізмом»⁴⁰, що має винятково важливе ідеологічне значення. Буржуазні «радянологи» у боротьбі проти теорії і практики розвинутого соціалізму використовують найрізноманітніші методи — перекручену інформацію, тенденційне висвітлення і підтасовування фактів, замовчування, напівправду і відверту безпардонну брехню. Один з прийомів, до яких вдаються антикомуністи у своїх намаганнях «спростувати» розвинутий соціалізм, полягає в безпорадних спробах «довести», нібито це поняття є нічим іншим, як теоретичним еквівалентом буржуазних теорій розвинутого капіталізму. Поняття «зрілість», «розвинутість» досить часто вживаються буржуазними суспільствознавцями. Так, американський соціолог У. Ростоу пише про «рух до зрілості» сучасних соціальних систем, західнонімецький теоретик Т. Адорно вживає термін «зрілий капіталізм», а відомий економіст Д. Гелбрейт (США) — «розвинута корпорація».

Однак поняття «розвинутий соціалізм» і «розвинутий капіталізм» — це не якісь умовні абстракції, не науковий синонім «індустріального суспільства», як намагаються довести буржуазні ідеологи. Ці поняття характеризують живі суспільні організми, соціальні системи з притаманними кожній з них способом виробництва, сукупністю суспільних відносин, соціальною структурою, політичною надбудовою, культурою і способом життя людей. При цьому розвинуте соціалістичне суспільство докорінно відрізняється від капіталізму в його найрозвинутіших формах. Якщо зрілий соціалізм являє собою цілісний

³⁷ Народное хозяйство СССР в 1978 году, стор. 465.

³⁸ СССР в цифрах в 1978 году, стор. 229.

³⁹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, стор. 607.

⁴⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 252.

суспільний організм, то жодна класово антагоністична система, у тому числі й капіталізм, такої цілісності досягти не може в силу іманентних законів її розвитку. Досягнення стадії зрілості такою системою з об'єктивною необхідністю супроводжується наростанням «соціальних напружень», загостренням усіх суперечностей. Всебічний науковий аналіз цієї закономірності дав В. І. Ленін у праці «Імперіалізм як вища стадія капіталізму».

Реальна дійсність імперіалістичних країн, насамперед США, які уособлюють «загниваючий, вмираючий капіталізм», є переконливим свідченням наукової неспроможності буржуазних теоретиків довести «прогресивну» природу цієї останньої в історії людства антагоністичної формації. Перманентна економічна криза, що в останні роки посилилася кризою енергетичною та екологічною, нечувана інфляція та зростання безробіття, нестабільність економічної та політичної структур, соціальна незабезпеченість широких мас населення, занепад духовної культури, зростаюче відчуження особи від суспільства — всі ці явища, а також події останніх років з новою силою підтверджують, що капіталізм — це суспільство, позбавлене майбутнього, хоч у нього і є ще певні резерви⁴¹.

Виступаючи на VII з'їзді партії (1918 р.), В. І. Ленін говорив: «...Починаючи соціалістичні перетворення, ми повинні ясно поставити перед собою мету, до якої ці перетворення, кінець кінцем, спрямовані, а саме мету створення комуністичного суспільства...»⁴². Втілюючи ленінські ідеї і настанови, реалізуючи марксистсько-ленінську програму комуністичного будівництва, радянський народ, керований Комуністичною партією, досяг нового історичного рубежу на шляху до комунізму. Побудоване в СРСР розвинуте соціалістичне суспільство — суспільство могутньої безкризової, постійно зростаючої економіки, зрілих соціальних відносин, справжньої демократії і гуманізму, соціального оптимізму, світлих комуністичних перспектив — це на сьогодні вище досягнення цивілізації.

В. С. Пазенок

РАЗВИТОЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО — ВОПЛОЩЕНИЕ В ЖИЗНЬ ЛЕНИНСКИХ ИДЕЙ

Резюме

В статье раскрыты основные аспекты концепции развитого социализма, построение которого в СССР явилось всемирно-историческим итогом деятельности КПСС и советского народа по воплощению в жизнь ленинских идей.

⁴¹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 32.

⁴² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 42.

Видатні діячі Комуністичної партії і Радянської держави

Т. Т. ГРИЦЕНКО (Київ)

ЛАВРЕНТІЙ ЙОСИПОВИЧ КАРТВЕЛІШВІЛІ.

(До 90-річчя з дня народження)

В когорті видатних революційних діячів, непохитних більшовиків, які брали активну участь в боротьбі трудящих мас проти зовнішніх і внутрішніх ворогів, за встановлення Радянської влади на Україні та створення партії більшовиків України, одне з найпочесніших місць належить більшовику-ленінцю, партійному і державному діячеві, талановитому політпрацівникові Червоної Армії Лаврентію Йосиповичу Картвелішвілі (Лаврентьеву).

Л. Й. Картвелішвілі народився 16(28) квітня 1890 р. у с. Іанеті (нині — Грузинської РСР) в сім'ї селянина. Закінчивши місцеву початкову школу, він став учнем реального училища в Кутаїсі. Саме там, серед революційно настроєної молоді міста, формувався характер та світогляд юнака. І коли кутаїські гімназисти й реалісти примкнули до жовтневого загального страйку 1905 р., в їх числі був і Лаврентій Картвелішвілі.

У 1910 р. Лаврентій Йосипович вступив до лав більшовицької партії. Відтоді все його життя було нерозривно зв'язане з партією, з народом. У 1911 р. він переїхав до Києва і тут почав учитися в комерційному інституті. Незабаром Л. Й. Картвелішвілі встановлює зв'язки з київськими, а пізніше з саратовськими більшовицькими організаціями і за їх завданням веде пропагандистську роботу серед молоді. Це не лишилося непоміченим для поліції: він був заарештований, виключений з інституту і висланий за межі Києва.

Після Лютневої революції 1917 р. Лаврентій Йосипович повернувся до Києва і включився в активну діяльність більшовицьких організацій по підготовці трудящих мас до боротьби за владу Рад. В той час він працював у видавництві Київської організації РСДРП(б). Уже в перші дні після перемоги революції в цьому видавництві було надруковано кілька листівок, в яких викривалися контрреволюційна буржуазія, імперіалістичний характер війни і містився заклик до робітників міста взяти участь у загальному страйку за задоволення своїх вимог. З 14 березня 1917 р. почала виходити газета Київського комітету РСДРП(б) — «Голос соціал-демократа». В ній активно співробітничав Л. Й. Картвелішвілі. Коли ж у Києві були створені районні комітети партії, Лаврентій Йосипович проводив велику роботу серед трудящих мас, зокрема, у Міському районі, де його обрали до складу

районного комітету партії. Згодом він став членом загальноміського комітету РСДРП(б).

Після VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б) більшовицькі організації, озброєні ленінськими ідеями й настановами, розгорнули велику роботу в Радах, профспілках, фабрично-заводських комітетах. Метою цієї роботи було викриття антирадянської політики Тимчасового уряду, зрадництва меншовиків, есерів та місцевих дрібно-буржуазних партій, що намагалися розірвати бойовий союз трудящих Росії й України. В резолюціях партійних зборів, листівках, статтях, що друкувалися на сторінках «Голоса социал-демократа», більшовики закликали трудящих не вірити буржуазії та угодовцям й об'єднуватися під прапором РСДРП(б) для боротьби за дальший розвиток революції.

Історичний VI з'їзд партії націлив більшовиків на збройне повстання, на перемогу соціалістичної революції. Партійні організації країни повели енергійну боротьбу за здійснення рішень з'їзду. Більшовики Києва звернулися до робітників із закликом готуватися до вирішального бою. Саме до цього закликала стаття за підписом члена Київського комітету РСДРП(б) Л. Й. Картвелішвілі, надрукована 12 жовтня 1917 р. у газеті «Голос социал-демократа». «Повалити владу імперіалістичної буржуазії — ось завдання пролетаріату, лозунг дня, — вказувалось у статті. — Для всіх, хто ще не втратив здібності бачити й усвідомлювати, ясно — революція вступила в епоху рішучих і нещадних битв... Для остаточного торжества революції, для прокладання широкého шляху до соціалізму, для опору контрреволюції необхідно зімкнути свої ряди, привести весь бойовий апарат до готовності, щоб на перший заклик можна було б стати на захист своєї революції. Товариші! Має бути бій. Революції загрожують — зміцнюйте Ради!»¹.

Весною 1918 р., коли на територію України вторглися австро-німецькі війська, Л. Й. Картвелішвілі був залишений у Києві для організації підпільної роботи. Використовуючи всі можливості для діяльності серед мас, київські більшовики під керівництвом Л. Й. Картвелішвілі зосередили увагу на посиленні свого впливу у профспілках, які тоді працювали легально. 26 травня 1918 р. під час роботи Всеукраїнської конференції профспілок відбулася нелегальна партійна нарада підпільних більшовицьких організацій України. В нараді взяли участь близько 70 чол. Для керівництва діяльністю нелегальних більшовицьких організацій було обрано підпільний партійний центр — Тимчасовий всеукраїнський комітет робітничої комуністичної партії. Від Київської організації РСДРП(б) до нього ввійшли Л. Й. Картвелішвілі і М. М. Майоров². Комітет встановив зв'язки з Організаційним бюро по скликанню Першого з'їзду КП(б)У, провів велику роботу по підготовці до цього з'їзду. На останньому засіданні Тимчасового всеукраїнського партійного комітету було вирішено направити на з'їзд Л. Й. Картвелішвілі і М. М. Майорова.

5—12 липня 1918 р. у Москві відбувся I з'їзд більшовиків України, який проходив під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна. Історичне значення цього з'їзду полягає в тому, що він завершив процес об'єднання більшовицьких організацій в єдину Комуністичну партію України — органічну складову частину РКП(б). З'їзд обрав Цент-

¹ «Голос социал-демократа» № 98, 12 жовтня 1917 р.; Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий, К., 1977, ч. 1, стор. 632.

² Див.: Нариси історії Київської обласної партійної організації, К., 1967, стор. 216, 217.

гальний Комітет КП(б)У, до складу якого ввійшов і Л. Й. Картвелішвілі.

Комуністична партія і особисто В. І. Ленін приділяли велику увагу організації боротьби трудящих мас проти інтервентів і внутрішньої контрреволюції в республіці. З цією метою ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У направили в Одесу групу досвідчених партійних працівників, серед яких були стійкі лєнінці — делегати II з'їзду КП(б)У: І. Ф. Смирнов (Ласотчкін), С. І. Соколовська, І. Є. Клименко, а також Л. Й. Картвелішвілі. Прибувши в Одесу в грудні 1918 р., він одразу ж включився в роботу. Л. Й. Картвелішвілі забезпечував видання газет, листівок, відозв, знаходив складачів і друкарів, діставав необхідні матеріали й папір, брав активну участь в підготовці матеріалів для опублікування і сам писав бойові, запалюючі статті. «За своїм складом, — згадує член КПРС з 1915 р. Р. М. Лучанська, — він найбільше схилився до видавничої роботи. В умовах підпілля забезпечувати регулярний вихід друкованого органу було дуже важкою справою. Вимагалось виняткове чуття до підбору вірних людей... Він володів винятковою притягальною силою, скромністю і особистою привабливістю... Пам'ятаю, статті його були дуже короткі, бойові, завжди цілеспрямовані, вони чудово орієнтували в поточних подіях»³.

Значне місце в діяльності комуністів підпілля відводилося роз'яснювальній ворожій армії, зокрема окупаційних військ Антанти. Одеський обласний комітет партії, застосовуючи різні форми політичної роботи в цьому напрямі, особливу увагу приділяв усній і друкованій агітації та пропаганді. Підпільна газета «Коммунист», листівки, відозви, що їх при активній участі Л. Й. Картвелішвілі видавав обком КП(б)У, розповсюджувалися не тільки в Одесі, але й у Миколаєві, Херсоні, Єлисаветграді, а також у містах і селах Криму і Бессарабії. Видавничій діяльності одеських більшовиків великого значення надавав В. І. Ленін. У телеграмі Тимчасовому робітничо-селянському уряду України (січень 1919 р.) Володимир Ілліч писав: «Кажуть, у Харкові є кримські й одеські газети, серед них французька одеська. Дуже прошу розпорядитися негайно збирати комплекти і посилати їх сюди регулярно»⁴⁻⁵.

У січні 1919 р. Л. Й. Картвелішвілі було направлено в район Єлисаветграда для допомоги повсталим місцевим робітникам, які вели жорстокі бої з петлюрівцями. 7 лютого 1919 р., після визволення міста, Лаврентій Йосипович очолив міську партійну організацію. В кінці того місяця він виїхав у Харків на III з'їзд КП(б)У, який мав виробити політичну й тактичну лінію комуністів України, озброїти їх ясним розумінням головних питань зовнішньої і внутрішньої політики, дати чітку програму для практичної діяльності.

В роботі III з'їзду КП(б)У, який відбувся 1—6 березня 1919 р., значна увага приділялася питанню керівництва діяльністю професійних спілок. З доповіддю в цьому питанні виступив Л. Й. Картвелішвілі. Він охарактеризував роль профспілок у боротьбі за перемогу соціалістичної революції, підкресливши, що саме вони повинні виступати як найактивніші помічники партії у справі мобілізації широких трудящих мас для перебудови промисловості, зміцнення збройних сил, забезпечення фронту всім необхідним⁶. «Від виконання цього завдання, — говорив на з'їзді Лаврентій Йосипович, — залежить і дальший успіх

³ Борці за Жовтень, вип. III, Одеса, 1957, стор. 55, 56.

⁴⁻⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 249.

⁶ О. Слуцький. Третій з'їзд КП(б)У, К., 1958, стор. 119, 120.

нашої економічної політики і більш правильна організація праці в нашій промисловості»⁷. По виступу Л. Й. Картвелішвілі була прийнята резолюція, в якій зверталась увага партійних організацій України на необхідність ліквідації засилля меншовиків у профспілках, забезпечення в них переважного впливу комуністів.

Повернувшись після з'їзду в Одесу, Л. Й. Картвелішвілі дізнався про те, що більшовицькому підпіллю було завдано тяжкого удару: окупанти разом з білогвардійцями заарештували активних членів іноземної колегії. В ніч на 2 березня після жорстоких катувань були розстріляні Ж. Лябурб, Я. Єлін, М. Штилівкер, О. Віницький. А через кілька днів підпілля зазнало ще однієї непоправної втрати: інтервенти незадовго до визволення Одеси по-звірячому вбили безстрашного керівника одеських більшовиків-підпільників І. Ф. Смирнова (Ласточкина). Проте це не зломило більшовиків-підпільників, які продовжували активно боротися.

Після визволення міста від інтервентів і білогвардійців ЦК КП(б)У, оцінюючи роботу комуністів підпілля, у привітанні обласному комітетові партії підкреслював, що «партія з напруженою увагою стежила за роботою комуністів Одеси, які самовіддано і невтомно, справді героїськи виконували свої революційні обов'язки у тяжких умовах, що склалися в головному форпості контрреволюції»⁸.

Та мирний перепочинок тривав недовго. Вже незабаром Одесі почали загрожувати денікінські полчища. В липні відбулося засідання президії губвиконкому, губкому партії та окрвиконкому, де було поставлено питання про створення в місті нелегальної організації, яка б у денікінському тилу піднімала маси на боротьбу з ворогом. Виконання цього завдання було доручено Л. Й. Картвелішвілі. «В Одесі до роботи по налагодженню підпільної організації, — писав він пізніше у звіті, надісланому в ЦК КП(б)У, — приступили ще до евакуації з міста Радянської влади. На момент евакуації (до 23 серпня) роботу цю було повністю завершено. В Одесі залишено губернський партком з п'яти осіб на чолі з тт. Тарським і Логіновим. У розпорядженні парткому залишено 15 мільйонів карбованців і повністю обладнано дві друкарні. При парткомі організовано військовий відділ, у розпорядженні якого залишено зброю і вибухові речовини. Налагодили організацію і послали працівників у Миколаїв, Херсон, Єлисаветград, Ананьїв та інші міста, що входять до нашої губернії. Налагоджено було й апарат для роботи серед іноземної армії разом з Бюро III Інтернаціоналу»⁹.

У серпні 1919 р. на півдні країни склалася надзвичайно напружена обстановка. Денікінці, захопивши Північний Кавказ, рвалися на північ, а з заходу в напрямку на Київ наступала армія Петлюри, споряджена імперіалістами Антанти. В руках ворогів опинилися майже вся Україна і ряд губерній центральної Росії. 9 серпня 1919 р. В. І. Ленін телеграфував відповідальним працівникам України: «...Оборонятися до останньої можливості, відстоюючи Одесу і Київ, їх зв'язок і зв'язок їх з нами до останньої краплі крові. Це питання про долю всієї революції. Пам'ятайте, що наша допомога недалека»¹⁰.

⁷ КП(б)У в матеріалах і документах, вип. 2. 1917—1920 рр., Харків, 1934, стор. 441.

⁸ Цит. за кн.: В. Ю. Мельниченко. Діяльність іноземних комуністичних груп на Україні 1918—1920, К., 1977, стор. 134.

⁹ Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, К., 1967, стор. 375.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 51, стор. 33.

Партія спрямовує всі свої сили на організацію відсічі наступаючим ворогам. За вказівкою В. І. Леніна оборону Одеси і всього півдня України було покладено на 45-у і 58-у дивізії й окремі частини 47-ї дивізії, які були об'єднані в Південну групу радянських військ 12-ї армії. Командуючим цією групою військ призначили Й. Е. Якіра. До складу Реввійськради увійшли В. П. Затонський, Я. Б. Гамарник, Л. Й. Картвелішвілі та інші.

Обстановку, в якій мала діяти тоді Південна група, чітко охарактеризував Й. Е. Якір: «На півдні — море, англо-французький флот, який підтримує білі десанти, на південному заході — румуни, які раз у раз переправляються на наш бік і тривожать наші частини дрібними ударами. На півночі — Петлюра і галичани. В тилу — куркульські банди, повстання, калатання дзвонів на сполох, зруйновані мости, напади на склади, постійні сутички з окремими загонами і звіряче знищення окремих наших людей, зв'язківців, харчовиків, агентів санітарної служби... І під кінець новий «гість» на головній тилловій магістралі, на вузловій станції Помічній — Махно з його всерозкладаючою великою бандитствующою армією»¹¹. Групі загрожувало вороже оточення. Було прийнято єдино правильне рішення — пробиватися на північ. В ці дні бійці і командири виявили надзвичайну витримку і масовий героїзм. Вони пройшли з боями від південних районів України по захопленій ворогом території і пробилися на з'єднання з радянськими частинами в районі Житомира. Це був знаменитий чотирьохсоткілометровий Південний похід. Його учасник полковник В. В. Попов згадував: «В ці тяжкі дні своєю непохитністю і безстрашним бойовим духом дедали більший авторитет завойовували Й. Е. Якір, Я. Б. Гамарник, В. П. Затонський, Л. Й. Картвелішвілі...»¹².

Похід Південної групи був однією з найславніших сторінок історії громадянської війни. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили подвиг цієї групи радянських військ. За безприкладну мужність і стійкість у боях Рада Оборони під головуванням В. І. Леніна 1 жовтня 1919 р. постановила нагородити 45-у і 58-у дивізії почесними прапорами революції. Багато командирів і червоноармійців одержали ордени Червоного Прапора.

Після розгрому денікінщини і визволення Одеси Л. Й. Картвелішвілі повернувся в місто. Його було призначено завідуючим відділом губкому партії, потім редактором одеської газети «Известия»¹³. З 26 лютого 1920 р. він — член губпарткому. А в червні 1920 р. Л. Й. Картвелішвілі як умілого організатора, політично зрілого керівника обрано головою Одеського губкому партії¹⁴.

Партійна організація губернії, виходячи з рішень IX з'їзду РКП(б), мобілізувала трудящих на відбудову зруйнованого ворогом народного господарства. В першу чергу розгорнулися відбудовні роботи на залізницях, в депо і залізничних майстернях, на судноремонтному заводі. З руїн піднімалися й інші галузі промисловості.

В кінці 1920 р. Л. Й. Картвелішвілі виїздить з України й очолює Кубано-Чорноморську партійну організацію. Тут його обирають делегатом X з'їзду РКП(б). Він був присутній на нараді делегатів цього з'їзду — прихильників «платформи десяти» та ін., скликаний з ініціативи В. І. Леніна, де обговорювалися проекти підготовлених Володимиром Іллічем резолюцій «Про єдність партії» та «Про синдикаліст-

¹¹ Й. Э. Якир. Воспоминания о гражданской войне, М., 1957, стор. 35—36.

¹² Командарм Якир. Воспоминания друзей и соратников, М., 1963, стор. 89.

¹³ ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 29, оп. 1, спр. 4, арк. 2.

¹⁴ Там же, спр. 12, арк. 1, 19.

ський і анархістський ухил в нашій партії». Учасники наради схвалили запропоновані В. І. Леніним заходи, спрямовані проти фракцій і будь-яких фракційних виступів у партії, на зміцнення єдності її рядів¹⁵.

В 1921 р. ЦК РКП(б) направляє Л. Й. Картвелішвілі в Київ, де йому доручають редагування газети «Пролетарская правда». Він також очолює губернську комісію по проведенню чистки партійних рядів. 26 листопада того року на V губернській партійній конференції Лаврентій Йосипович виступив з доповіддю про роботу цієї комісії. «Робота досить велика,— відзначав він.— Тепер необхідно нам прочищену організацію зміцнювати і піднімати»¹⁶. На конференції було обрано новий склад губкому партії, до якого ввійшли Я. Б. Гамарник, М. В. Голубенко, М. М. Майоров, Й. Е. Якір та інші. Секретарем губкому обрали Л. Й. Картвелішвілі.

Обрання секретарем Київського губкому Лаврентія Йосиповича — людини з багатим досвідом партійної роботи і великим організаторським талантом — позитивно вплинуло на діяльність губернської організації КП(б)У. Новообраний губком на чолі з Л. Й. Картвелішвілі спрямував свою увагу на поліпшення партійного керівництва всією справою відбудови народного господарства.

Діяльність партійної організації ще більше активізувалася після VI губернської конференції КП(б)У, яка відбулася в березні 1922 р. На ній було заслухано й обговорено звіт губкому КП(б)У, з яким виступив Л. Й. Картвелішвілі. Конференція продемонструвала зростаючу єдність партійних організацій, їх здатність розв'язувати найскладніші проблеми соціалістичного будівництва¹⁷.

Учасники конференції обрали делегатів на XI з'їзд РКП(б), в числі яких був і Лаврентій Йосипович. Невдовзі після з'їзду було скликано розширений пленум Київського губкому КП(б)У, на якому обговорювався стан справ на місцях. Велика увага приділялась організаційно-партійній роботі, від рівня якої значною мірою залежало втілення в життя накреслень XI з'їзду партії.

Весною 1923 р. Л. Й. Картвелішвілі за рішенням ЦК РКП(б) був направлений на роботу в Грузію. На II з'їзді Компартії Грузії Лаврентія Йосиповича обрали до складу Президії ЦК КП(б) Грузії¹⁸, а згодом він стає секретарем ЦК Комуністичної партії Грузії.

Коли у 1924 р. в Київській партійній організації склалися тяжкі умови й постало питання про оновлення і зміцнення партійного керівництва, в Київ знову було командировано Лаврентія Йосиповича, який користувався тут великим авторитетом. 10 лютого 1924 р. на розширеному пленумі губкому партії його обрали секретарем Київського губкому партії¹⁹.

4—8 травня 1924 р. відбулася IX Київська губернська партійна конференція, на якій із звітною доповіддю ЦК КП(б)У виступив член ЦК, голова ВУЦВК Г. І. Петровський. Доповідь про роботу губкому КП(б)У зробив на конференції Л. Й. Картвелішвілі. Він відзначав, що в результаті ленінського призову в партію було прийнято 4 тис. чол.²⁰ Лаврентій Йосипович говорив у доповіді й про перспективи роботи.

¹⁵ Див.: Л. Нагорна. Лаврентій Йосипович Картвелішвілі, К., 1976, стор. 66, 67.

¹⁶ «Пролетарская правда», 27 листопада 1921 р.

¹⁷ Див.: Нариси історії Київської обласної партійної організації, К., 1967, стор. 270.

¹⁸ Очерки истории Коммунистической партии Грузии, Тбилиси, 1971, стор. 444.

¹⁹ Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 289, 290.

²⁰ Там же, стор. 290.

«Ми маємо здорову організацію,— підкреслював він,— яка в змозі буде проводити здорову лєнінську лінію в своїй роботі»²¹.

Конференція обрала новий склад губкому. 9 травня 1924 р., на його першому пленумі, було обрано бюро, до якого ввійшов Л. Й. Картвелішвілі. Згодом він виїхав у Харків на VIII конференцію КП(б)У, де був обраний членом ЦК КП(б)У, а звідти — в Москву на XIII з'їзд РКП(б), куди його делегувала IX Київська губернська партійна конференція.

У травні 1924 р. III з'їзд комуністичних організацій Закавказзя обрав Л. Й. Картвелішвілі секретарем Заккрайкому. Працюючи секретарем Заккрайкому, членом Президії Закавказького ЦВК, він вів напружену роботу. 14 червня 1927 р. II сесія ЦВК Грузії одностайно обрала його Головою Раднаркому Грузинської РСР. Одночасно Лаврентій Йосипович був також членом Президії ЦК КП(б) Грузії, членом Президії Заккрайкому, членом ЦВК СРСР від Закавказзя, членом Закавказької вищої економічної ради.

Весною 1929 р. Л. Й. Картвелішвілі знову відкликали на Україну, де він займав посаду начальника Політуправління Українського військового округу. 21 листопада 1929 р. Лаврентій Йосипович був обраний другим секретарем ЦК КП(б)У, а також введений до складу Політбюро і Оргбюро ЦК КП(б)У.

Перед партією стояло важливе і складне завдання — в історично найкоротші строки завершити побудову фундаменту соціалістичної економіки. Для цього необхідно було високими темпами продовжувати індустріалізацію країни, здійснити соціалістичне перетворення сільського господарства, ліквідувати останній експлуататорський клас — куркульство, поліпшити матеріальне становище трудящих, розгорнути культурну революцію, зміцнити обороноздатність країни.

Соціалістичне перетворення сільського господарства було одним з найскладніших завдань партії в той період. Для розв'язання цього завдання ЦК КП(б)У послав на місце велику групу працівників центральних партійних і радянських установ. До Шепетівського округу був направлений голова ВУЦВК Г. І. Петровський, до Криворізького — секретар ЦК КП(б)У Л. Й. Картвелішвілі. Вони виступали на партійних зборах і активах, на яких було розроблено заходи по проведенню роз'яснювальної роботи серед селян, по широкому залученню їх до колгоспного будівництва.

В обстановці розгортання соціалістичної індустріалізації і здійснення колективізації сільського господарства велася широка підготовка до XVI з'їзду ВКП(б). У цей період, в червні 1930 р., відбувся XI з'їзд КП(б)У, на якому з організаційним звітом ЦК КП(б)У виступив Л. Й. Картвелішвілі. Він підкреслював, що необхідними умовами успішного розв'язання завдань, які стоять перед партією, мають бути їх зрозумілість і ясність для робітників і селян. «Тільки тоді, — говорив він, — коли величезні маси зрозуміють, що боротьба за п'ятирічку — це їх справа, що виконати п'ятирічку можуть тільки вони, — вони візьмуться за справу і переможуть»²². Завдання ж, які постали в цілому перед країною, наголошував Л. Й. Картвелішвілі, «може виконати єдина, згуртована монолітна партія, озброєна лєнінським мистецтвом керівництва, партія, що зберігає тісний зв'язок з масами...»²³. На Пле-

²¹ Цит. за кн.: Л. Нагорна. Лаврентій Йосипович Картвелішвілі. стор. 92.

²² XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Стенографічний звіт. Харків, 1930, стор. 296.

²³ Там же, стор. 341.

нумі ЦК КП(б)У, який відбувся незабаром після цього з'їзду, Лаврентій Йосипович був обраний секретарем ЦК КП(б)У.

На XVI з'їзді ВКП(б) Л. Й. Картвелішвілі був обраний кандидатом у члени ЦК ВКП(б). Після з'їзду він працював деякий час на Україні. На об'єднаному пленумі Закавказького крайкому і ЗККК ВКП(б), який відбувся 18—19 листопада 1930 р., Лаврентій Йосипович був введений до складу бюро крайкому і обраний першим секретарем Закавказького крайкому ВКП(б). Пізніше він працює другим секретарем Західно-Сибірського, а у березні 1933 р. — першим секретарем Далекосхідного крайкомів партії. На XI крайовій партійній конференції Л. Й. Картвелішвілі висунули делегатом на XVII з'їзд партії. На з'їзді він був обраний членом ЦК ВКП(б).

Безліч найрізноманітніших питань доводилося вирішувати першому секретареві Далекосхідного крайкому партії: про проведення у стислі строки сівби і про будівництво Тихоокеанського флоту, про освоєння Колимського краю і про пільги для населення Далекосхідного краю.

Л. Й. Картвелішвілі часто виступав на пленумах, партійних активах і нарадах, зборах і мітингах трудящих. Він був талановитим промовцем, блискучим пропагандистом, про найскладніші речі умів говорити просто, дохідливо, зрозумілою для всіх присутніх мовою. Сила його як агітатора й пропагандиста полягала в тому, що він завжди поєднував агітацію словом з агітацією ділом. Його поведінка, весь спосіб особистого життя являли найяскравіший взірець комуністичного ставлення до справи. Лаврентій Йосипович прекрасно володів зброєю партійного публіциста. Талант його як журналіста зростав, мужніючи від сторінки до сторінки — з «Голоса социал-демократа» до газети «Правда», органу ЦК ВКП(б). Яскраві, полум'яні статті й замітки Л. Й. Картвелішвілі, написані на найзлободенніші теми, трудящі завжди читали з великим інтересом.

З кінця листопада 1936 р. Л. Й. Картвелішвілі працював у Москві. Він брав участь в роботі VIII Надзвичайного з'їзду Рад СРСР, входив до редакційної комісії по виробленню остаточного тексту Конституції Союзу РСР.

З січня по липень 1937 р. Л. Й. Картвелішвілі — секретар Кримського обкому партії. На всіх посадах, на які висувала його партія, він завжди був невтомним борцем за її генеральну лінію, виявляв неабиякий талант організатора.

Життя вірного сина партії, більшовика-ленінця Л. Й. Картвелішвілі завжди буде прикладом беззавітного служіння народові, справі комунізму.

Т. Т. Гриценко

ЛАВРЕНТИЙ ИОСИФОВИЧ КАРТВЕЛИШВИЛИ

(К 90-летию со дня рождения)

Р е з ю м е

В статье освещается жизненный путь верного сына ленинской партии, активного участника Великой Октябрьской социалистической революции, отдавшего всю свою жизнь борьбе за народное счастье, за победу великих идеалов коммунизма.

* * *

М. Ю. КОЗИЦЬКИЙ (Київ), В. П. РЯБЦЕВ (Київ)

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ІІІ З'ЇЗДУ РСДРП

(До 75-річчя з'їзду)

У героїчному літопису Комуністичної партії Радянського Союзу її з'їзди займають особливе місце. Акумулюючи у своїх документах величезний політичний досвід, вони повно, точно, глибоко і всебічно відбивають зміст і особливості пройденого партією історичного шляху. Незгладний слід у житті партії і робітничого класу, залишили з'їзди, керівництво якими здійснював В. І. Ленін. Пройняті духом творчого марксизму, тісно зв'язані з насущними завданнями робітничого руху, вони стали етапами політичного мужіння більшовицької партії, зростання її впливу й авторитету серед найширших мас трудящих Росії. У славний літопис історії КПРС яскравою сторінкою увійшов ІІІ з'їзд РСДРП, рішення якого закріпили організаційну перемогу більшовизму над меншовизмом у російському соціал-демократичному русі, збагатили марксистську революційну теорію розробкою стратегії і тактики класової боротьби.

ІІ з'їзд РСДРП завершив процес об'єднання революційних марксистських організацій Росії в єдину партію робітничого класу. В основу побудови і діяльності партії нового типу лягли ідейно-політичні, організаційні і тактичні принципи, вироблені В. І. Леніним.

Більшовики прагнули всебічно зміцнювати всі ланки партії, розглядаючи організованість її лав як надзвичайно важливу умову революційної боротьби. На з'їзді виникли серйозні розбіжності між «твердими» і «м'якими» іскрівцями щодо організаційних і тактичних питань, які привели до розколу партії на більшовицьку і меншовицьку течії. Організаційний опортунізм меншовиків виявився в захисті засудженої ІІ з'їздом гуртківщини та структурної аморфності, у спробі захопити зверхність у керівних органах, у непідкоренні партійним центрам, обраним на з'їзді, в грубому порушенні партійної дисципліни тощо. «Меншість... рвала партію...»,— писав Ленін після з'їзду.— Меншовики «...дезорганізовували партію і перешкоджали всякій роботі»¹. Опортунізм меншовиків виявився також і в питаннях тактики. Аналізуючи причини й наслідки внутрішньої кризи в партії, В. І. Ленін писав: «В 1903—1904 рр. головним предметом боротьби був опортунізм меншовиків в організаційних питаннях. З кінця 1904 р. головними стають відмінності тактики»². Найбільш яскраво опортунізм меншовиків виявився в підтримці «земської кампанії» лібералів, з яким виступила меншовицька «Искра». В зв'язку з пожеванням діяльності земців, які на банкетах і з'їздах виголошували промови про необхідність прилучити представників буржуазії до влади, меншовики у спеціаль-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 330.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 266.

ному листі до партійних організацій рекомендували не виставляти власних вимог перед урядом, а спонукати буржуазію виступити з демократичними вимогами від імені народу. Викриваючи «земський план» «Искры», що стала рупором меншовизму, Ленін вказував, що цей план загрожував перетворити робітничий клас на придаток буржуазії. «У плані земської кампанії, — підкреслював Володимир Ілліч, — редакція «Искры» стала на особливо хибний і шкідливий, безперечно опортуністичний тактичний шлях...»³. І це відбувалося в той час, коли в Росії швидко наростала буржуазно-демократична революція.

Значним виступом пролетаріату напередодні першої російської революції став небувалий за розмахом страйк влітку 1903 р., що охопив весь південь Росії. Поряд з піднесенням робітничого руху дедалі гостріших форм набирала боротьба селянських мас за землю, посилювався студентський рух, зростало невдоволення та опозиційні заворушення серед інших верств суспільства. Війна з Японією, яка розпочалася в січні 1904 року, ще більше поглибила всі соціально-економічні суперечності і загострила боротьбу проти самодержавства. Характеризуючи цей період в історії революційного руху Росії, Ленін відзначав: «Скрізь відчувається наближення великої бурі. В усіх класах заворушення і підготовка. За кордоном емігрантська преса ставить теоретично всі основні питання революції. Представники трьох основних класів, трьох головних політичних течій, ліберально-буржуазної, дрібнобуржуазно-демократичної (прикритої вивісками «соціал-демократичного» і «соціал-революційного» напрямів) і пролетарсько-революційної, найзапеклішою боротьбою програмних і тактичних поглядів передхоплюють і підготовляють майбутню відкриту боротьбу класів»⁴.

В умовах швидкого наростання буржуазно-демократичної революції та складного внутріпартійного становища більшовики на чолі з В. І. Леніним розгорнули боротьбу проти опортунізму меншовиків, за негайне скликання чергового, III з'їзду партії. Вже у грудні 1903 р. Володимир Ілліч вперше поставив питання про його скликання. Однак пропозиція більшовиків про підготовку нового з'їзду була відхилена меншовиками-новоіскрівцями. Тоді В. І. Ленін звернувся з листом до своїх однодумців у ЦК та місцевих комітетах РСДРП: «Порятунок один — з'їзд. Лозунг його: боротьба з дезорганізаторами»⁵. На січневій (1904 р.) сесії Ради партії Ленін запропонував резолюцію про скликання III з'їзду партії⁶, яку меншовики відхилили. Викриваючи дезорганізаторську діяльність і опортунізм меншовиків, Ленін створює свою класичну працю «Крок вперед, два кроки назад», де поряд з аналізом політичної суті розбіжностей між більшовиками і меншовиками розробляє організаційні принципи більшовицької партії. На величезному фактичному матеріалі Ленін дав вичерпну критику організаційного опортунізму меншовиків як різновиду міжнародного опортунізму. Ленінський твір ідейно розгромив меншовицький опортунізм в організаційних питаннях, відстояв партійність проти гуртківщини і партію проти дезорганізаторів. Одночасно Ленін вів рішучу боротьбу і проги федералізму Бунду. У ряді статей він критикував основний тезис його лідерів про те, що Бунд має бути федеративною частиною партії, показав шкідливість цього тезису для інтернаціональної єдності робітничого класу.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 96.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 8.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 46, стор. 319.

⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 148.

Ленінський план скликання III з'їзду партії, вироблені ним організаційні принципи революційної партії дістали значну підтримку з боку місцевих партійних організацій, що дало змогу більшовикам повести рішучу боротьбу проти розкольніцької політики меншовиків. Переломним моментом у ході боротьби за скликання з'їзду стала нарада 22-х більшовиків, що відбулась в серпні 1904 р. в Женеві. У зверненні «До партії», написаному В. І. Леніним і схваленому нарадою, вказувалося, що історичний момент, який переживає Росія, ставить до партії такі величезні вимоги, які не ставилися ніколи раніше. Щоб бути на висоті цих вимог треба покінчити з кризою, скликати з'їзд. «Він подвійно необхідний, — наголошував Володимир Ілліч, — при нинішній партійній кризі для чесного і розумного виходу з неї, для збереження сил партії, для підтримання її честі і гідності»⁷.

Ленінські ідеї, викладені у зверненні, стали програмою боротьби партійних організацій за з'їзд. Підготовка його тепер ставилася на практичний ґрунт. Після наради з ініціативи В. І. Леніна було проведено три обласні більшовицькі конференції (Південна, Кавказька й Північна), на яких було обрано Бюро комітетів більшості (БКБ) у складі В. І. Леніна, О. О. Богданова, С. І. Гусева, Р. С. Землячки, М. М. Литвинова, М. М. Лядова і П. П. Рум'янцева. БКБ, яке по суті було керівним центром партії, взяло на себе справу організації партійного з'їзду. Одночасно із створенням БКБ Ленін підготував видання більшовицького періодичного органу — газети «Вперед», яка провела велику ідейно-теоретичну роботу по викриттю опортунізму меншовиків-новоіскрівців в організаційних і тактичних питаннях. Вона згуртувала місцеві комітети і групи РСДРП на позиціях революційного марксизму. На сторінках газети «Вперед» друкувалися листи, заяви, резолюції місцевих комітетів і груп РСДРП, які свідчили про те, що переважна кількість організацій, в тому числі й найбільші, твердо йшла за більшовиками в питанні скликання з'їзду. Вже в березні 1905 р. з 28 повноправних комітетів, що мали право послати делегата з вирішальним голосом, 21 висловився за скликання з'їзду⁸.

Поряд із зміцненням позицій і впливу більшовиків в Росії вони зміцніли і за кордоном. У березні 1905 р. в Женеві відбувся установчий з'їзд закордонних більшовицьких груп сприяння, який створив Комітет закордонної організації РСДРП і висловив повну солідарність з діяльністю БКБ і позицією газети «Вперед». Створення закордонної більшовицької організації, керованої В. І. Леніним, мало важливе значення в підготовці й роботі з'їзду.

Успіхи більшовиків у боротьбі з дезорганізаторською діяльністю меншовиків не могли не справити вплив на позицію примиренського ЦК РСДРП, змушеного змінити своє ставлення до скликання з'їзду. 12 березня було створено спільний Організаційний комітет по скликанню з'їзду, куди увійшли більшовики і меншовики. Як і передбачав В. І. Ленін, як засвідчили подальші події, меншовики лишилися вірними своїй позиції перешкодити скликанню III з'їзду. Однак здійснити цю мету вони не змогли внаслідок зростання рядів прихильників більшовизму й зміцнення їх позицій.

Скликання III з'їзду РСДРП стало основним підсумком багатогранної, активної діяльності В. І. Леніна, створених під його керівництвом БКБ й газети «Вперед». Воно означало велику історичну перемогу більшовиків над меншовизмом і міжнародним опортунізмом,

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 17.

⁸ Див.: Третій съезд РСДРП. Протоколы, М., 1959, стор. VIII.

що остаточно завершила цілий історичний період боротьби за створення партії нового типу. Найбільш глибокими причинами поразки меншовиків був відрив їх від робітничих мас, недооцінка їх ролі в житті партії, протиставлення своєї дрібнобуржуазної опортуністичної групи пролетарській партії, применшення революційності робітничого класу перед ліберальною буржуазією і в кінцевому підсумку зрада марксизмові. «Отже, ми можемо торжествувати повну моральну перемогу! — відзначав В. І. Ленін. — Росія взяла гору над закордонниками. Партійність перемогла гуртківщину»⁹.

Скликання III з'їзду РСДРП, підтримка його більшістю соціал-демократичних комітетів свідчили й те, що перемога більшовиків на II з'їзді була зовсім не випадковою, як про це часом пишуть сучасні «радянологи»¹⁰. Російський пролетаріат, як показав III з'їзд, а згодом і весь наступний досвід революції, підтримав ленінські настанови з питань стратегії й тактики. Цілковитою протилежністю, як в організації, так і в тактичному плані, була меншовицька конференція. «Вони не могли навіть скликати свою власну конференцію, — писав Ленін, — їх конференцію скликали ми, Бюро Комітетів Більшості і ЦК, які оголосили скликання III з'їзду»¹¹.

Боротьба більшовиків на чолі з Леніним проти опортуністичної діяльності меншовиків у 1903—1905 рр. підтвердила правильність ленінської тактики, спрямованої на розрив більшовиків з меншовиками, на зміцнення єдності рядів РСДРП і робітничого класу на ідейній основі марксизму. Непримиренна ідейна боротьба з опортунізмом, викриття його суті стали законом розвитку кожної комуністичної партії. «Вирішальною умовою сили партії Ленін і більшовики вважали монолітну згуртованість її лав, недопустимість дій, спрямованих на підірив її єдності, ослаблення залізної дисципліни»¹², — сказано в Тезисах ЦК КПРС до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна.

III з'їзд РСДРП відбувався в Лондоні 12—27 квітня (25 квітня — 10 травня) 1905 р. На ньому було 38 делегатів (24 з ухвальним і 14 — з дорадчим голосом) від 26 більшовицьких комітетів та груп, переважно найбільших промислових центрів. Крім того, на з'їзді були присутні представники від редакції газети «Вперед», Комітету закордонних організацій, а також від ЦК та Ради партії. Більшовицькі організації України були представлені на з'їзді делегатами від Одеського, Миколаївського і Поліського комітетів, Катеринославського комітету більшості, Харківської групи «Вперед». Луганська організація РСДРП в листі до III з'їзду партії доручила представляти її інтереси делегатові Катеринославської більшовицької організації¹³. В. І. Ленін був делегований Одеським комітетом. Серед делегатів були М. О. Алексеев, О. О. Богданов, М. К. Владимиров, В. В. Воровський, П. А. Джапарідзе, Р. С. Землячка, П. А. Красіков, Л. Б. Красін, Н. К. Крупська, М. М. Литвинов, А. В. Луначарський, М. М. Лядов та ін. Головою з'їзду був обраний В. І. Ленін.

З'їзд розглянув широке коло проблем, спрямованих на зміцнення внутрішньої єдності партії і розробку тактики революційної бо-

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 355.

¹⁰ Див.: Н. В. Романовский. Критика фальсификаций роли ленинской партии в трех революциях, М., 1979, стор. 76.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 302.

¹² КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 10, М., 1972, стор. 148.

¹³ Див.: Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 77.

ротьби пролетаріату. В. І. Ленін відзначав, що три основні питання стояли на з'їзді перед партією: про партійну кризу, про форму організації партії і про її тактику в революції¹⁴. Питання про партійну кризу вирішувалось в процесі активної і послідовної боротьби більшовиків за скликання з'їзду. Скликанням з'їзду перед меншовиками було поставлене питання про визнання рішень більшості партії. Меншовики на це визнання не пішли і віддали перевагу розколові.

Принципово важливим було питання про форму організації партії (про норми її побудови й діяльності). III з'їзд переробив ці норми, переглянувши весь Статут партії в трьох головних напрямках: зміна § 1 Статуту; чітке визначення прав ЦК та розширення автономії комітетів; створення єдиного центру.

Ще в процесі підготовки III з'їзду партії В. І. Ленін чітко орієнтував більшовицькі організації на розв'язання найважливіших завдань. У листі до О. О. Богданова та С. І. Гусева він вказував, що «з'їзд повинен бути простий, короткий, нечисленний. Це — з'їзд для організації війни»¹⁵, тобто мова йшла про рішучу війну проти меншовиків, які захопили «Искру», за ЦК РСДРП, Раду партії, що відступили від рішень II з'їзду на догоду ліберальній буржуазії, які розколювали єдність робітничого класу. «Або ми згуртуємо справді залізною організацією тих, хто хоче воювати,— писав В. І. Ленін,— і цією маленькою, але міцною, партією будемо громити крихку потвору новоіскрівських різношерстних елементів, або ми доведемо своєму поведінкою, що ми заслуговували загибелі, як нікчемні формалісти»¹⁶.

Важливу роль в організаційному розгромі меншовицьких концепцій щодо будівництва партії мало прийняття на III з'їзді Статуту, в якому найбільш повно й глибоко були відбиті ленінські організаційні, ідейно-політичні принципи її побудови.

У відповідь на підступи меншовиків, які розглядали РСДРП як партію розпливчату й неоформлену, не розуміли її ролі як організованого загону, згуртованого дисципліною, В. І. Ленін, розробляючи теоретичні основи нового Статуту, переконливо розкрив її суть як партії нового типу, як класової політичної організації пролетаріату, найбільш організованого, передового її загону, як втілення свідомої дисципліни й монолітної єдності, що впливали з принципу демократичного централізму. Роз'яснюючи більшовицьким організаціям і робітничим масам, що послідовне здійснення централізму є вирішальним засобом, що попереджує відродження гуртківщини, повернення до кустарщини і породжує тверду й непохитну дисципліну в партії, В. І. Ленін одночасно розкривав і іншу, демократичну, сторону централізму.

У ході підготовки нового Статуту В. І. Ленін постійно націлював більшовицькі організації на розуміння всієї значимості тісної взаємодії централізму й партійної дисципліни з розвитком демократичних методів у практиці партійної роботи при розв'язанні дискусійних та конфліктних питань, при визначенні ролі ЦК у формуванні місцевих партійних комітетів і т. п. Особливу увагу він звертав на вивчення думки місцевих партійних організацій. «Було б дуже бажано,— вказував Володимир Ілліч,— щоб у майбутньому обговоренні організаційного питання на з'їзді були взяті до уваги й обговорені особливо пильно вказівки і думки якомога більшої кількості товаришів, які працювали в Росії»¹⁷.

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 202.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 234—235.

¹⁶ Там же, стор. 234.

¹⁷ Там же, стор. 277.

Проект Статуту й текст поданої доповіді на III з'їзд з організаційного питання були опубліковані в газеті «Вперед» для обговорення в місцевих партійних організаціях. Різнобічна організаційна робота, проведена В. І. Леніним та його соратниками щодо розробки проекту Статуту й ознайомлення з ним місцевих партійних організацій, і зумовила прийняття його на III з'їзді, делегати якого міцно стояли на позиціях ленінських організаційних принципів. Хід революційних подій ставив партію перед необхідністю розв'язання ряду організаційних питань, зокрема, про зміни у Статуті, прийнятого II з'їздом РСДРП у 1903 р. За цей період деякі пункти Статуту застаріли, а формулювання його першого параграфу було опорою для меншовиків, які намагалися підрвати організаційні основи партії. З'їзд одностайно відмінив перший параграф Статуту і затвердив його в ленінському формулюванні: «Членом партії вважається кожний, хто приймає її програму, підтримує партію матеріальними засобами і бере участь особистою роботою в одній з її організацій»¹⁸. Це формулювання високо піднімало звання і значення члена партії, ставило суворі вимоги до вступаючих в ряди РСДРП, оберігало єдність партії і сприяло зростанню її впливу на революційні маси трудящих.

III з'їзд, враховуючи особливості моменту, який переживала Росія, в той же час вважав за можливе широко відчинити двері партії для робітників, які виявили себе на поприщі революційної боротьби. За період першої російської революції чисельність більшовицької партії зросла з 8400 членів у 1905 р. до 46 000 членів у 1907 р.¹⁹ Таким чином, суворий відбір нових членів РСДРП за рахунок передових робітників і стійких революціонерів сприяв зміцненню єдності її рядів, зростанню її керівної й спрямовуючої ролі.

Зміцнення організаційних основ партії В. І. Ленін нерозривно зв'язував з питанням здійснення на практиці централізованого керівництва. Мова йшла про заміну існуючих кількох центрів в РСДРП (Рада, ЦО і ЦК) єдиним партійним центром (ЦК). Назріла необхідність розв'язання цього питання диктувалася не тільки умовами діяльності партії, що змінилися, та її новими завданнями, а й прагненням покласти край тим структурним формам партійних центрів, які не витримали іспиту часом і стали гальмом у розвитку революційної роботи. Так, викриваючи опортуністичну еволюцію Ради партії в бік меншовизму, Ленін писав у статті «Викрита Рада»: «Цілі півтора року соціал-демократична робота в Росії гальмувалася дезорганізацією її з боку закордонної меншості»²⁰. В той час, як II з'їзд згідно з видатною роллю старої «Искры» у створенні партії обрав її, поряд з ЦК, одним із керівних центрів РСДРП, III з'їзд більшістю голосів затвердив ЦК як єдиний партійний центр. Уся діяльність партії по здійсненню ідейно-політичного і організаційного керівництва була зосереджена в Центральному Комітеті, обов'язковість і безумовність виконання всіх його рішень стала нормою партійного життя для всіх більшовицьких організацій.

Схвалення організаційних заходів III з'їздом, спрямованих на зміцнення партії, відповідало повною мірою і питанням подальшого розвитку партійної демократії, більш змістовному втіленню на практиці прав місцевих партійних організацій і їх членів. У Статуті не

¹⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, К., 1978, стор. 119.

¹⁹ Революция 1905—1907 годов в России и ее всемирно-историческое значение, М., 1976, стор. 186.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 58.

тільки було збережено попереднє положення про право автономії місцевих організацій, а й конкретизовані окремі моменти, що стосувалися правил користування нею. В. І. Ленін у зв'язку з цим відзначав: «Автономія комітетів визначена точніше, особовий склад комітетів оголошено недоторканим, тобто у ЦК віднято право виключати членів з місцевих комітетів і вводити нових без згоди комітету»²¹.

Місцеві партійні організації дістали право на видання партійної літератури, самостійно розв'язувати питання про затвердження періодичних організацій, мали право при наявності половини голосів на з'їзді вимагати від ЦК скликання чергового з'їзду протягом двох місяців і т. п. Однак питання розвитку внутріпартійної демократії в Статуті не ставилися і не розглядалися поза головним і загальним завданням партії — зміцнення її єдності.

Послідовне втілення Статуту партії, що закріпив торжество ленінських організаційних принципів, стало одним із найважливіших завдань більшовиків у досягненні єдності між політичними завданнями партії та рівнем організованості її рядів.

III з'їзд РСДРП не закривав доступу в партію і представникам меншості. В резолюції «Про частину партії, що відкололась» вказувалося не тільки на потребу ведення енергійної ідейної боротьби з тими, хто ревізує організаційні й тактичні принципи партії, а й визначалися необхідні умови, дотримання яких меншовиками давало змогу їм брати участь у роботі партійних організацій²². Виходячи із завдань інтернаціонального згуртування всіх загонів робітничого класу Росії, з'їзд ухвалив резолюцію «Про ставлення до національних соціал-демократичних організацій», в якій пропонував місцевим комітетам докласти всіх зусиль, щоб досягти угоди з національними соціал-демократичними організаціями з метою об'єднання всіх їх в єдину РСДРП²³.

Підбиваючи підсумки колективної діяльності партії по вдосконаленню її організаційних основ на III з'їзді, Ленін писав: «Створення цілковитої можливості для всіх соціал-демократів працювати разом вступати упевнено в ряди однієї партії, досить широкої і життєвої, досить зміцненої і сильної, щоб паралізувати традиції старої гуртківщини, щоб стерти сліди минулих тертів і дріб'язкових конфліктів»²⁴.

Резолюція, що розпочалася в Росії, поставила перед партією робітничого класу такі гігантські завдання, «яких ні разу ще і ніде не ставила історія перед робітничою партією в епоху демократичного перевороту»²⁵. Пролетарська партія вперше в історії визвольного руху вступала на незвідані шляхи організації і проведення повстання, концентрації революційних сил пролетаріату і згуртування їх з силами всього революційного народу, керівництва всім загальнодемократичним рухом. В наслідок цього, як відзначав В. І. Ленін, питання про вироблення тактики стало найважливішим і найголовнішим²⁶. Якщо в період створення партії ці питання більше стосувалися теорії, то тепер становище змінилося — тактика ставала зброєю безпосередньої боротьби пролетаріату. Крім того, перед більшовиками постало завдання протиставити тактику справді революційної пролетарської боротьби меншовицькій лінії на союз з ліберальною буржуазією і перс

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 197.

²² Див.: КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 113.

²³ Див.: Там же, стор. 113, 114.

²⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 197.

²⁵ Там же, стор. 208.

²⁶ Див.: Там же, стор. 202, 206.

творення робітничого руху на придаток політичної системи буржуазного суспільства.

Питанням розробки тактики революційної боротьби Ленін завжди приділяв величезну увагу, починаючи ще з петербурзького періоду своєї діяльності (1893—1895 рр.). Саме ленінське вчення про гегемонію пролетаріату, про роль і місце марксистської партії в загально-демократичному русі в епоху імперіалізму стало висхідним пунктом в розробці тактики більшовиків у буржуазно-демократичній революції. У численних статтях газети «Вперед», що передруковувалися місцевими комітетами, Ленін з марксистських позицій висвітлював такі принципові питання, як ставлення соціал-демократії до збройного повстання, до тимчасового революційного уряду та революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, до класових і політичних союзів робітничого класу, до селянського руху та цілий ряд інших. Ленінські праці, партійні документи, історія цілком спростовують заяви буржуазних фальсифікаторів про те, нібито більшовики не чекали революції і не були готові до неї²⁷.

Завдяки титанічній праці Леніна, його творчому генію теоретика й вождя жодна політична партія в Росії не мала такої глибоко наукової і чіткої тактики в буржуазно-демократичній революції, як більшовицька партія. Послідовна боротьба більшовиків проти програмних і тактичних поглядів меншовиків, есерів та лібералів у передреволюційні роки, вказував Ленін, передбачила і підготувала «майбутню відкриту боротьбу класів»²⁸.

III з'їзд РСДРП, спираючись на результати величезної теоретичної роботи Леніна, дав вичерпні відповіді на всі ключові питання революційної тактики, поставлені швидким розвитком революційного руху. З'їзд повністю схвалив ленінську оцінку характеру, особливостей, рушійних сил та перспектив революції: пролетаріат виступає як гегемон революції, досягає союзу з селянськими масами та іншими непролетарськими верствами, ізолює ліберальну буржуазію від керівництва рухом. Класове співвідношення сил більшовики визначали так: «...пролетаріат, приєднуючи до себе селянство, нейтралізує ліберальну буржуазію і руйнує до кінця монархію, середньовіччя, поміщицьке землеволодіння»²⁹. Головним засобом повалення самодержавства та встановлення демократичної республіки з'їзд визнав організацію збройного повстання. В безпосередньому зв'язку з організацією повстання перебувало питання про революційний уряд. «Насущні політичні питання сучасного моменту, — вказував Ленін, — повстання і революційний уряд... Через ці питання виникли головні тактичні незгоди всередині російської соціал-демократії»³⁰.

Лозунг збройного повстання як прямий заклик озброюватися, вчитися діяти по-воєнному було висунуто більшовиками після 9 січня 1905 року. Тому перед партією робітничого класу стояло надзвичайно важливе завдання створення революційної армії шляхом формування бойових озброєних загонів з робітників і селян, з військових частин, готових перейти на бік революції. Тактика ж меншовиків була спрямована на обеззброєння пролетаріату, на приниження його завдань «до рівня монархічної буржуазії»³¹. Меншовицька конференція в Женеві з приводу пекучого питання революції про збройне повстання заяви-

²⁷ Див.: Н. В. Романовский. Назв. праця, стор. 112.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 8.

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 292.

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. II, стор. 127.

³¹ Там же, стор. 76.

ла, що можливість підготовки його конспіративно-організаційними засобами виключається³². Згодом вони висунули ще більш абсурдний тезис про те, що робітникам взагалі «слід уникати такого роду дій, які втягують пролетаріат у збройні зіткнення з урядом», оскільки він «ризикуює відштовхнути від себе ті верстви буржуазної демократії, які здатні за інших умов взяти діяльну участь у пролетарських виступах»³³.

Вперше в історії міжнародної соціал-демократії III з'їзд, розглядаючи питання про тимчасовий революційний уряд в боротьбі пролетаріату за демократію та соціалізм, визначив ставлення до нього робітничого класу і політику його партії як всередині уряду, так і поза ним. Розв'язуючи ці проблеми з позиції творчого марксизму, Ленін чітко окреслив питання: якщо соціал-демократія висуває практичне завдання повалення самодержавного уряду, то яким іншим урядом воно буде замінено? Без ясного розуміння суті й завдань нового уряду, революційна боротьба втрачала свою цілеспрямованість, а її успіхами неодмінно скористалася б ліберальна буржуазія. Саме цього і прагнули меншовики, демагогічно заявляючи, що участь у тимчасовому революційному уряді соціал-демократії є освящення буржуазного ладу й загрожує небезпекою пролетаріатові збитися з класової позиції. На противагу меншовицькій лінії, рішення III з'їзду націлювали партію на те, що вона повинна діяти наступально не тільки знизу — силою озброєних мас, а й згори, використовуючи революційну владу для придушення контрреволюції та закріплення перемоги революції.

Ленін довів, що участь соціал-демократів у республіканському уряді є не освяченням буржуазного ладу взагалі, а тільки з історичної точки зору, тобто визнання республікансько-демократичного буржуазного суспільства порівняно з самодержавно-кріпосницьким. Намагаючись прикрити свою опортуністичну позицію до робітничо-селянської влади в епоху демократичної революції, меншовицькі лідери часто густо посилаючись на Маркса і Енгельса, ленінське положення про необхідність закінчити революцію встановленням революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, трактували як відступ від марксизму. Викриваючи догматизм та схоластику меншовиків, Ленін говорив на з'їзді: «Без демократичної диктатури пролетаріату і селянства республіка в Росії неможлива. Це твердження «Вперед» виставив на основі аналізу реальної ситуації. На жаль, Маркс цієї ситуації не знав і про неї не писав. І тому ні підтверджувати, ні спростовувати самими тільки цитатами з Маркса аналізу цієї ситуації не можна. А про конкретні умови Плеханов не говорить ні слова»³⁴. Досвід революції цілком підтвердив передбачення Леніна про сучасний революційний уряд, як бойову єдність пролетаріату і революційної демократії. Воно знайшло своє відбиття в цілому ряді форм, таких, як Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, революційні селянські комітети, страйкові комітети тощо.

III з'їзд приділив велику увагу ставленню партії до аграрно-селянського питання. Проект резолюції про ставлення до селянського руху та його обґрунтування Ленін дав задовго до з'їзду в статті «Пролетаріат і селянство». «Питання про ставлення свідомого авангарду пролетаріату, соціал-демократії,— писав Володимир Ілліч,— до селянського руху набуває безпосереднього практичного значення і повинно

³² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 307.

³³ «Накануне», 1906, № 5, 19 березня.

³⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 128.

бути поставлене на найближчу чергу дня в усіх наших партійних організаціях, у всякому виступі пропагандистів і агітаторів»³⁵. Внаслідок активного обговорення різних формулювань і положень, що містилися в доповідях і виступах делегатів, з'їзд схвалив ленінську резолюцію «Про ставлення до селянського руху», що висувала перед партійними організаціями конкретні завдання. Основними серед них були пропаганда серед широких мас народу необхідності активної підтримки всіх революційних заходів селянства, здатних поліпшити його становище, аж до конфіскації поміщицьких, казенних, церковних, монастирських і удільних земель, вказувати на потребу негайної організації революційних селянських комітетів, закликати селянство до всіляких політичних демонстрацій, до колективної відмови від сплати податей і податків, від виконання військової повинності, постанов і наказів уряду, прагнути до самостійної організації сільського пролетаріату, до злиття його з пролетаріатом міським під прапором соціал-демократичної партії і до проведення представників його в селянські комітети»³⁶. Такий підхід до аграрно-селянського питання докорінно відрізнявся від позиції меншовиків, які заперечували революційні можливості селянства і перебільшували роль ліберальної буржуазії, ігнорували гегемонію пролетаріату та його союз з селянством, чим допомагали ліберальній буржуазії проводити свою антинародну політику.

Необхідність залучення широких селянських мас на бік пролетаріату вимагала від партії викриття дрібнобуржуазного характеру програми і тактики есерів. У рішеннях III з'їзду дістала дальшого розвитку принципова лінія партії щодо есерів. Поряд з викриттям дрібнобуржуазного характеру програми і тактики есерів більшовики йшли на тимчасові бойові угоди з ними з метою боротьби з самодержавством. Такі угоди соціал-демократів з організаціями соціалістів-революціонерів могли укладатися тільки під контролем Центрального Комітету»³⁷.

В резолюції «Про ставлення до лібералів» III з'їзд вказав на необхідність роз'яснення робітникам антиреволюційного і протипролетарського характеру ліберальної буржуазії. З'їзд рекомендував партійним організаціям енергійно боротися «проти всяких спроб буржуазної демократії взяти в свої руки робітничий рух і виступати від імені пролетаріату або його окремих груп»³⁸. Ніякі практичні угоди з ними не припускалися.

Під час обговорення резолюції про ставлення до лібералів виявилося також неправильне розуміння деякими делегатами суті буржуазної демократії в Росії. З'їзд з ленінських позицій вказав, що ліберали й есери є не тільки два протилежних крила буржуазної демократії, а й є виразниками двох напрямів: поміркованого ліберально-монархічного і революційного буржуазно-демократичного. Викриття буржуазного лібералізму і бойове співробітництво з усіма елементами революційної буржуазної демократії — таким був основоположний напрям більшовицької тактики, розробленої далі в рішеннях з'їзду.

Аналізуючи підсумки роботи III з'їзду партії, Ленін вказував, що в його резолюціях «на перший план висунуто завдання керівництва в загальнонаціональних інтересах боротьби з царизмом усім широким революційно-демократичним рухом»³⁹.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 327.

³⁶ КПРС в резолюціях і рішеннях..., т. I, стор. 112—113.

³⁷ Там же, стор. 114.

³⁸ Там же, стор. 115.

³⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. II, стор. 73.

Нищівна критика В. І. Леніним опортуністичних відступів меншовиків від теорії й практики революційного марксизму, як в галузі організаційної побудови партії, так і в галузі її стратегії й тактики в період між II і III з'їздами РСДРП, знайшла своє закріплення в рішеннях останнього. Обґрунтовуючи й розвиваючи політичні ідеї, сформульовані в цих рішеннях, В. І. Ленін зробив новий значний крок в розробці стратегії й тактики більшовизму.

Наукове обґрунтування рішень III з'їзду, стратегії й тактики пролетарської боротьби В. І. Ленін дав у своїй історичній праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». Ясність викладу революційний дух та пристрасна непримиренність до опортунізму меншовиків зробили цей твір доступним кожному передовому робітникові зброєю партійних організацій в революційній боротьбі.

Послідовна боротьба В. І. Леніна проти організаційного розброду меншовиків була ударом не тільки по російському, а й міжнародному опортунізму. Більшовизм став бойовим прапором міжнародного робітничого руху, прикладом для лівих сил усіх країн в їх боротьбі проти опортунізму, за створення справді бойових марксистсько-ленінських партій. Як вказував Ленін, «більшовизм *придатний як зразок тактики для всіх*»⁴⁰.

Рішення III з'їзду партії стали зразком сміливого творчого держання в питаннях теорії і практики революційного руху. Будучи наочним прикладом більшовицького підходу до оволодіння складним мистецтвом застосування загальних принципів марксизму до конкретних умов боротьби, вони й сьогодні допомагають комуністичним і робітничим партіям не допускати ізоляції й сектанства, зміцнювати дисципліну і забезпечувати відповідальність кожного члена партії, бути непримиренними до згубної для організації однодумців фракційності.

У постанові ЦК КПСС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна» особлива увага звертається на послідовність і непохитність Леніна в захисті корінних принципів марксизму від опортуністичних перекирвань та його величезну історичну заслугу в створенні пролетарської партії нового типу — живого втілення єдності наукової теорії і революційної практики, натхненника, вождя соціалістичної революції й побудови нового суспільства⁴¹. Історичне значення III з'їзду РСДРП полягає в тому, що, високо піднісши прапор ленінізму, він став одним із найважливіших етапів на шляху зміцнення партії нового типу, історичної перемоги більшовизму.

Н. Е. Козицький, В. П. Рябцев

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ III СЪЕЗДА РСДРП

(К 75-летию съезда)

Резюме

В статье раскрывается историческое значение III съезда РСДРП, решения которого закрепили организационную победу большевизма над меньшевизмом в российском социал-демократическом движении и обогатили марксистскую теорию разработкой стратегии и тактики на этапе буржуазно-демократической революции в эпоху империализма.

⁴⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 291.

⁴¹ Див.: Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року, К., 1979, стор. 4.

Повідомлення

ПЕРШІ ПУБЛІКАЦІЇ БІОГРАФІЇ В. І. ЛЕНІНА НА УКРАЇНІ

В. Ф. СОЛДАТЕНКО (Київ)

Радянська історіографія значну увагу приділяє питанням публікації біографічних матеріалів про Володимира Ілліча Леніна. Ретельно вивчено, коли і де були надруковані перші біографічні дані, досліджено історію його життєписів від перших коротких довідок до ґрунтовної наукової біографії і докладної біографічної хроніки¹. Однак визнати роботу в цьому напрямі завершеною, а проблему вичерпаною не можна. Так, майже не досліджувалося питання про публікацію біографічних матеріалів про Володимира Ілліча в національних районах нашої країни, зокрема на Україні.

До 1917 р. короткі біографічні довідки про В. І. Леніна були надруковані лише в енциклопедичних столичних виданнях: в 1900 р. у другому томі «Малого энциклопедического словаря» Брокгауза і Ефрона та в «Научно-энциклопедическом словаре» М. М. Філіппова (т. II), у 1905 і 1907 рр. в «Энциклопедическом словаре» Ф. Ф. Павленкова, у 1908 р. — в «Малом энциклопедическом словаре» Брокгауза і Ефрона (т. II, вип. 3) та в «Большой энциклопедии» (т. 21), у 1915 р. — в «Энциклопедическом словаре» Гранат (т. 27), «Энциклопедии» Брокгауза і Ефрона (т. 24), у 1915—1916 рр. — в першому і другому томах «Критико-биографического словаря русских писателей и ученых» С. Венгера.

В цих виданнях біографічні дані про В. І. Леніна мали лише довідковий характер. Значно глибше і ширше матеріали про Володимира Ілліча (головним чином про його революційну діяльність спрямовану на дальший розвиток марксизму, боротьбу за створення партії нового типу, за революційну стратегію і тактику, проти виявів опортунізму у робітничому русі Росії) були представлені у перших працях з історії партії: М. М. Батуріна — «Очерк истории социал-демократии в России» і М. М. Лядова — «История Российской социал-демократической рабочей партии» (ч. 1), що з'явилися у 1906 р. Книги істориків-більшовиків заклали наукові основи біографії В. І. Леніна.

Жодного з подібних матеріалів, підготовлених у національних районах Росії, в тому числі й на Україні, виявити не вдалося. Очевидно, їх і не існувало.

¹ Див.: Т. Д. Алексеева. Октябрьская революция и историческая наука (1917—1923 гг.), М., 1968, стор. 63—64; Л. Е. Тиньянов. К вопросу о самой ранней публикации о В. И. Ленине.— «Политическое самообразование», 1969, № 8, стор. 46; М. С. Воллин. Дореволюционные биографические публикации о В. И. Ленине.— «Вопросы истории КПСС», 1970, № 7, стор. 114—119; його ж. Первая брошюра о жизни и революционной деятельности В. И. Ленина.— «Вопросы истории КПСС», 1975, № 4, стор. 122—123; И. Т. Ворохобкин. Из истории создания научной биографии В. И. Ленина в СССР.— Проблемы историографии и источниковедения истории КПСС, вып. 1, Л., 1971, стор. 176—189; Р. М. Савицкая. Разработка научной биографии В. И. Ленина.— «Вопросы истории», 1971, № 4, стор. 3—19; И. И. Никитин. О самой ранней публикации о В. И. Ленине.— «Вопросы истории КПСС», 1972, № 5, стор. 117—118 та ін.

Перші біографічні нариси, присвячені В. І. Леніну, з'явилися на Україні в більшовицьких газетах, які почали виходити після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. Як і по всій Росії, трудящі України з великим ентузіазмом зустріли повідомлення про повернення з багаторічної еміграції вождя партії революційного пролетаріату. Більшовицькі органи преси надрукували привітання В. І. Леніну², почали висвітлювати його діяльність, спрямовану на ідейне і організаційне зміцнення партійних рядів, мобілізацію мас з метою повалення капіталістів і поміщиків.

Ленінські ідеї та лозунги, самовіддана боротьба Володимира Ілліча за здійснення курсу на соціалістичну революцію викликали в трудящих масах беззастережну підтримку, породжували у них глибокий інтерес до біографії вождя. Широкі верстви робітників, солдатів, селян, багато з яких вперше вступили на шлях активної політичної боротьби, прагнули якомога докладніше дізнатися про життєвий шлях і революційну діяльність В. І. Леніна, краще зрозуміти позиції більшовицької партії у найважливіших питаннях суспільного життя.

Водночас буржуазія при підтримці урядовських партій розгорнула шалену кампанію цькування і поширення наклепів на Володимира Ілліча. Більшовики на сторінках своїх друкованих органів і в усній пропаганді спростовували інсинуації контрреволюції. З'явилися матеріали такого плану і на сторінках більшовицьких газет, що виходили на Україні. Так, переддруковуючи ленінську статтю «Про двовладдя», редакція харківської газети «Пролетарий» писала: «Надалі ми вважаємо за необхідне вмішувати статті тов. Леніна з метою якомога ширшого ознайомлення товаришів робітників з його тезами, думками, поглядами, а не тими, що приписуються йому наклепницькою буржуазною пресою»³.

Через деякий час у тій же газеті було вміщено статтю «Лібкнехт—Ленін», у якій підкреслювалося, що основною причиною лютої ненависті буржуазії до Володимира Ілліча є, зокрема, його послідовна інтернаціоналістська, класова позиція у таких питаннях, як ставлення до імперіалістичної війни, до оборонства. Подібно до того, як К. Лібкнехт у Німеччині зазнає всіляких гонінь і переслідувань з боку правлячих класів, так і В. І. Ленін у Росії став об'єктом нападок контрреволюції — вказувалося у статті. І тут же зазначалося: «Але свідомі робітники знають, що Ленін завжди був найенергійнішим і найпослідовнішим виразником інтересів робітничого класу і що саме в цій непримиренності причина тієї ненависті, яку він пробуджує до себе з боку буржуазних класів»⁴.

На сторінках органу Київського комітету РСДРП(б) — «Голос соціал-демократа» — у квітні 1917 р. з'явилася стаття «Похід буржуазії проти революційної соціал-демократії», в якій рішуче засуджувалася розгорнута правлячими колами та їх прибічниками кампанія проти вождя російського пролетаріату. «Т. Ленін, — говорилося у публікації, — зобов'язаний своїм поверненням до Росії тій самій революції, для підготовки якої він стільки зробив своєю проповіддю. Ні на мить не сходяв він з класової точки зору пролетаріату, скаженому розгулові шовінізму т. Ленін протиставив проповідь громадянської війни. Якщо вожді соціалізму, які скотилися на бік буржуазії, зустрічають славо-слів'я з боку ворогів робітничого класу, то проти соціалістів, що залишилися вірними класовим ідеалам, панівні класи ведуть найнеприми-

² Див.: «Звезда», № 2, 11 квітня 1917 г.; «Пролетарий», № 14, 7 квітня 1917 р.

³ «Пролетарий», № 20, 15 квітня 1917 р.

⁴ «Пролетарий», № 37, 7 травня 1917 р.

реннішу боротьбу»⁵. Наголосивши на тому, що після падіння самодержавства майбутнє суспільства вирішується шляхом боротьби пролетаріату проти буржуазії, газета підкреслювала: «Нехай буржуазія та її прихвосні ведуть відчайдушну кампанію проти робітничого класу і його вождів — пролетарі дадуть відповідь на це ще тіснішим згуртуванням під прапором інтернаціоналу, вони зуміють захистити своїх вождів, вони знають, що віднині у них не може бути ніякого перемир'я з буржуазією, що на чергу дня поставлена сама найнепримиренніша боротьба»⁶.

Більшовицькі видання на Україні, як і в інших районах Росії, почали друкувати резолюції на захист Володимира Ілліча, які схвалювали трудящі. В одній з них говорилося, що буржуазії та її жовтій пресі «не вдасться посіяти ворожнечу між робітниками і солдатами та їх найбільш вірним і послідовним представником тов. Леніним»⁷.

Ситуація, яка складалася навколо особи й оцінки діяльності Володимира Ілліча, зумовлювала необхідність якнайшвидшого обнародування його основних біографічних даних. Про це йшлося і в багатьох листах від рядових членів партії, трудящих країни, що надходили у ЦК РСДРП(б), Петроградську Раду робітничих і солдатських депутатів. Один з таких листів від солдатського комітету 8-ї кінно-артилерійської батареї Петроградська Рада переслала В. І. Леніну. «Зважаючи на те, що між солдатами батареї виникає багато суперечок щодо Леніна, — писали солдати, — просимо не відмовити нам дати якомога швидшу відповідь. Якого він походження, де він був, якщо його було заслано, то за що? Яким чином він повернувся до Росії і які дії він проявляє у даний момент, тобто корисні вони для нас чи шкідливі? Одним словом, просимо переконати нас своїм листом так, щоб після цього у нас не було ніяких суперечок, не гаяли б марно часу й іншим товаришам могли б довести»⁸.

Володимир Ілліч відразу ж хотів задовольнити це та інші прохання. На початку травня 1917 р. він почав писати свою автобіографію, пообіцявши дати відповідь на всі питання, крім одного — корисна його діяльність у даний час чи шкідлива. Читачі (робітники, селяни, солдати) мали самі зробити щодо цього висновки. Та велика зайнятість, очевидно, не дала В. І. Леніну змоги здійснити цей задум. Розповідь про своє життя і боротьбу він обірвав арештом 1895 р. у Петербурзі⁹.

Згодом завдання підготовки біографічної статті про вождя більшовицької партії і першої в світі соціалістичної революції взяла на себе його вірний друг і соратник — Н. К. Крупська. За короткий строк вона написала невелику за обсягом, але досить ґрунтовну статтю, в якій відобразила найголовніші етапи і факти життєвого шляху Ілліча. Коли стаття була підготовлена, В. І. Ленін уважно її переглянув, відредагував, вніс необхідні доповнення¹⁰. Найістотніше з доповнень у зв'язку із звинуваченням Володимира Ілліча та інших керівників РСДРП(б) у шпигунстві на користь Німеччини торкалося обставин повернення

⁵ «Голос социал-демократа», № 15, 22 квітня 1917 р.

⁶ Там же.

⁷ «Голос социал-демократа», № 29, 25 травня 1917 р.

⁸ «Правда», № 86, 16 квітня 1917 р.; Записки Института Ленина, М., 1927, стор. 148—154. Див. також: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, М., 1973, стор. 153—171.

⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 21.

¹⁰ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 171; Н. К. Крупская. Страничка из истории партии.— «Прометей», т. 4, М., 1967, стор. 9—12.

групи політичних емігрантів через цю країну в Росію. В ньому говорилося: «У вівторок 9 травня з Швейцарії приїхало понад 200 емігрантів, які проїхали через Німеччину... Цей проїзд ще і ще раз довів, що з Швейцарії нема іншої надійної дороги, крім як через Німеччину. В «Известиях Петроградского Совета Рабочих и Солдатских Депутатов» (№ 32 від 5 квітня)... названо імена тих соціалістів двох нейтральних країн (Швейцарії і Швеції), які засвідчили своїм підписом, що проїзд через Німеччину був викликаний необхідністю і що ніяких, хоч би найменшою мірою недозволених, зносин з німецьким урядом при цьому не було»¹¹.

Проведена Володимиром Іллічем робота дає підставу вважати підготовлений матеріал авторизованою біографією В. І. Леніна. 13 травня стаття Н. К. Крупської під назвою «Сторінка з історії Російської соціал-демократичної робітничої партії» була надрукована (без підпису) в органі Військової організації при Петербурзькому комітеті РСДРП(б) — «Солдатской правде»¹². У ній коротко викладалися основні етапи і факти життя та діяльності В. І. Леніна, починаючи з 1894 р. (відображено було й перший арешт 1887 р.) і завершуючи урочистою зустріччю Володимира Ілліча трудящими Петрограда на Фінляндському вокзалі, коли він повернувся з еміграції. Основною ідеєю біографії є показ тісних зв'язків В. І. Леніна з робітничими масами, його спільної боротьби проти самодержавно-капіталістичного ладу з такими революціонерами — вихідцями з робітничого середовища, як В. А. Шелгунов, М. В. Бабушкін, М. Г. Полетаєв, Г. І. Петровський, М. К. Муранов, О. Є. Бадаєв, М. Р. Шагов, Ф. М. Самойлов. «Петербургський пролетаріат, — відзначалося у статті, — влаштував урочисту зустріч Леніну, тому що знав, за що він приїхав боротися. З шаленою люттю обрушилася вся буржуазія, всі темні сили на Леніна. Всю свою приховану ненависть до народних мас, що піднімаються до влади, вилили вони на Леніна. Для них він був уособленням того переходу влади до робітників, який загрожує всьому існуючому порядку, всім привілеям ситих, що так недавно ще панували... Клас проти класу! Ленін з тим класом, передовим борцем якого він був усе життя»¹³. В тому ж місяці у серії «Солдатская и крестьянская библиотека», в якій друкувалися найважливіші матеріали із «Солдатской правды», стаття вийшла окремою брошурою¹⁴.

Незабаром цей біографічний нарис про Володимира Ілліча почали передруковувати інші більшовицькі видання. Вже 18 травня 1917 р. він з'явився у друкованому органі харківських більшовиків — газеті «Пролетарий»¹⁵, що, очевидно, і є першою публікацією біографії В. І. Леніна на Україні.

Стаття Н. К. Крупської була надрукована також в газеті «Голос социал-демократа». Характерно, що сталося це після липневих подій 1917 р., коли буржуазія, її жовта преса інспірували нову кампанію наклепів на вождя більшовицької партії¹⁶. Тираж «Пролетария» становив 10 тис. примірників, а «Голоса социал-демократа» — близько 5 тис. Отже, біографія В. І. Леніна, підготовлена Н. К. Крупською, була розповсюджена на Україні у кількості понад 15 тис. примірників.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 72.

¹² «Солдатская правда», № 21, 13 травня 1917 р.

¹³ Цит. за: Н. К. Крупская. Страницка из истории партии, стор. 12.

¹⁴ М. С. Волин. Первая брошюра о жизни и революционной деятельности В. И. Ленина, стор. 123.

¹⁵ «Пролетарий», № 45, 18 травня 1917 р.

¹⁶ «Голос социал-демократа», №№ 67 і 68, 9 і 11 липня 1917 р.

Слідом за статтею Н. К. Крупської біографічну довідку про Володимира Ілліча підготував один з ветеранів більшовицької партії — М. С. Ольмінський. Надрукована вона була 26 травня в органі Московського обласного бюро та Московських міського й обласного комітетів РСДРП(б) — газеті «Социал-демократ» — під назвою «О т. Н. Ленине». «До нашої редакції надійшли просьби дати біографічні відомості про тов. Леніна, — говорилося у вступній частині публікації. — Взагалі серед нас, більшовиків, немає звичаю висувати окремих осіб, розповідаючи їх біографію. Звичайно, це робиться тільки після смерті товариша. Але через ту травлю, яка ведеться тепер в буржуазній пресі проти особи В. І. Леніна, і зважаючи на... просьби з боку товаришів-робітників, ми вважаємо можливим на цей раз відступити від своєї традиції»¹⁷.

Автор висвітлив основні віхи життя Володимира Ілліча до 1907 р., назвав його основні твори. «Непримиренна революційність тов. Леніна, — відзначалося у статті, — змушує його зовсім не думати про те, що про нього скажуть інші: він робить те, що вважає правильним. Це створює йому масу ворогів і викликає непримиренну ненависть до нього з боку буржуазії. Буржуазія не може спростувати правильність його думок і тому бореться проти нього шляхом брехні і наклепів.

Частіше за все зводить наклепи на тов. Леніна буржуазія, приписуючи йому слова, яких він не говорив. Треба самим читати те, що пише тов. Ленін...»¹⁸.

Біографічна стаття про Володимира Ілліча, підготовлена М. С. Ольмінським, почала поширюватися в країні. До Московського обласного бюро РСДРП(б) надходили листи з проханням вислати її на місця. У числі адресатів були і представники України. Так, у червні до редакції «Социал-демократа» був направлений лист із складального цеху Торецького заводу селища Дружківка Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Його автор М. О. Черніков писав: «Товаришу редактор, не відмовте надіслати різних книг про тактику товариша Н. Леніна; звичайно, я не можу перерахувати окремі книги. Це на ваш розсуд. Бажано коротку біографію т. Леніна...»¹⁹. У липні П. Тимофеев з 3-ої мотоциклетної майстерні з містечка Великий Токмак Бердянського повіту Таврійської губернії у листі до редакції «Социал-демократа» писав: «Якщо є лист тов. Леніна до селянського з'їзду і його коротка біографія, то просимо вислати примірників 200»²⁰.

Однак редакція не могла задовольнити всіх запитів. Трудящим України щодо цього певною мірою допоміг харківський «Пролетарій». 7 червня він передрукував біографію Володимира Ілліча з органу Гельсінгфорського комітету РСДРП(б) — газети «Волна», де вона, в свою чергу, була передрукована із «Социал-демократа»²¹.

Ім'я В. І. Леніна, його діяльність продовжували залишатися у центрі ідейно-політичного життя країни. Характерно, що у тому ж номері «Пролетарія» було вміщено повідомлення про лекцію члена Хар-

¹⁷ «Социал-демократ», № 65, 26 травня 1917 р.

¹⁸ Там же.

¹⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 60, оп. 1, спр. 45, арк. 61.

²⁰ Там же, арк. 90.

²¹ «Пролетарій», № 61, 7 червня 1917 р.; 18 червня 1917 р. початок статті М. С. Ольмінського було вміщено у № 2 «Солдатской жизни» — органі військової організації при Катеринославському комітеті РСДРП(б). У зв'язку з передислокацією військ, проведеною Тимчасовим урядом з метою підготовки наступу на фронті, з Катеринослава були виведені частини гарнізону, до яких входила більшість членів цієї більшовицької організації, і видання «Солдатской жизни» було припинено, а закінчення статті так і не було надруковано.

ківського комітету РСДРП(б) О. М. Іванова «Тези Леніна», що мала відбутися наступного дня. Одна з публікацій харківського «Пролетария» того періоду — «Чого хоче Ленін?» — починалася такими словами: «Товариші робітники і солдати! Так багато говорять нині про Леніна і так мало хорошего говорять про нього, що хочеться поговорити з вами про цього товариша нашого, чие життя проходило і проходить у боротьбі [з] нашими ворогами: з буржуазією і з фальшивими і шмигшими соціал-демократами, яких тепер скрізь називають «революційними оборонцями». Охарактеризувавши боротьбу Володимира Ілліча проти соціал-шовінізму і війни, за розвиток і поглиблення революції після повалення самодержавства, а також основні настанови політичного курсу більшовицької партії, газета робила висновок: «Читайте, товариші, резолюції Всеросійської конференції РСДРП, читайте відкритого листа т. Леніна до делегатів Всеросійського селянського з'їзду і ви будете знати, чого хоче Ленін і чого хочуть його друзі більшовики»²².

Біографічні та інші матеріали про Володимира Ілліча, вміщені у партійних газетах, стали у великій нагоді більшовикам, передовим робітникам, солдатам і селянам особливо у той час, коли контрреволюція після липневих подій перейшла до відкритих репресій проти авангарду російського пролетаріату і насамперед його вождя — В. І. Леніна, роблячи все можливе для розправи з ним. Біографічні матеріали про Володимира Ілліча весь час доповнювалися новими публікаціями, які розвінчували наклепницьку писанину буржуазної преси, висловлювали обурення трудящих мас зухвалою поведінкою і свавіллям буржуазії та її добровільних пособників-угодовців.

У газеті «Пролетарий» в кінці липня було вміщено листа до редакції унтер-офіцера Д. Яковенка «Про товариша Леніна». Автор звертався до тієї частини солдатів, які під впливом буржуазної преси негативно ставилися до Леніна, більшовиків. Він, зокрема, писав: «Невже вам не ясно, що ви є жертвою злісної провокації панів капіталістів? Товариші солдати, селяни і робітники! Ви загляньте у в'язниці Англії, Америки, Швеції, Австрії, Німеччини і ви побачите, що там сидять ті ж самі Леніни, які боролися проти того, щоб не були покалічені і вбиті мільйони селян і робітників, і нині борються проти безумної війни. Судіть же самі, хто ваші друзі і хто вороги»²³.

Орган катеринославських більшовиків — газета «Звезда» — надрукувала кореспонденцію солдата 271-го піхотного запасного полку С. Рибаківа, в якій висловлювалося глибоке обурення солдатських мас наказом Керенського про арешт В. І. Леніна²⁴.

На сторінках періодичних друкованих органів дедалі частіше з'являлися резолюції протесту проти цькування Володимира Ілліча контрреволюціонерами, з вітаннями вождю РСДРП(б)²⁵.

З перемогою Жовтневого збройного повстання, встановленням у країні Радянської влади, В. І. Ленін очолив перший робітничо-селянський уряд — Раду Народних Комісарів. Тоді ж у центральній більшовицькій пресі з'явилася третя біографічна стаття про Володимира Ілліча. 5 листопада 1917 р. на сторінках «Известий Центрального Исполнительного Комитета и Петроградского Совета рабочих и солдат-

²² «Пролетарий», № 73, 22 червня 1917 р.

²³ «Пролетарий», № 105, 30 липня 1917 р.

²⁴ «Звезда», № 90, 19 вересня 1917 р.

²⁵ Див.: «Пролетарий», № 98, 22 липня 1917 р.; «Звезда», № 79, 1 вересня 1917 р.; «Голос пролетария» (Одеса), № 14, 18 вересня 1917 р.; «Народная жизнь» (Єнакієве), № 107, 1 жовтня 1917 р.; «Известия Юга» (Харків), № 189, 24 жовтня 1917 р. та ін.

ских депутатов» її було опубліковано під назвою «Владимир Ульянов (Н. Ленин)». Мета публікації цієї статті пояснюється у її вступній частині. В ній зазначається: «Володимир Ілліч Ульянов (Н. Ленин) стоїть, як відомо, на чолі Робітничого і Селянського Уряду.

Ми до цього часу не дали характеристики членів нашого Уряду, бо в нинішній період революції головний інтерес зосереджується не стільки на окремих особах, скільки на самих діючих народних масах. Уряд лише виразник їх волі. Але інтерес до особистостей посилюється, і ми починаємо з характеристики голови Уряду»²⁶.

В публікації було відзначено, що В. І. Ленін — це «відомий не лише в Росії, а й далеко за її межами, видатний соціалістичний політик і вчений», викладено основні факти з життя Володимира Ілліча, розкрито причини обрання ним шляху революціонера, показано невтомну боротьбу за торжество ідеалів соціалізму, його вклад у розробку революційної теорії. У нарисі названо основні праці вождя. Закінчується він таким висновком: «У своїй політичній і науковій діяльності т. Ульянов (Н. Ленин) завжди йшов і йде в перших рядах соціалістичного руху»²⁷.

Ця біографічна стаття почала оперативно передруковуватися місцевою пресою. Уже 9 листопада вона була вміщена у київській більшовицькій газеті «Пролетарская мысль»²⁸, 15 листопада — в органі Херсонської Ради робітничих і солдатських депутатів «Солдат и рабочий»²⁹ (газета на той час перейшла на більшовицькі позиції), 24 листопада — у катеринославській «Звезде»³⁰, 26 листопада — в органі Одеського комітету більшовиків «Голосе пролетария»³¹.

Це був третій біографічний матеріал про В. І. Леніна із столичних видань*, передрукований на Україні. Якщо врахувати, що «Пролетарская мысль» виходила тиражем 15 тис. примірників, «Солдат и рабочий» та «Звезда» — по 5—7 тис., «Голос пролетария» — 7—8 тис., то загальний тираж біографії Володимира Ілліча, розповсюджені на Україні в листопаді 1917 р. більшовицькою пресою, досягав 32—37 тис. примірників. А разом з нарисом Н. К. Крупської і М. С. Ольмінського він, очевидно, перевищував 60 тис. примірників. До того ж, на Україні розповсюджувалися і ті газети Петрограда, Москви, в яких біографічні матеріали про В. І. Леніна з'являлися вперше. Отже, з біографією вождя могли ознайомитися десятки тисяч передових робітників, солдатів і селян України.

Безумовно, це сприяло популяризації ленінських ідей, стратегії і тактики більшовицької партії, справило благотворний вплив на мобілізацію робітничо-селянських мас на боротьбу за перемогу соціалістичної революції, зміцнення Радянської влади.

Важливим результатом публікацій на сторінках більшовицьких газет біографічних матеріалів про В. І. Леніна, різного роду кореспонденцій, які їх доповнювали, стало ще більше зростання авторитету

²⁶ «Известия Центрального Исполнительного Комитета и Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов», № 217, 5 листопада 1917 р.

²⁷ Там же.

²⁸ «Пролетарская мысль», № 4, 9 листопада 1917 р.

²⁹ «Солдат и рабочий», № 150, 15 листопада 1917 р.

³⁰ «Звезда», № 145, 24 листопада 1917 р.

³¹ «Голос пролетария», № 45, 26 листопада 1917 р.

* Крім згаданих тут, відома ще одна публікація біографічного нарису про В. І. Леніна. Це стаття О. М. Ярославського «Ленин (Владимир Ильин; К. Тулин) — Владимир Ильич Ульянов», надрукована в органі Якутського комітету РСДРП(б) — газеті «Социал-демократ», № 5, 25 квітня 1917 р. (див.: Н. Т. Воробкии. Назв. праця, стор. 177).

вождя партії і революції серед трудящих України. Це яскраво виявилося, зокрема, у численних резолюціях і привітаннях, надісланих Володимирі Іллічу в кінці 1917 р. — на початку 1918 р.

Багато колективів трудящих України висловлювали В. І. Леніну свою палку любов і відданість, гарячі побажання успіхів у боротьбі за ідеали революції. Надруковані здебільшого у партійній періодиці, ці привітання не тільки органічно доповнювали біографічні матеріали про Володимира Ілліча, але й відігравали важливу роль у справі ідейно-політичного виховання широких народних мас, їх згуртування навколо більшовицької партії та її керівника і організатора — В. І. Леніна.

Наведені дані про передруки біографій В. І. Леніна у 1917 р. більшовицькою пресою України не можна вважати за остаточні. Дальші дослідницькі пошуки, очевидно, приведуть до розширення знань з цього важливого питання.

ВІДЗНАЧЕННЯ НА УКРАЇНІ 50-річчя В. І. ЛЕНІНА

О. Т. ЮРЧЕНКО (Київ)

Минає знаменна дата — 110-річчя з дня народження В. І. Леніна. Славні ленінські роковини — велике свято в нашій країні. Завдовго до 22 квітня скрізь широко розгортається відповідна підготовча робота. Радянські люди стають на почесну вахту, прагнучи ознаменувати історичний ювілей трудовими звершеннями. В ці дні влаштовуються тематичні виставки, зростає кількість відвідувачів музеїв В. І. Леніна, читаються доповіді і лекції, проводяться бесіди і збори, присвячені видатному ювілею. Публікуються статті й виходять книги, в яких розповідається про життя та діяльність Володимира Ілліча, про зростання впливу його вчення на розвиток соціально-економічного й політичного життя людства. Комуністична партія, радянський народ у ці дні підбивають підсумки своєї діяльності по втіленню в життя ідей і заповітів великого Леніна.

З кожним десятиліттям світлий образ безсмертного Ілліча постає перед людством дедалі яскравіше й величніше.

Завдяки зростаючому впливові ленінізму на хід всесвітньої історії в свідомості народів планети міцніють почуття глибокої вдячності, пошани й любові до В. І. Леніна як творця великого вчення, вождя, який указав шлях до миру, свободи і соціальної справедливості, до соціалізму і комунізму. «З ім'ям Леніна, — підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — з його вченням зв'язані всі видатні революційні події ХХ століття»¹.

Неоціненна роль В. І. Леніна в історичній долі народів Радянського Союзу, в тому числі й українського народу. Робітничий клас і селянство України, їх революційно-визвольний рух проти царизму і капіталізму, боротьба за встановлення Радянської влади, за створення і зміцнення Української Радянської держави займали важливе місце у всій велетенській діяльності Володимира Ілліча. Саме завдяки В. І. Леніну і його безсмертному вченню під керівництвом очолюваної ним

¹ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року, К., 1979, стор. 4.

славної Комуністичної партії український народ уперше в своїй історії добився вирішальних успіхів у боротьбі проти гноблення та експлуатації з боку поміщиків і капіталістів, за створення своєї соціалістичної державності і розвиток національної культури, за перетворення в минулому відсталой і безправной, роздробленої окраїни царської Росії в одну з передових соціалістичних республік могутнього Радянського Союзу, вільну і суверенну державу всього українського народу.

В. І. Ленін назавжди увійшов у свідомість робітничого класу, селянства й інтелігенції Радянської України як найлюдяніша людина, завдяки титанічній праці якої український народ у братерській співдружності з усіма народами нашої країни добився здійснення своїх сподівань і прагнень. Історія зберегла багато яскравих фактів і документів, які говорять про почуття високої шани, щирої любові і безмежної відданості комуністів, усіх трудящих України до Володимира Ілліча, як свого вождя, вчителя і друга. Одним з красномовних свідчень цього є відзначення комуністами і трудящими України п'ятдесятиріччя В. І. Леніна, яке стало природним виявом любові й поваги до нього з боку всього радянського народу, який у героїчній боротьбі відстояв завоювання Великої Жовтневої соціалістичної революції і святкував свою перемогу, здобуту на чолі з В. І. Леніним.

Як відомо, вшанування В. І. Леніна у зв'язку з ювілеєм почалося в Москві на IX з'їзді партії. В останній день з'їзду, 5 квітня 1920 р., Володимир Ілліч виголосив свою заключну промову, в якій підсумував його роботу і висловив глибоку переконаність у тому, що партія зуміє розв'язати господарські завдання так само переможно, як і завдання воєнне². «Не встиг головуючи на засіданні Г. І. Петровський оголосити про закриття з'їзду, — розповідав старий більшовик-ленінець Б. М. Волін, — як на трибуну почали підніматися делегати з'їзду і, відзначаючи, що настає п'ятдесятиріччя з дня народження В. І. Леніна, виголошували схвильовані промови, повні любові і вдячності великому вождю і вчителю»³⁻⁴.

Один за одним М. І. Калінін, О. М. Ярославський, Ф. Я. Кон та інші учні й соратники В. І. Леніна від імені партії й народу поздоровляли Володимира Ілліча, підкреслювали його величезну роль і заслуги перед революцією. В. І. Ленін, якому властива була виняткова скромність, з великим незадоволенням поставився до вшанування з'їздом його ювілею. Захоплений знеацька вітальними промовами, він намагався припинити їх потік. Однак усе було марним. «Делегати з'їзду не погодилися з цим, — згадував Г. І. Петровський. — Вони хотіли висловити свої почуття, свою гарячу любов до В. І. Леніна»⁵. Втративши терпіння, Володимир Ілліч залишив зал засідання. Проте вшанування не припинилося. Після закінчення своєї роботи з'їзд прийняв рішення про видання Повного зібрання творів В. І. Леніна.

23 квітня 1920 р. Московський комітет РКП(б) влаштував урочистий вечір, присвячений 50-річчю В. І. Леніна. На ньому зібралися актив партійної організації Москви, старі більшовики-ленінці, письменники та ін. Учасникам вечора особливо запам'ятався виступ О. М. Горького, який характеризував Володимира Ілліча як велику людину на нашій планеті, яка у своїх руках тримає «важіль історії»⁶.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 271.

³⁻⁴ Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине, ч. 2, М., 1957, стор. 378.

⁵ Г. І. Петровський. Великий початок (Спогади старого більшовика), К., 1960, стор. 62.

⁶ В. И. Ленин и А. М. Горький. Письма, воспоминания, документы, М., 1961, стор. 232.

З вітальними промовами виступили А. В. Луначарський, М. С. Ольмінський та інші діячі партії, а також пролетарські поети.

Не бажаючи вислуховувати заздоровні славослів'я на свою адресу, В. І. Ленін приїхав на з'їзд разом з Надією Костянтинівною вже під кінець вечора. Присутні зустріли їх «радісно і аплодували доти, поки Володимир Ілліч не піднявся на трибуну»⁷, — згадував П. С. Заславський. Свій короткий, але яскравий виступ В. І. Ленін почав словами: «Товариші! Я насамперед, природно, мушу подякувати вам за дві речі: по-перше, за ті привітання, що їх сьогодні на мою адресу було звернено, а по-друге, ще більше за те, що мене звільнили від вислуховування ювілейних промов»⁸. Далі Володимир Ілліч спинився на тогочасному становищі і завданнях партії. Відзначаючи її блискучі успіхи і перемоги, він застерігав більшовиків від зазнайства — становища «дурного, ганебного і смішного» — й наголошував на тому, що їх чекає величезна робота і треба буде докласти праці далеко більше, ніж було потрібно досі⁹. Цю незвичайну за своїм змістом для ювілейного вечора промову всі присутні вислухали з великим інтересом і хвилюванням. Тоді ж вона була вперше видана в Москві у вигляді брошури «50-річчя Володимира Ілліча Ульянова-Леніна (1870—23 квітня — 1920)»¹⁰.

В ті ж дні п'ятдесятиріччя вождя широко відзначалося і на Україні. Документи і матеріали відтворюють хвилюючу картину загальної поваги й любові до Володимира Ілліча.

24 березня 1920 р. відбулися збори партійної організації міста Єнакієвого. На їх порядку денному стояв ряд питань: сучасний момент, доповіді інструкторів по виборах до Рад робітничих і селянських депутатів, поточні справи. Але почалися збори дещо незвичайно. У протоколі про це записано так: «Збори відкриваються читанням короткої біографії тов. Леніна і співанням «Інтернаціоналу» на честь його здоровствування, 50-ти літ, і загальні збори приймають пропозицію послати тов. Леніну поздоровну телеграму. Після прочитання біографії і співу «Інтернаціоналу» загальні збори приступили до розгляду питань, які стоять на порядку денному»¹¹. Скупі рядки протоколу розкривають глибокі людські почуття пошани і любові до вождя. Слід підкреслити, що більшовики Єнакієвого ще за місяць до ленінського ювілею, до вшанування Ілліча на IX з'їзді партії, відзначали його 50-річчя. Це свідчило про величезну популярність В. І. Леніна в парторганізаціях України.

Широко відзначала ювілей партійна преса республіки. Орган ЦК і Київського міського комітету КП(б)У — газета «Коммунист» — в номері від 11 квітня 1920 р. надрукувала повідомлення під заголовком «Вшанування т. Леніна на 9-му з'їзді РКП». У наступні дні — 22, 23 і 25 квітня — вона опублікувала ряд статей, спогадів і повідомлень у зв'язку з 50-річчям Володимира Ілліча. 22 квітня «Коммунист» вийшов з великою редакційною статтею «Вождь світової революції про робітницю. До 50-річчя з дня народження тов. Леніна». В ній розповідалося про виступ Володимира Ілліча у питанні про політичне і соціальне визволення робітниць, про завдання партійних організацій у справі розгортання роботи серед трудящих жінок, їх залучення до активної громадської й виробничої праці. «Два роки тому, на I Всеросій-

⁷ Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине, ч. 3, М., 1960, стор. 185.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 307.

⁹ Див.: там же, стор. 308—309.

¹⁰ 50-летие Владимира Ильича Ульянова-Ленина (1870 — 23 апреля — 1920). М., 1920.

¹¹ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 93, арк. 11.

ському з'їзді робітниць, — говорилося у статті, — т. Ленін, якого палко зустріли делегати, виголосив свою знаменну фразу: «Не може в повній мірі здійснитися соціалістичний переворот, якщо в ньому не візьмуть участь робітники»¹². Після наведення слів В. І. Леніна про те, що боротьба за економічну і соціальну рівність жінки тривала й вимагає докорінної переробки і суспільної техніки, і звичай¹³, у передовій «Коммуниста» підкреслювалося: «Але ця боротьба скінчиться повною перемогою комунізму. Бо саме так закінчив свою думку вождь світової революції. Хай його слова послужать для всіх великим прикладом найвдумливішого ставлення до долі робітниці і її боротьби за своє соціальне рівноправ'я і повне визволення».

Номер «Коммуниста» від 23 квітня 1920 р. був майже весь присвячений Володимирі Іллічу. На першій сторінці газети було надруковано редакційні статті «Леніну» і «Політичний вождь революції», на другій — статтю Я. А. Яковлева «Володимир Ілліч в українській революції» та спогади І. І. Шварца про В. І. Леніна. У статті Я. А. Яковлева, зокрема, зазначалося, що Володимир Ілліч повсякденно допомагав комуністам України своїми порадами і вказівками. Він учив їх, як обрати правильні шляхи і тактику в боротьбі проти гетьманщини і німецьких окупантів, білогвардійців і буржуазно-націоналістичної контрреволюції в 1918—1920 рр., за утвердження і зміцнення Радянської влади на Україні¹⁴. І. І. Шварц у своїх спогадах розповідав про незабутні зустрічі й бесіди з В. І. Леніним ще в дореволюційні роки, про його принципиальну, послідовну і рішучу боротьбу проти меншовиків після II з'їзду і проти ліквідаторів у період століпінської реакції. У словах Володимира Ілліча, підкреслював автор спогадів, «...я пізнав, чи, вірніше, відчув революціонера, який ніби витканий з любові до цієї справи, якій він служить, і ненависті до того, хто або що заважає цій справі... В ньому, як у фокусі, зосереджені колективний розум і воля класу до перемоги. Ось чому ми, робітники, свого Ілліча не тільки поважали, ні, ми його любили...»¹⁵.

25 квітня 1920 р. «Коммунист» опублікував повідомлення «Вшанування т. Леніна», в якому йшлося про урочистий вечір, організований Московським комітетом РКП(б) на честь 50-річчя В. І. Леніна, а 29 квітня вмістив редакційну оглядову статтю «По сторінках радянської преси. До ювілею т. Леніна»¹⁶.

У дні ленінського ювілею партійні організації республіки проводили велику роботу серед трудящих по його відзначенню. Так, наприклад, Харківський губком КП(б)У 23 квітня влаштував збори і мітинги, на яких з доповідями на тему «Ленін — вождь світової революції» виступили Г. І. Петровський, С. В. Косіор, Ф. А. Сергєєв (Артем) та інші керівні діячі Комуністичної партії і Радянської держави¹⁷. Одеський губком партії організував ряд лекцій на теми: «Комуністична партія і 50-річчя т. Леніна», «Ленін і Компартія»¹⁸.

Проте не тільки мітингами і зборами, лекціями і доповідями, статтями та повідомленнями у пресі відзначала Україна ленінський ювілей. Господарська розруха, голод і холод, епідемія тифу — всі ці тяж-

¹² «Коммунист», 22 квітня 1920 р. Слова з промови В. І. Леніна процитовано в газеті з деяким відступом від оригіналу, але їх смислове значення не порушено (див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 177).

¹³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 186.

¹⁴ «Коммунист», 23 квітня 1920 р.

¹⁵ Там же.

¹⁶ «Коммунист», 25 і 29 квітня 1920 р.

¹⁷ «Коммунист», 23 квітня 1920 р.

¹⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 5, спр. 163, арк. 10 і 14.

кі наслідки іноземної військової інтервенції і тимчасового «хазайнування» білогвардійців та петлюрівців грізною стіною постали перед партією і народом у ті дні. В даних умовах комуністи і трудящі республіки ознаменували п'ятдесятиріччя свого Ілліча трудовими зусиллями, зокрема проведенням масових суботників, присвячених відбудові й зміцненню народного господарства, справедливо вважаючи, що досягнення на цьому фронті боротьби будуть найкращим подарунком В. І. Леніну до дня його народження. Про один такий суботник розповіла на своїх сторінках газета «Трудовая армия». 22 квітня, зазначалося в газеті, комуністи і безпартійні працівники Польового управління штабу Південно-Західного фронту і підлеглих йому установ та частин провели суботник на честь ювілею Володимира Ілліча. Начальник політвідділу фронту В. П. Потьомкін — пізніше відомий історик, академік — у своєму повідомленні В. І. Леніну писав, що в суботнику взяли участь 5 тис. чол. Працюючи на Харківському залізничному вузлі, учасники суботника розвантажили 403 вагони (361 800 пудів) і навантажили 22 вагони (17 800 пудів). Серед вантажу було залізничне майно, продовольство, обмундирування, сільськогосподарський реманент, залізо, снаряди тощо¹⁹.

Курсанти і лектори Центральної партійної школи України, палко вітаючи Володимира Ілліча з п'ятдесятиріччям, писали йому у своїй телеграмі: «Цей радісний день курсанти школи вирішили ознаменувати відданням своїх сил виконанню спеціального паряду робіт, вважаючи, що цим найкраще здійснюються ті ідеї, за які ми боремося під керівництвом товарища Леніна. Хай живе вождь товариш Ленін!»²⁰.

Поздоровлення і вітання Володимиру Іллічу з нагоди ювілею надсилали партійні, радянські і профспілкові організації, учасники з'їздів і конференцій, що відбувалися в ті дні. Делегати третього губернського з'їзду Рад Полтавщини у своєму поздоровленні 25 квітня 1920 р. писали: «Дорогий Володимир Ілліч! Ваше життя і Ваша думка є для нас тим живим джерелом, звідки ми черпаємо сили в тяжкій і великій боротьбі. Прапор визволення пролетаріату, а з ним і всього людства, зараз по праву перебуває у Ваших руках. Протягом цілого людського життя в ряді найстрашніших штурмів і битв, коли багато вождів зрадили пролетарські інтереси, стомлювались або втрачали надію, Ви один ніколи не втрачали бадьорості, впевненості, ніколи не занепадали духом; завжди твердо і прямо вели нас до нашої завітної мети — комунізму. І в день Вашого ювілею ми бажаємо Вам і собі дожити до цих часів. Твердо віримо в світлий день близької, остаточної перемоги робітничого класу. Два імені будуть на устах робітників і селян: ім'я Карла Маркса — учителя пролетаріату, що вказав йому шлях до комунізму, і ім'я Володимира Ілліча Леніна — вождя пролетаріату, який привів його цим шляхом до перемоги»²¹.

У цьому хвилюючому документі, що складався в тяжких умовах 1920 р., висловлені почуття і думи трудящих України, їх ясне розуміння величезної ролі В. І. Леніна у революційно-визвольній боротьбі, їх пристрасне бажання прийти разом з ним, під його керівництвом в нове, комуністичне суспільство.

Від імені трудящих Києва палко вітали Володимира Ілліча з ювілеєм учасники об'єднаного засідання Київської Ради робітничих та червоноармійських депутатів, фабзавкомів і правлінь профспілок, ви-

¹⁹ «Трудовая армия», 29 квітня 1920 р.

²⁰ Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів, К., 1960, стор. 46.

²¹ Там же, стор. 43—44.

словлюючи міцну впевненість у тому, що «...велике світове повстання робітничого класу, яке розпочато під керівництвом товариша Леніна, буде доведено до переможного кінця»²². В ті ж дні 1640 комуністів з частин київського гарнізону, зібравшись на урочисті загальні збори, писали Володимиру Іллічу: «Оглядаючись на пройдений Вами довгий і тяжкий шлях революційної боротьби, ми замість гучних і хвалебних фраз обіцяємо Вам стійко і впевнено продовжувати велику пролетарську справу, вождем якої Ви є»²³.

Делегати Харківської повітової конференції КП(б)У 22 квітня 1920 р. з нагоди 50-річчя з дня народження В. І. Леніна надіслали йому привітання. В ньому говорилося: «...Ваш заклик до праці, до дисципліни, який голосно пролунав, знаходить живий відгук серед усіх трудящих міста і сіл... Хай живе всесвітня комуністична революція! Хай живе вождь її товариш Ленін!»²⁴.

У дні ленінського ювілею відбувся з'їзд Рад Одеської губернії. В телеграмі Володимиру Іллічу учасники з'їзду від імені робітників; селян і червоноармійців Одещини заявили, що вони всі, як один, будуть захищати і зміцнювати Радянську владу і йти до світової пролетарської комуні²⁵. Від імені робітників Одеси поздоровлення В. І. Леніну в день його народження надіслали делегати пленуму Одеської губпрофради²⁶.

Ленінський ювілей відзначила також конференція комуністів Галичини і Буковини, що відбулася в Києві 23 квітня 1920 р. Ф. Кон, який виступив на ній з вітальною промовою від імені III, Комуністичного Інтернаціоналу, підкреслив, що робота конференції збіглася із знаменною датою — 50-річчям з дня народження В. І. Леніна. Розповівши про життя і революційну діяльність Володимира Ілліча, про зустрічі з ним, Ф. Кон свій виступ закінчив словами: «Товариш Ленін не зупиняється на півдорозі, а твердо йде до світлої мети. Він уникає шанування, але коли довідується, що робітники пустили в хід нову фабрику, він радісно потирає руки, він говорить: «Ми переможемо!»²⁷.

Делегати конференції надіслали Володимиру Іллічу поздоровну телеграму, в якій писали, що вони святкують разом з відкриттям цієї конференції «і друге світле, радісне свято — 50 років... дорогого життя великого провідника пролетаріату всього світу тов. Леніна»²⁸. Учасники першої Галицької комуністичної конференції поклялися також всі свої сили і життя віддати боротьбі за справу Ілліча, обіцяли бути в цій боротьбі такими ж непохитними і стійкими, як Ленін. Комуністи Галичини відзначили п'ятдесятиріччя Володимира Ілліча й виданням у перекладі на українську мову його книги «Держава і революція». В передмові до неї говорилося: «...Виявляючи свою пошану до ювіляра товариша Леніна і увагу до його корисної, творчої революційної діяльності, друкуємо сю книжку. Хай здоров живе товариш Ленін!»²⁹.

Активну участь у святкуванні ленінського ювілею взяла молодь України. Так, у ті дні миколаївська молодіжно-комсомольська газета

²² Там же, стор. 42.

²³ Там же, стор. 40.

²⁴ Там же, стор. 39.

²⁵ Див.: там же, стор. 38.

²⁶ Див.: там же, стор. 45.

²⁷ Цит. за кн.: А. Д. Ярошенко. В. І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях, Львів, 1969, стор. 128—129.

²⁸ Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції в Західній Україні (1917—1920 рр.). Документи і матеріали, Львів, 1957, стор. 313—314.

²⁹ «Український історичний журнал», 1965, № 4, стор. 39—40.

«Юный пролетарий» надрукувала звернення до молоді під таким заголовком: «Бути гідним пролетарського вождя (До 50-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна (Ульянова)». У зверненні говорилося, що кожний молодий робітник повинен пам'ятати про велику роль Леніна в революційній боротьбі трудящих і бути гідним його³⁰.

Відтоді минуло 60 років. Під керівництвом Комуністичної партії, створеної і випестуваної великим Леніном, народи Радянського Союзу пройшли важкий і славний шлях боротьби, яка завершилася перемогою розвинутого соціалізму в нашій країні.

Ведучи радянський народ до нових звершень, Комуністична партія закликає його жити і працювати по-ленінському, по-комуністичному. У виступі на листопадовому (1979 р.) Пленумі ЦК КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, говорячи про підготовку постанови на честь річниці з дня народження В. І. Леніна, підкреслив, що спільним знаменником намічених у постанові політично важливих заходів є «перетворити 80-й рік у рік ударної роботи, роботи по-ленінському»³¹.

Цей заклик партії гаряче підтримали широкі маси трудящих. Розпочатий передовиками виробництва Москви і Ленінграда патріотичний рух за гідну зустріч ленінського ювілею дедалі ширше розгортається у країні. До нього включилися, зокрема, й передовики виробництва київських заводів «Арсенал» і «Більшовик», які закликали всіх трудящих міста стати на 110-денну ударну вахту на честь річниці з дня народження В. І. Леніна.

Творчо застосовувані КПРС безсмертні ленінські ідеї освітлюють рух нашої країни по шляху, вказаному геніальним творцем партії і Радянської держави, — до перемоги комунізму.

³⁰ «Юный пролетарий», 1 травня 1920 р.

³¹ «Радянська Україна», 28 листопада 1979 р.

В. І. ЛЕНІН ПРО РОЛЬ КОМНЕЗАМІВ У СОЦІАЛІСТИЧНІЙ ПЕРЕБУДОВІ СЕЛА

П. К. СТОЯН (Київ)

В ленінській теорії соціалістичної революції велике значення, поряд з іншими, мають і питання ліквідації капіталістичних та утвердження соціалістичних виробничих відносин на селі, встановлення і зміцнення союзу робітничого класу з селянством, політичної організації селянства, насамперед його бідніших верств.

Ідею організації сільської бідноти при політичному керівництві нею з боку пролетаріату, очолюваного його авангардом — марксистською партією, В. І. Ленін висунув ще в період першої російської революції 1905—1907 рр.

В багатьох статтях і промовах періоду підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції Володимир Ілліч рішуче ставить на порядок денний питання про організацію сільськогосподарських робітників, про окреме об'єднання сільської бідноти, про створення пролетарських фракцій у Радах селянських депутатів, про створення організацій бідніших селян, які б окремо обговорювали питання, що відбивають їх інтереси. В «Листах з далека» В. І. Ленін писав:

«Наші прагнення полягатимуть... не тільки в тому, щоб сільськогосподарські робітники виділили свої окремі Ради, але й щоб неіміщі і бідніші селяни організувались *окремо* від заможних селян»¹.

На початку 1918 р., в умовах процесу поглиблення соціалістичної революції завдання об'єднання бідноти у класові організації гостро постало перед ленінською партією. Його треба було вирішувати в умовах надзвичайного загострення класової боротьби на селі. До того ж, навесні 1918 р. молодій Країні Рад загрожував голод, який був викликаний тим, що куркулі відмовлялися продавати хліб державі і намагалися тим самим зірвати проведення соціалістичних перетворень. Необхідно було зламати опір куркульства, взяти у нього хліб, відстояти завоювання революції.

Аналізуючи хід подій того періоду на VIII з'їзді РКП(б), В. І. Ленін у доповіді про роботу на селі відзначив: «Першим етапом було взяття влади в місті, встановлення радянської форми правління. Другим етапом було те, що для всіх соціалістів є основним, без чого соціалісти — не соціалісти: виділення на селі пролетарських і напівпролетарських елементів, згуртування їх з міським пролетаріатом для боротьби проти буржуазії на селі»².

Комуністична партія взяла курс на створення комітетів бідноти (комбідів) як перших опорних пунктів диктатури пролетаріату на селі. 11 червня 1918 р. ЦВК РРФСР видав декрет «Про організацію сільської бідноти і постачання її хлібом, предметами першої необхідності і сільськогосподарським знаряддям». При підтримці робітничого класу країни і під безпосереднім керівництвом партійних осередків організовувалися сільські, волосні комбіди. Вони спрямовували свою роботу на згуртування бідноти, пролетарських та напівпролетарських мас села для боротьби з контрреволюційним куркульством, здійснювали перші соціалістичні перетворення на селі.

У грудні 1918 р. В. І. Ленін підкреслював: «Утворення на селі комітетів бідноти було поворотним пунктом і показало, що робітничий клас міст, який об'єднався в Жовтні з усім селянством для того, щоб розбити головного ворога вільної, трудящої і соціалістичної Росії, щоб розбити поміщиків, — від цього завдання пішов вперед, до значно труднішого й історично вищого і справді соціалістичного завдання — і в село внести свідому соціалістичну боротьбу, і в селі пробудити свідомість»³.

На кінець 1918 р. комітети бідноти в РРФСР виконали покладені на них завдання. Тому ЦВК своєю постановою від 20 грудня 1918 р. про порядок виборів волосних і сільських Рад визнав за необхідне ліквідувати комбіди. Досвід організації і діяльності комітетів бідноти в Радянській Росії був врахований Комуністичною партією і урядом Радянської України.

В. І. Ленін, говорячи про комітети бідноти в Росії, наголошував, що було б великою помилкою, коли б комуністи і радянські працівники на Україні і на Дону стали б по шаблону списувати декрети і огулом поширювати їх на інші області⁴. Необхідно було враховувати своєрідність тієї чи іншої країни, підходити творчо до вирішення тих або інших проблем соціалістичного будівництва на селі.

В силу специфічних умов боротьби за встановлення Радянської влади на Україні комітети бідноти почали створюватися тут на початку

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 21.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 187.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 339.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 141.

1919 р. Уряд Радянської України опублікував постанову про організацію комбідів 17 січня 1919 р., згідно з якою вони організовувалися повітовими революційними комітетами у всіх селах і волостях. До їх компетенції входило завдання проведення в життя законодавчих актів Тимчасового робітничо-селянського уряду України, а також всіх декретів і розпоряджень Ради Народних Комісарів.

Характерним для комбідів на Україні було те, що вони організовувалися як самостійні органи влади, тоді як в РРФСР комітети бідноти створювалися паралельно з існуючими Радами.

Перші чотири місяці комітети бідноти на Україні діяли як військово-фронтові ревкоми. Вони піднімали бідноту на боротьбу з куркульством, відбирали в нього хліб, зброю, організовували боротьбу з бандитизмом.

Влітку 1919 р. над Радянською Україною, як і всією Країною Рад, нависла нова смертельна небезпека. Імперіалісти Антанти вирішили використати проти молодого республіки війська генерала Денікіна. Його сотисячна білогвардійська армія в червні—серпні захопила територію України, відновивши владу поміщиків і капіталістів.

Але вже в грудні 1919 р. Червона Армія почала визволяти Україну від денікінщини і відновлювати Радянську владу. Активно допомагала їй у цьому сільська біднота. У березні 1920 р. IV конференція КП(б)У, розглядаючи питання відбудови промисловості і становища на селі, підкреслила: «Зважаючи на факт, що необхідно зараз же створити на селі тверду опору як для проведення радянських законів про наділення землею безземельних і малоземельних селян і про хлібну розверстку, так і для захисту інтересів бідноти і середняка, конференція вважає найважливішим завданням партії створення бойових класових організацій, які б об'єднували всі пролетарські і напівпролетарські елементи на селі...»⁵.

Керуючись вказівками В. І. Леніна, рішенням IV партійної конференції про необхідність створення організації сільської бідноти на Україні, враховуючи досвід діяльності комбідів, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет 9 травня 1920 р. схвалив Закон про комітети незаможних селян (комнезами — КНС), який був затверджений 17 травня 1920 р. IV Всеукраїнським з'їздом Рад. Комнезами відрізнялися від комбідів насамперед тим, що об'єднували не тільки бідняків, а й маломіщних середняків.

Враховуючи політику Комуністичної партії щодо середнього селянства, цей закон захищав інтереси не лише незаможних селян, а й середняків, сприяв дальшому залученню їх на бік Радянської влади. Сільські й волосні КНС, що створювалися на Україні, мали завдання: якнайшвидше запроваджувати в життя закони про наділення реманентом безземельних і малоземельних селян, про продрозверстку й забезпечення сільської бідноти передбаченою частиною заготівок; сприяти Радянській владі в боротьбі за її зміцнення на селі (боротьба проти бандитизму, неписьменності й куркульського засилля)⁶.

Утворюючи комітети незаможних селян, уряд Радянської України виходив з настанов В. І. Леніна про те, що вони повинні стати революційними органами всього трудового селянства проти куркулів, купців і попів, а не органами самих лише сільських пролетарів проти решти сільського населення. «Комітети бідноти,— писав В. І. Ленін,— необхідні для боротьби з куркулями, багатіями, експлуататорами, що

⁵ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 1, К., 1976, стор. 73.

⁶ Див.: Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад, Харків, 1932, стор. 77.

закабальють трудящих селян. Але між куркулями, яких невелика меншість, і біднотою або напівпролетарями стоїть верства середніх селян. Ніколи ні в чому боротьби з ними Радянська влада не оголошувала і не вела. Всякі протилежні кроки або заходи заслуговують найрішучішого осуду, і їх треба присікати. З середнім селянством соціалістичний уряд повинен проводити політику угоди. Радянська влада довела не раз ділами свою тверду рішимість додержувати цієї політики»⁷.

Отже, передбачалося на більш широкій соціальній основі об'єднати трудяще селянство, остаточно зламати куркульське засилля в Радах, кооперації й інших громадських організаціях, поглибити процес революційних перетворень на селі.

ЦК КП(б)У закликав усі партійні і радянські організації України розгорнути широку кампанію по створенню комнезамів. Становлення їх проходило у досить складних умовах, викликаних, з одного боку, наступом військ буржуазно-поміщицької Польщі та Врангеля на Україну, а з другого — посиленням активності куркульсько-петлюрівських та махновських банд.

Захоплення на короткий час інтервентами Правобережної України не дало змоги утворити комнезами по всій Україні. Тому перші КНС організовувалися спочатку на Лівобережній Україні та деяких районах Правобережжя. Масова організація комітетів неможлих селян на інших територіях почалася після вигнання військ окупантів.

Насамперед організовувалися сільські КНС. На зборах їх членів обиралися президії і делегати на волосні з'їзди комнезамів, які, в свою чергу, обирали президії, делегатів на повітові і губернські з'їзди. На 1 жовтня 1920 р. на Україні було організовано 10 тис. комітетів неможлих селян⁸.

Вони подавали велику допомогу продовольчим органам у проведенні продрозверстки, здійснювали розкуркулення, розподіляли землю серед безземельного і малоземельного селянства. Велику роботу розгорнули КНС й по боротьбі з бандитизмом. Для успішного здійснення своїх завдань комітети неможлих селян залучали кращу частину середнього селянства, зацікавленого у зміцненні Радянської влади.

З метою узагальнення досвіду перших кроків у діяльності комнезамів і вдосконалення їх роботи ЦК КП(б)У та ВУЦВК прийняли рішення про скликання Першого Всеукраїнського з'їзду комітетів неможлих селян.

Після проведення волосних, повітових і губернських з'їздів КНС 18 жовтня 1920 р. в Харкові відкрився 1-й Всеукраїнський з'їзд комітетів неможлих селян, на який прибуло понад 1 тис. делегатів (78% бідняків, 22% середняків).

З'їзд керувався в своїй роботі вказівками В. І. Леніна про комнезами, які містилися в його телеграмі на ім'я уряду Радянської України. В ній говорилося: «У відповідь на Вашу телеграму про неможлих сповіщаю мою думку. Якщо вони дійсно революційні, то треба б вважати програмою: 1) колективний обробіток; 2) прокатні пункти; 3) відібрати землю у куркулів зверх трудової норми; 4) надлишки хліба зібрати повністю, винагороджуючи неможлих хлібом; 5) сільгоспзнаряддя куркулів брати на прокатпункти; 6) всі ці заходи проводити тільки при умові успіху колективного обробітку і під реальним контролем»⁹.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 43.

⁸ «Коммунист» (Харків), 3 грудня 1920 р.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 349.

1-й Всеукраїнський з'їзд комітетів незаможних селян відіграв значну роль у справі дальшого організаційного зміцнення КНС та активізації їх діяльності, обрав Центральну комісію незаможних селян на чолі з Г. І. Петровським. Було розглянуто також внутрішні і міжпародне становище республіки та ряд інших питань. Підтримуючи і схвалюючи політику Радянської влади, з'їзд ухвалив, зокрема, докласти всіх зусиль до ліквідації останнього вогнища контрреволюції — Врангеля.

2 жовтня 1920 р. В. І. Ленін звернувся з листом «До незаможних селян України», в якому закликав їх посилити боротьбу проти врангелівців. Володимир Ілліч писав: «Товариші! Хай же всі і кожен стане грудьми на захист проти Врангеля! Хай усі комітети незаможних селян напружать, як тільки можна, свої сили, допоможуть Червоній Армії добити Врангеля. Хай ні один трудящий селянин не лишиться осторонь від робітничо-селянської справи, не лишиться бездіяльним або байдужим. Товариші! Пам'ятайте, що справа йде про врятування ваших сімей, про захист селянської землі і влади»¹⁰.

У відповідь на звернення В. І. Леніна тисячі незаможників стали до лав Червоної Армії. КНС створювали кінні загони для боротьби з врангелівськими бандами, подавали посильну допомогу фронту¹¹.

Серед багатьох першочергових завдань, що постали перед Радянською країною після закінчення громадянської війни, було завдання рішучої боротьби з бандитизмом — зняряддям буржуазно-поміщицької контрреволюції. Постійну увагу вирішенню проблем цієї боротьби приділяв В. І. Ленін. Він наголошував, зокрема, що ліквідація бандитизму є питанням життя або смерті для Радянської України, питанням виключної важливості для усієї країни і що сама ця боротьба є великим самостійним стратегічним завданням¹².

Керуючись вказівками В. І. Леніна та рішеннями 1-го Всеукраїнського з'їзду КНС про необхідність організації активної боротьби з бандитизмом, комнезами, разом з регулярними військовими частинами, загонами комуністів, комсомольців і робітників, внесли великий вклад у виконання цього важливого завдання. В лютому 1922 р. М. В. Фрунзе, який очолював Постійну Всеукраїнську Нараду при Раднаркомі УРСР по боротьбі з бандитизмом, дав високу оцінку участі комнезамів у боротьбі з контрреволюційним охвістям. Він підкреслив, що Червона Армія справилася успішно із завданням ліквідації бандитизму тому, «що за своєю спиною вона мала мільйони незаможних селян, які створили відповідну обстановку, які вели цю надзвичайно важку війну на внутрішньому бандитському фронті»¹³.

На основі розробленої В. І. Леніним і Комуністичною партією нової економічної політики почався новий етап у розвитку Країни Рад. Перед комнезамами постали завдання, пов'язані з вирішенням питань здійснення дедалі глибших перетворень у сільському господарстві та громадсько-політичному і культурному житті села. Перехід до непу характеризувався значною активністю з боку куркуля, посиленням його намагань пролізти до Рад, кооперації та інших радянських і господарсько-громадських організацій.

¹⁰ Там же, стор. 318—319.

¹¹ Див., наприклад: «Дніпровська правда» (Дніпропетровськ), 11 лютого 1949 р.; ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 1, спр. 27, арк. 42.

¹² Див.: Фрунзе на фронтах громадянської війни. Збірник документів. М., 1941, стор. 263.

¹³ Стенографічний звіт II Всеукраїнського з'їзду КНС. Харків, 1922, стор. 78.

Треба було припинити цю ворожу діяльність куркульства. Центральний Комітет Комуністичної партії України в листопаді 1921 р. зобов'язав партійні організації на місцях розгорнути широку роботу по залученню незаможного й середнього селянства до складу пленумів губернських, повітових, волосних виконкомів, сільських Рад й громадських радянських організацій.

Перед комнезамами було поставлено завдання на найближчий період — оволодіти Радами на селі. Під керівництвом партійних організацій, при значній активності дедалі зростаючих комсомольських осередків на селі КНС стали організаціями, які, згуртувавши бідноту та середнє селянство, повели рішучу боротьбу за очищення всіх радянських організацій від куркульського засилля.

Взаємовідносини між комітетами незаможних селян і сільрадами регламентувалися новим законом про комітети незаможних селян, який було видано 13 квітня 1921 р. В ньому вказувалося, що для охорони інтересів бідноти та середняків, для зміцнення Радянської влади ВУЦВК оголошує всі КНС організаціями державного значення, визначалася також роль комнезамів у проведенні в життя постанов і розпоряджень партії і Радянського уряду¹⁴.

II Всеукраїнський з'їзд комітетів незаможних селян, який відбувся в лютому 1922 р., висунув перед цими організаціями нові великі завдання в радянському будівництві. В роботі з'їзду взяв участь Голова Центрального Виконавчого Комітету М. І. Калінін. Він виступив з промовою, в якій основну увагу звернув на завдання комнезамів в умовах нової економічної політики, закликав незаможне селянство України зміцнювати органи Радянської влади¹⁵.

Відповідаючим ділом на заклик партії, комнезами поживали свою роботу, що особливо яскраво було помітно в період виборів до Рад. Це, зокрема, виявилось в активізації діяльності секцій Рад, висуванні робітників і селян на керівні посади у Радах, широкому проведенні різноманітних заходів масовими організаціями, осередками сприяння РСІ тощо.

Однією з форм зміцнення зв'язку партії з селянською біднотою було залучення найбільш авторитетних і активних незаможників до керівної роботи в радянських органах. З колишніх членів КНС вийшло багато партійних, радянських і господарських діячів, учених.

У липні 1925 р. Пленум ЦК КП(б)У, відзначивши величезну роль комнезамів як основної опори диктатури пролетаріату на селі і активного провідника політики партії, прийняв рішення про перебудову їх роботи відповідно до нових завдань, звернувши увагу КНС на необхідність всебічного піднесення господарств бідняків шляхом залучення їх до сільськогосподарських колективів та виробничих об'єднань¹⁶. Це сприяло значному посиленню ролі комнезамів у господарському житті села, помітному зростанню їх впливу на бідноту і середняків.

На новому етапі своєї діяльності КНС активно включилися у боротьбу за здійснення ленінського кооперативного плану — створення колективних господарств, машинно-тракторних станцій. На початку 1929 р. в Українській РСР налічувалося вже понад 14 тис. колективних господарств, у тому числі 413 комун, 3202 артіль і 10 575 товариств спільної обробки землі. Переважну більшість їх членів стано-

¹⁴ Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України, 1921, № 6, ст. 184.

¹⁵ Стенографічний звіт II Всеукраїнського з'їзду КНС, стор. 9.

¹⁶ Див.: Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, стор. 325—326.

вили незаможники та середнє селянство. В цей час комнезами багато зробили і в справі ліквідації неписьменності на селі.

Наприкінці 1929 р. комнезами вступили в новий і останній період своєї славної історії. В цей час Радянська держава від політики обмеження і витіснення куркульства перейшла до політики ліквідації його як класу на базі суцільної колективізації сільського господарства.

Комнезами, керовані партійними організаціями, вели наполегливу роботу по соціалістичній перебудові сільського господарства і остаточній ліквідації останнього експлуататорського класу в країні — куркульства, оплоту реставрації капіталізму. Вони мобілізували одноосібних селян, а також колгоспників на піднесення продуктивності сільського господарства, на розв'язання завдань першої п'ятирічки. За ініціативою КНС в колгоспах створювалися наймитсько-незаможницькі групи, які налагоджували організацію праці в колгоспах з метою підвищення врожайності, поліпшення ремонту техніки, громадського харчування тощо.

У березні 1930 р. відбувся VII Всеукраїнський з'їзд КНС, який висунув лозунг — «обличчям до колгоспу», ухвалив важливі рішення, які стали провідними у всій діяльності комнезамів. Зокрема наголошувалося на необхідності перебудови форм роботи КНС відповідно до темпів зростання колективізації і активності бідняцьких мас.

Перед місцевими організаціями КНС, які об'єднували 1 млн. 600 тис. членів, з'їзд поставив завдання прискорювати перехід бідняцько-середняцьких господарств до колективних форм господарювання, забезпечувати керівництво дальшим розвитком колгоспного руху і організаційно-господарським життям колгоспів. «КНС і наймитсько-незаможницькі групи, — підкреслювалося в рішеннях з'їзду, — повинні стати ініціаторами і активними учасниками використання досвіду промислового пролетаріату шляхом зростання соціалістичного змагання, організації ударних бригад, взаємного обміну досвідом і т. п.»¹⁷.

9 травня 1930 р. комітети незаможних селян відзначили своє славне десятиріччя. Свято всього трудящого селянства проводилося під лозунгом закріплення досягнутих успіхів у соціалістичній перебудові села. Свій ювілей комнезами зустріли новими успіхами в справі організації нових колгоспів, мобілізації їх членів на виконання господарсько-політичних завдань, поставлених партією і урядом. Найбільш свідома частина незаможників поповнювала ряди Комуністичної партії і Ленінського комсомолу. Високо оцінюючи діяльність КНС в роки громадянської війни, в боротьбі з куркульством, у відбудові сільського господарства, Радянський уряд нагородив їх орденом Червоного Прапора¹⁸.

Завдяки трудовому героїзму робітничого класу, трудового селянства перший п'ятирічний план розвитку народного господарства країни був виконаний достроково. За роки п'ятирічки на селі відбулися величезні зрушення. Внаслідок рішучого повороту бідняцько-середняцьких мас до соціалізму панівне становище зайняли там колгоспи і радгоспи. Куркульство як клас було ліквідовано.

У зв'язку з виконанням завдань, що покладалися на КНС, 5-й пленум Всеукраїнського Центрального Комітету незаможних селян 16 лютого 1933 р. прийняв постанову про самоліквідацію комітетів незаможних селян¹⁹. 9 березня того ж року ВУЦВК визнав це рішення

¹⁷ VII Всеукраїнський з'їзд незаможних селян. Стенографічний звіт, Харків, 1930, бюлетень № 9, стор. 14.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 1004, арк. 1.

¹⁹ «Вісті» (Харків), 9 березня 1933 р.

цілком правильним. У спеціальній постанові з цього приводу відзначив, що у боротьбі за зміцнення диктатури пролетаріату комнезами перетворилися на півторамільйонну добровільну громадську організацію, спираючись на яку робітничий клас України під керівництвом Комуністичної партії успішно здійснив соціалістичну реконструкцію сільськогосподарства. Зокрема наголошувалося, що основні маси незможних селян, разом з середняками, вже ввійшли до колгоспів, і мають величні перспективи на шляху дальшого будівництва нового життя²⁰.

Минуло 60 років з часу утворення комнезамів. Втілюючи в життя ленінські настанови про соціалістичну перебудову села, вони були надійною опорою Радянської влади, активно боролися проти бандитизму, внесли вагомий вклад у знищення куркульства як класу, перемогу і утвердження колгоспного ладу на Україні.

²⁰ «Вісті» (Харків), 9 березня 1933 р.

На допомогу викладачу історії

ВИХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОХОДІВ ТА ЕКСКУРСІЙ ШКОЛЯРІВ ПО ЛЕНІНСЬКИХ МІСЦЯХ

22 квітня 1980 р. радянський народ, все прогресивне людство урочисто відзначили 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна — творця Комуністичної партії і першої в світі соціалістичної держави. Для підростаючого покоління образ великого Леніна має особливе значення. Вивчення його життя і діяльності, революційних, бойових і трудових традицій партії і народу є найважливішою складовою частиною роботи по формуванню міцних ідейних переконань молоді.

Міністерство освіти СРСР розробило рекомендації «Про підготовку і святкування 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна у загальноосвітніх школах». Серед форм роботи на ленінську тематику в них названо проведення циклів бесід, лекцій, конференцій старшокласників, зустрічей з ветеранами революції, героями війни і праці, активізація діяльності шкільних ленінських музеїв, залів і кімнат, поновлення їх експозицій, організація походів та екскурсій по ленінських місцях. Саме застосуванню останньої форми виховної роботи й присвячується дана замітка.

Походи й екскурсії по ленінських місцях, як правило, проводяться під час літніх канікул. Це період в житті колективу кожної школи, протягом якого потрібно все зробити для того, щоб закріпити успіхи у вихованні учнів на прикладі життя й революційної діяльності В. І. Леніна, поглибити їх знання з питань ленінізму. Завдяки цьому навчання і виховання дітей буде безперервним протягом усього календарного року.

Цілеспрямовану виховну роботу під час літніх канікул проводить, зокрема, педагогічний колектив Ярунської сільської середньої школи Новоград-Волинського району Житомирської області. З ініціативи комітету комсомолу школи щоліта в селі працює шкільний пересувний табір. Утримується він частково на кошти, які заробляють самі учні в позаурочний час, працюючи в місцевому колгоспі ім. Калініна, частину коштів виділяє правління колгоспу. Начальником табору призначається один з кращих комсомольців. У ході соціалістичного змагання протягом навчального року учні виборюють право відпочивати в цьому таборі. Враховується насамперед активна участь кожного старшокласника в громадсько-політичному житті шкільного колективу. По суті, це табір праці і відпочинку. Діють самодіяльні клуби старшокласників, учнівські гуртки, проводяться екскурсії по місцях революційної, бойової і трудової слави. Після комплектування табору між учнями чітко розподіляються обов'язки. Комсомольці завчасно розробляють маршрути, читають довідкову літературу, шляхом листування встановлюють зв'язки з багатьма музеями і школами, що знаходяться на шляху їх подорожей. Старшокласники не тільки знайомляться з історичними пам'ятниками та музеями, а й зустрічаються з багатьма відомими людьми, розповіді яких залишають у них незабутні враження.

Так, влітку 1979 р. 20 учнів і 5 вчителів протягом місяця подорожували по ленінських місцях, знайомилися з життям братніх союзних республік. Вони побували в музеях, колгоспах, на підприємствах, гостювали у російських, естонських, латвійських, литовських, білоруських школярів.

У Києві, зокрема, школярі відвідали філіал Центрального музею В. І. Леніна, поклали вінок до пам'ятника великому вождю, побували в будинку-музеї Ульянових. З великою увагою старшокласники прослухали розповідь члена КПРС з 1917 р. В. М. Федорова про революційну діяльність Ульянових у Києві.

Потім школярі ознайомилися з визначними місцями, пов'язаними з ім'ям Ілліча, в столиці нашої Батьківщини — Москві. Вони відвідали Центральний музей В. І. Леніна, побували біля Кремлівської стіни, в Кремлі, на Ленінських горах, у Великому театрі, де Володимир Ілліч виступав понад 30 разів.

З Москви учні відправилися до Ленінграда. Там вони оглянули експонати філіалу Центрального музею В. І. Леніна, побували в Смольному, на Фінляндському вокзалі, зустрічалися з делегатом III з'їзду комсомолу Л. І. Шушпановим. Особливу цікавість викликало у них відвідання будиночку на вулиці, що носить ім'я М. О. Ємельянова. З великою увагою слухали школярі розповідь його сина — О. М. Ємельянова, який разом з батьком переховував вождя революції в липні—серпні 1917 р. від переслідувань Тимчасового уряду. Олександр Миколайович показав їм речі, якими користувався В. І. Ленін, перебуваючи в їхньому домі. А потім усі відправилися до озера Разлів. За порадою О. М. Ємельянова школярі відправилися в похід тією ж дорогою, якою в ніч на 9 серпня 1917 р. довелося йти Володимиру Іллічу разом з провідниками.

Такі походи й екскурсії мають велике виховне значення, викликають у дітей захоплення життям і діяльністю В. І. Леніна. Вони ніби зустрічаються з живим Іллічем. Глибоко схвилювані залишали учні Ленінград, ще більше переконавшись в тому, що вони, ленінці, є продовжувачами великої справи вождя всіх трудящих світу.

На зворотному шляху на Україну школярі відвідали Псков і побували в будинку, де в 1900 р. зупинявся В. І. Ленін. В Ризі учні відвідали меморіальний музей В. І. Леніна. Вождь революції приїжджав у це місто в квітні 1900 р. для налагодження зв'язків з місцевими революціонерами. Школярі побували також у будинку-музеї I з'їзду РСДРП у Мінську, де з великою увагою слухали розповідь його директора М. М. Миронової про підготовку й роботу з'їзду. По дорозі з Бреста до Новограда-Волинського школярі пройшли шляхом, яким розповсюджували газету «Искра» революціонери Волині.

Повернувшись до табору, учасники подорожі з захопленням розповідали про свої враження від поїздки, виступали з лекціями перед односельцями про життя й революційну діяльність вождя.

Велике виховне значення має знайомство школярів під час екскурсій по ленінських місцях з життям і діяльністю своїх земляків. Цікавий випадок стався, зокрема, під час відвідування учнями с. Вовковиї Млинівського району Ровенської області Ленінградського філіалу Центрального музею В. І. Леніна. Група екскурсантів перейшла до залу, експонати якого знайомили з діяльністю вождя в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції. Хлопчики й дівчатка схвилювано вслухалися у розповідь екскурсовода.

— Кілька місяців переховувався Ілліч у курені на станції Разлів. З настанням холодних ночей він перебрався до Фінляндії. Зв'язок між

ним і Центральним Комітетом партії здійснювався в той час через товаришів В. І. Зофа і С. К. Орджонікідзе.

— Наш Зоф! — вигукнув хтось із учнів.

— Чому «наш»? — посміхнулася екскурсовод.

І тоді учні пояснили. Народився В. І. Зоф 25 грудня 1889 р. у с. Вовковиї Дубнівського повіту. В 1905 р. в м. Дубно він познайомився з місцевими робітниками і з того часу присвятив своє життя справі боротьби за визволення робітничого класу. Їх розповідь доповнила екскурсовод. У 1908 р. Вячеслав Іванович переїхав до Петербурга, де в 1915—1917 рр. очолював організацію РСДРП на Сестрорецькому збройовому заводі, багато зробив для організації останнього підпілля Володимира Ілліча Леніна. В роки громадянської війни В. І. Зоф — комісар дивізії на Уралі, член Реввійськради Балтійського флоту. Згодом Центральний Комітет партії рекомендував його на відповідальний пост начальника Морських Сил Республіки, він — член Реввійськради СРСР. У 30-х роках Вячеслав Іванович — начальник Радторгфлоту, перший заступник наркома водного транспорту СРСР. Про такі подробиці життєвого шляху свого земляка дізналися учні Ровенщини.

Влітку 1979 р. понад 5 тис. школярів Львівської області взяли участь в екскурсії і походах по ленінських місцях. Вони відвідали Москву, Ленінград і Ульяновськ — місто, в якому народився Ілліч. Зібрані ними матеріали поповнили експозиції шкільних ленінських музеїв, залів і кімнат.

В останній час у школах республіки великої популярності набули заочні екскурсії по ленінських місцях, під час яких учні не тільки знайомляться з біографією великого Леніна, а й конкретно вивчають, як у тій чи іншій республіці чи області втілюються в життя ленінські заповіді. Так, у середній школі № 18 м. Ровно проведення таких екскурсій планується окремими комсомольськими групами чи комсомольською організацією школи. Юнаки й дівчата чітко розподіляють обов'язки між собою, проводять інструктивні заняття з активом. Для організації однієї з таких екскурсій вони виготовили карту і відзначили на ній країни й міста, в яких перебував В. І. Ленін *. На карті учні помітили, зокрема, такі міста, як Ульяновськ (1870—1887), Казань (1887—1889—1900), Куйбишев (1889—1893, 1900), Горький (1893, 1894, 1900), Уфа (1900), Москва (1890, 1891, 1893, 1894, 1897, 1900, 1906, 1918—1923), Горки Ленінські (1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924), Орехово-Зуєво (1895), Подольськ (1900), Ленінград (1890, 1891, 1893, 1897, 1900, 1905—1907, 1917, 1918, 1919, 1920), Псков (1900), Красноярськ (1897, 1898), Шушенське (1897—1900), а також такі країни, як Швейцарія (1895, 1900, 1902, 1903, 1904, 1908, 1911, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917), Франція (1895, 1902, 1903, 1904, 1905, 1908, 1912, 1914), Бельгія (1902, 1903, 1908, 1911, 1914), Англія (1902, 1903, 1908, 1911, 1914), Австрія (1895, 1901, 1913, 1914), Німеччина (1895, 1900, 1902, 1907, 1911, 1912, 1913, 1914), Чехословаччина (Прага — 1901, 1912), Італія (1908, 1910), Польща (Пороніно, Краків — 1912, 1914), Швеція (1905, 1906, 1907, 1910, 1917), Фінляндія (1905, 1906, 1907, 1917), Данія (1907, 1910).

Карта, звичайно, охопила не всі місця, пов'язані з життям і революційною діяльністю В. І. Леніна, але вона допомагала кожному учню наочно перекоонатися в тому, яку гігантську роботу проводив Володимир Ілліч не тільки в Росії, а й далеко за її межами по згуртуванню робітничого класу на боротьбу проти капіталістів і поміщиків.

* При складанні карти учні використали поради, подані в книзі О. Ф. Соловйова та В. Ф. Арбузова «Школянкам о В. И. Ленине» (Саратов, 1970).

Очолюючи революційну боротьбу трудящих мас Росії, В. І. Ленін пильно стежив за розвитком робітничого і соціал-демократичного руху на Україні. Одним з найбільш напружених періодів у житті й діяльності родини Ульянових було їх перебування у Києві в 1903—1904 рр.

При підготовці заочної екскурсії по місцях перебування родини Ульянових у Києві радимо використати книгу І. Д. Ремезовського «Ульянови в Києві», яка вийшла у видавництві «Вища школа» при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка в 1979 р.

Можна провести заочну екскурсію на тему «Ульянови в Києві» за таким планом: серпень 1903 р.—приїзд Д. І. Ульянова до Києва, початок вересня 1903 р.—від'їзд Д. І. Ульянова з Києва; кінець вересня—повернення Д. І. Ульянова до Києва і поселення на постійне проживання (вул. Пушкінська, № 32, кв. 4); 7 жовтня 1903 р.—приїзд до Києва М. І. Ульянової (Кудрявський провулок, № 10, кв. 15); 12 жовтня 1903 р.—приїзд А. І. Ульянової-Єлізарової та М. О. Ульянової; кінець жовтня 1903 р.—поселення А. І., М. І. та М. О. Ульянових на постійне проживання по вул. Лабораторній (№ 12, кв. 14); 14 листопада 1903 р.—приїзд до Києва М. Т. Єлізарова, 17 листопада—його від'їзд до Петербурга; 1—2 січня 1904 р.—обшук на квартирі Ульянових, арешт і тюремне ув'язнення А. І. Ульянової-Єлізарової, Д. І. Ульянова, М. І. Ульянової та інших революціонерів; 5 січня 1904 р.—М. І. Ульянову звільняють з Лук'янівської в'язниці; 21 червня 1904 р.—М. І. Ульянова одержує дозвіл на виїзд з Києва на ст. Сабліно під Петербургом; 8 липня 1904 р.—А. І. Ульянову-Єлізарову звільняють з Лук'янівської в'язниці під суворий нагляд поліції; 19 листопада 1904 р.—А. І. Ульянова-Єлізарова повертається зі ст. Сабліно до Києва; 22 листопада 1904 р.—Д. І. Ульянова звільняють з Лук'янівської в'язниці; 24 листопада 1904 р.—Д. І. Ульянов одержує дозвіл на переїзд з Києва на ст. Чаплине Катеринославської губернії; 30 листопада 1904 р.—виїзд А. І. Ульянової-Єлізарової до Петербурга; 11 січня 1905 р.—Д. І. Ульянов виїхав на ст. Чаплино, 27 січня 1905 р.—переїзд його на ст. Сабліно.

Вивчення молоддю життя й діяльності В. І. Леніна повинно органічно пов'язуватися з радянським сьогоденням. Глибоке ознайомлення учнів з документами XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, пленумів ЦК КПРС і ЦК Компартії України, Конституцією СРСР і Конституцією УРСР, працями Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР тов. Л. І. Брежнєва, інших діячів Комуністичної партії, матеріалами XVIII з'їзду ВЛКСМ допоможе виховати їх палкими патріотами своєї Вітчизни, відданими справі великого Леніна.

Ленінською турботою про виховання учнівської молоді в дусі комунізму пройнята, зокрема, постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці» (1977 р.), у якій розроблено конкретні заходи практичного втілення в життя рішень XXV з'їзду КПРС по підготовці всебічно розвинених будівників комуністичного суспільства.

Готуючись разом з усім радянським народом гідно зустріти знаменну дату—110-у річницю з дня народження В. І. Леніна, радянські вчителі доклали максимуму зусиль до того, щоб життєвим законом, глибокою внутрішньою потребою кожного юнака і дівчини став ленінський заповіт «Вчитися комунізму», щоб надихаючий образ вождя завжди був для них взірцем для наслідування. Цьому сприяють добре підготовлені і проведені на високому рівні екскурсії і походи учнів по ленінських місцях.

Наш календар

30-РІЧЧЯ ФІЛІАЛУ ЦЕНТРАЛЬНОГО МУЗЕЮ В. І. ЛЕНІНА У ЛЬВОВІ

Велику допомогу комуністам і всім трудящим в оволодінні ленінською теоретичною спадщиною, у вивченні життя і діяльності В. І. Леніна, історії і практичної діяльності КПРС подають Центральний музей В. І. Леніна в Москві та його філіали, які працюють в усіх республіках нашої країни.

Львівський філіал Центрального музею В. І. Леніна було відкрито 22 квітня 1950 р. Виступаючи на мітингу, присвяченому відкриттю музею, заступник голови Ради Міністрів Української РСР Д. З. Мануїльський говорив: «Значення відкриття цього музею винятково велике. Він буде в західних областях України справжнім вогнищем ленінізму — цієї найпередовішої науки, оволодіння якою стало справою найширших мас нашого народу»¹.

В організації музею, створенні його експозиції велику допомогу подали партійні організації України, Центральний музей В. І. Леніна, його Ленінградський і Київський філіали, а також бібліотеки, архіви, навчальні заклади і підприємства Львова. Нині у фондах музею налічується понад 22 тис. одиниць зберігання. Нагромаджено значний досвід науково-експозиційної і масово-пропагандистської роботи.

В 20 залах музею представлено близько 6 тис. експонатів, які всебічно висвітлюють життя і діяльність В. І. Леніна, розкривають значення його геніального вчення для народів світу, розповідають про діяльність місцевих партійних організацій по втіленню в життя ленінських заповітів.

Центральне місце в експозиції займають твори В. І. Леніна, зокрема перші видання майже всіх його основних праць, які на початку ХХ століття розповсюджувались у Галичині і знаходили своїх читачів серед передових робітників, селян, прогресивної інтелігенції. Зацікавлення відвідувачів викликають фото і ксерокопії ленінських рукописів.

Широко представлені у музеї твори К. Маркса і Ф. Енгельса, книги російських революціонерів-демократів, а також оригінали більшовицьких газет: «Искра», «Вперед», «Пролетарий», «Просвещение», «Правда» та ін., в яких були надруковані статті В. І. Леніна.

Значне місце в експозиції відведено загальнопартійним документам — протоколам, резолюціям, постановам, відозвам з'їздів і конференцій партії, пленумів і нарад ЦК. Багато з них написано рукою В. І. Леніна, на деяких — його зауваження і доповнення.

У музеї експонуються копії особистих речей В. І. Леніна, його партійних квитків, анкет, делегатських мандатів, рідкісні фото Володимира Ілліча, видатних діячів Комуністичної партії і міжнародного комуністичного руху. Серед великої

¹ «Вільна Україна», 23 квітня 1950 р.

кількості макетів — історичний крейсер «Аврора», будинок, де народився В. І. Ленін, кімната Ілліча у Смольному, його кабінет в Кремлі.

Експозицію емоційно доповнюють художні твори радянських майстрів живопису, графіки та скульптури — Ю. Виноградова, І. Владимірова, І. Бродського, Й. Серебряного, М. Соколова, М. Андрєєва, І. Шадра, М. Манізера, В. Касіяна та ін., які відтворюють образ Ілліча.

Велике місце в експозиції музею відводиться показу революційної боротьби українського народу, зокрема трудящих західноукраїнських земель. Розповідається про поширення марксистсько-ленінських ідей, боротьбу трудящих проти соціального і національного гніту, за возз'єднання з Радянською Україною, за соціалістичні перетворення.

Видатний український письменник, революціонер-демократ І. Я. Франко був першим популяризатором і перекладачем творів К. Маркса і Ф. Енгельса на західноукраїнських землях. У львівському музеї можна побачити фотокопії рукописів І. Франка — переклади українською мовою 24-го розділу першого тому «Капіталу» К. Маркса і розділів з «Анти-Дюрінга» Ф. Енгельса, а також оригінал першого видання українською мовою «Маніфесту Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса.

Значне місце в експозиції музею займає газета «Искра». Численні документи і матеріали свідчать, що через Галичину пролягав один з головних шляхів транспортування ленінської «Искры» та іншої революційної літератури в Росію.

Галицькі селяни і революційно настроєні студенти допомагали російським революціонерам перевозити заборонену літературу через кордон з Росією. Ленінську «Искру» та іскрівську літературу регулярно отримували у Львові відомі українські письменники І. Франко і М. Павлик. На цю тему львівський художник Д. Гринєць створив картину «Пошта з Женєви», яка експонується в музеї.

Володимир Ілліч підтримував зв'язки з агентами «Искры», які працювали у Львові, подавав їм допомогу і високо оцінював їх діяльність. Так, характеризуючи роботу агента Й. Басовського, який проживав у Львові під псевдонімом Дементьєв, він пише в листі до Плеханова 5 лютого 1905 р.: «Провал австрійського шляху у «Искры» — нісенітниця. Досі все йде там відмінно трьома шляхами. Дементьєв працює чудово й пише акуратно»².

До 110-річчя з дня народження В. І. Леніна в експозицію введено діораму «Головний склад газети «Искра» в Галичині в 1901—1903 роках», створену художником В. Турецьким.

Твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, більшовицькі газети і журнали, проникаючи у різні куточки поневоленого краю, будили класову свідомість трудівників міст і сіл, піднімали їх на революційно-визвольну боротьбу. З особливою силою вона розгорнулася після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії. Комуністична партія Східної Галичини (з 1923 року — Компартия Західної України) очолила революційний рух трудящих західноукраїнських земель і високо піднесла прапор боротьби проти соціального і національного гноблення, за возз'єднання з Радянською Україною у складі Союзу РСР. Експонати музею розповідають про першу легальну конференцію галицьких комуністів у Києві у квітні 1920 р., про всебічну допомогу, яку подавав В. І. Ленін комуністам Західної України у партійному і радянському будівництві.

З іменем Леніна, по шляху, вказаному ним, йшли західноукраїнські трудящі назустріч вікопомному вересню 1939 року. Документи і матеріали, представлені в музеї, розповідають про визвольний похід Червоної Армії на Західну Україну і радісну зустріч її трудящими, про історичні рішення Народних Зборів Західної України у Львові в жовтні 1939 р. та соціалістичні перетворення, що відбулися тут за роки Радянської влади.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 46, стор. 260.

До 40-річчя возз'єднання Західної України з Українською Радянською Соціалістичною Республікою у складі СРСР музей організував виставку під назвою «Торжество ленінської національної політики». На ній представлено близько тисячі експонатів — документи і матеріали, художні твори, зразки продукції окремих підприємств. Усі вони свідчать про великі досягнення трудящих західних областей УРСР під керівництвом Комуністичної партії і при всебічній допомозі всіх радянських народів.

Музей В. І. Леніна користується великою популярністю серед трудящих. За 30 років діяльності музею в ньому побували близько 7,6 млн. чоловік — представників усіх республік нашої країни і понад 35 тис. екскурсантів із зарубіжних країн.

Постійно удосконалюються форми і методи музейної роботи. Це, насамперед, оглядові і тематичні лекції-екскурсії, якими охоплено близько двох третин відвідувачів. Значна увага приділяється також різноманітним формам масово-політичної роботи. Музей подає допомогу пропагандистам, політінформаторам, агітаторам, слухачам мережі партійної і комсомольської освіти у вивченні історії КПРС та біографії В. І. Леніна. На базі музею проводяться семінари секретарів парторганізацій, партактиву, пропагандистів Львівської та інших областей Західної України.

В музеї відбуваються конференції з питань ленінської теоретичної спадщини, історії КПРС, тематичні партійні і комсомольські збори, ленінські уроки і заліки, вручення партійних і комсомольських квитків. Так, у 1979 р. Ленінський і Радянський райкоми партії м. Львова, Нестерівський райком партії Львівської області і Надвірнянський райком партії Івано-Франківської області провели в музеї вручення партійних квитків 120 молодим комуністам. 4277 комсомольців одержали свої комсомольські квитки також у Львівському музеї В. І. Леніна.

Доброю традицією стало проведення в музеї урочистих зборів піонерських дружин, зустрічей відвідувачів із старими комуністами, ветеранами війни, передовиками виробництва. Часто зустрічаються з молоддю ветерани партії І. А. Мельников — член КПРС з 1918 року, у минулому кремлівський курсант, який неодноразово бачив Ілліча і слухав його промови, А. Ф. Леонтьєв — член КПРС з 1917 року, активні учасники революційного руху в Західній Україні — колишній секретар ЦК КПЗУ М. М. Теслюк, депутати Народних Зборів Західної України К. П. Пильо, І. І. Стороняк та інші.

В музеї можна послухати промови В. І. Леніна, записані на магнітофонній плівці, подивитись хронікально-документальні кінофільми, присвячені В. І. Леніну та історії КПРС.

Крім постійної експозиції, діють тематичні виставки. За останні 5 років було організовано 10 виставок, у тому числі виставки, присвячені 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції і 60-річчю встановлення Радянської влади на Україні, 60-річчю ВЛКСМ, 40-річчю возз'єднання Західної України з Радянською Україною у складі СРСР, філателістична виставка на ленінську тематику та інші.

Музей організує пересувні виставки, подає значну допомогу в створенні і роботі ленінських музеїв, залів та кімнат на громадських засадах. Уже працюють народні музеї в Стрию і Ходорові, Турках і Перемишлянах, в Ковелі і Сваляві, у колгоспах імені Леніна Городоцького і Радехівського районів Львівської області. Нині музей допомагає організувати такі музеї тим колгоспам області, які несуть ім'я Леніна.

Керуючись постановами ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» та «Про 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна», колектив музею проводить роботу по дальшому вдосконаленню форм і методів науково-експозиційної і масово-пропагандистської роботи, прагнучи донести безсмертне ленінське вчення до серця кожної людини, сприяти зростанню її свідомості і трудової активності у боротьбі за втілення в життя планів комуністичного будівництва.

35-РІЧЧЯ ДОГОВОРУ ПРО ДРУЖБУ,
ВЗАЄМНУ ДОПОМОГУ
ТА ПІСЛЯВОЄННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
МІЖ СРСР І ПОЛЬЩЕЮ

21 квітня 1980 р. радянський і польський народи відзначили знаменну подію в історії їх братерського союзу — 35-річчя підписання Договору про дружбу, взаємну допомогу та післявоєнне співробітництво між СРСР і Польщею. Договір, під-

писаний у день початку вирішального штурму Берліна, відіграв важливу роль у боротьбі радянського й польського народів проти фашистської навали.

Визвольний похід Червоної Армії поклав кінець німецько-фашистській окупації Польщі, створив сприятливі умови для успішного здійснення завдань антифашистської боротьби польського народу, зірвав плани експорту імперіалістичної контрреволюції.

Поздоровляючи польський народ з 60-ю річницею відновлення незалежності країни, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв відзначив: «Нова ера в її багатовіковій історії була відкрита в результаті визволення Польщі від фашистських загарбників Радянською Армією і Військом Польським, яке боролось з нею пліч-о-пліч. На польській землі народилася держава робітників і селян, справді вільна і незалежна»¹.

Польське населення з радістю зустрічало своїх визволителів. Мешканці міст і сіл, представники різних верств народу надсилали до Москви листи, в яких дякували братньому радянському народові та його Збройним Силам «за допомогу у боротьбі з ненависним окупантом»².

В цей період вирішувалися також важливі питання майбутнього Польщі та повоєнного устрою Європи. Зусилля радянської дипломатії спрямовувалися насамперед на міжнародне визнання вкладу національно-визвольної боротьби польського народу проти гітлерівської Німеччини. «Ми ніколи не забудемо,— підкреслював Перший секретар ЦК ПОРП Е. Герек на VIII з'їзді Польської об'єднаної робітничої партії, який відбувся у лютому 1980 р.,— що в найтяжчі воєнні роки Радянський Союз висловився за сильну, союзницьку Польщу і цю позицію підтвердив своєю політикою протягом усього післявоєнного періоду»³. Зароджувався новий тип відносин між двома країнами, в основі яких лежали принципи пролетарського і соціалістичного інтернаціоналізму.

Радянсько-польський союз та співробітництво відповідали корінним національним інтересам Польщі. Їх послідовно відстоювала Польська робітничка партія (ППР)— організатор і керівник національно-визвольної боротьби польського народу в часи окупації. Партія прагнула перетворити багаторічний союз революціонерів Росії і Польщі «на тісний союз держав і народів»⁴, зірвати плани польської буржуазії та імперіалістичних кіл Заходу, спрямовані на повернення зовнішньої політики Польщі в річище довоєнної антирадянської орієнтації.

Головні положення програми ППР стали провідними у діяльності Крайової Ради Народової (КРН)— верховного законодавчого органу національного демократичного фронту та створеного нею Польського комітету національного визволення (ПКНВ)— першого уряду народної Польщі. Декларація ППР у зв'язку з перетворенням ПКНВ на Тимчасовий уряд наголошувала: «Цей союз (між СРСР і Польщею.— О. С.) є не тільки умовою визволення нашого народу, але одночасно й гарантією нашої незалежності, нашої сили, нашого місця в Європі...»⁵.

¹ «Радянська Україна», 7 листопада 1978 р.

² Архів зовнішньої політики СРСР, ф. 122, оп. 26, п. 75, спр. 4, арк. 88; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 18, спр. 340, арк. 13; Archiwum Akt Nowych (Warszawa), Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (далі — ААН, PKWN), s. 1/10, k. 39, 45.

³ «Радянська Україна», 12 лютого 1980 р.

⁴ Г. Яблонський. От союза революционеров до братства государств и народов СССР и Польши.— «Вопросы истории КПСС», 1978, № 12, стор. 26.

⁵ Ukonstytuowanie Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej. Dokumenty. Lublin, 1945, s. 48—51.

Польська робітнича партія відстоювала необхідність союзу СРСР і Польщі «як фундаменту незалежності Польської держави, що відроджується» (проект директив ЦК ППР «Основні напрями оцінки політичної ситуації», підготовлений у жовтні 1944 р.)⁶. На оформлення союзницьких відносин з СРСР були спрямовані й перші дипломатичні кроки Тимчасового уряду Польської республіки.

Навесні 1945 р. у Польщі розгорнувся загальнонародний рух за укладення радянсько-польського договору. Там проводилися мітинги й збори, на яких робітники одностайно приймали резолюції із закликом оформити вже існуючий союз⁷. Наприклад, у резолюції зборів робітників фабрики Познаньського (Лодзь) говорилося: «У дружбі з Радянським Союзом ми бачимо гарантію нашої свободи й незалежності. Радянський Союз — наш кращий, найвірніший та наймогутніший союзник»⁸.

16 квітня 1945 р. Тимчасовий уряд Польської республіки схвалив рішення про укладення Договору про дружбу, взаємну допомогу та післявоєнне співробітництво між СРСР і Польщею⁹. З свого боку, Радянський уряд запросив делегацію Тимчасового уряду до Москви й повідомив західних союзників про майбутнє підписання Договору.

Великобританія і США намагалися перешкодити зміцненню радянсько-польського союзу. Розуміючи, що укладення союзницького Договору між обома країнами значно посилить як внутрішнє, так і міжнародне становище народної влади в Польщі, західні уряди в нотах від 18 квітня 1945 р. висловили своє негативне ставлення до позиції Радянського Союзу. Цей демарш дістав гідну відповідь Уряду СРСР, який заявив, «що підписання договору між Радянським Союзом і Польщею... цілком своєчасне й повністю відповідає прагненням і життєвим інтересам польського і радянського народів. Цей крок є, таким чином, цілком природним і, оскільки він спрямований на зміцнення дружніх відносин між Польщею та Радянським Союзом, не повинен викликати будь-якого здивування»¹⁰.

19 квітня 1945 р. у Москві розпочалися переговори, що закінчилися підписанням 21 квітня Договору про дружбу, взаємну допомогу та післявоєнне співробітництво між СРСР і Польщею. Договір закріплював нову зовнішньополітичну орієнтацію Польської держави. Він охоплював політичну, економічну й культурну галузі співробітництва між СРСР і Польщею¹¹.

Для Польщі укладення Договору означало реалізацію програми національного демократичного фронту, сприяло зміцненню позицій народної влади в країні. В даному випадку зовнішньополітична орієнтація була вагомим зброєю у боротьбі за дальший розвиток революційного процесу в Польській республіці. «Підписаний нині польсько-радянський Договір, — вказувала газета «Гłos ludu», — відбиває незламну волю нашого народу будувати своє майбутнє, спираючись на вічний союз та дружбу з наймогутнішим бастионом свободи й демократії — Радянським Союзом»¹².

Договір мав величезне значення й для зміцнення міжнародного становища та зовнішньополітичного авторитету народної Польщі. Підписуючи його, Уряд СРСР заявляв на весь світ, що Радянський Союз — держава, яка зробила найбільший вклад у справу перемоги антигітлерівської коаліції, визнає й підтримує нову владу у відродженій Польщі.

⁶ AAN, PKWN, s. 1/43, k. 6.

⁷ «Głos Ludu», 15—21 квітня 1945 р.

⁸ «Głos Ludu», 14 квітня 1945 р.

⁹ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. VIII (январь 1944 г. — декабрь 1945 г.), М., 1974, стор. 406—407.

¹⁰ Там же, стор. 413.

¹¹ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы, т. III. 1 января — 3 сентября 1945 г., М., 1947, стор. 416—417.

¹² «Głos Ludu», 22 квітня 1945 р.

Радянський народ гаряче схвалював укладення Договору. Так, на XI сесії Верховної Ради СРСР (квітень 1945 р.) депутат від України Л. Р. Корнієць у своєму виступі підкреслив: «Україна, як безпосередній сусід Польщі, одна з перших страждала через ворожу політику колишніх польських горе-правителів... Український народ одностайно схвалює політику Союзного уряду і робитиме все, що від нього залежить, для виконання Договору, для зміцнення дружби і подання допомоги Польській республіці, щоб Польська республіка була сильною, незалежною, демократичною і дружньою нам країною»¹³.

З радістю й великим задоволенням зустріли підписання Договору й трудящі Польщі¹⁴. Свідченням цього є резолюція воєводської ради народової м. Жешова від 27 квітня 1945 р., в якій висловлювалася подяка Тимчасовому урядові за успіхи «в галузі забезпечення незалежного існування»¹⁵.

Закон про ратифікацію Договору було прийнято VII сесією Крайової Ради Народової 5 травня 1945 р., а 11 травня його ратифікувала Президія Верховної Ради СРСР. Це був один з тих прикладів в історії міжнародних відносин, коли дипломатичний акт втілювався з життя до офіційного вступу в законну силу.

Радянсько-польський договір, підписаний напередодні падіння гітлерівського рейху, визначив шляхи багатостороннього співробітництва між СРСР і Польщею з повоєнний час. Договір був укладений на 20 років. За два десятиріччя обстановка в Європі і в усьому світі серйозно змінилася, а плідотворний досвід радянсько-польського співробітництва відкрив небачені раніше перспективи його дальшого розвитку. В зв'язку з цим 8 квітня 1965 р. під час офіційного візиту в ПНР радянської партійно-урядової делегації, очолюваної Генеральним секретарем ЦК КПРС товаришем Л. І. Брежнєвим, у Варшаві було підписано новий радянсько-польський Договір про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу.

Підтверджуючи вірність наших країн бойовому братерству й союзу, народженому в роки Великої Вітчизняної війни, Договір передбачав дальше зміцнення радянсько-польського співробітництва в інтересах соціалізму, європейської безпеки та миру в усьому світі. Ідеї й цілі, за які боролися наші народи у жорстокій війні з силами імперіалізму, знайшли гідне втілення у діяльності СРСР і ПНР, КПРС і ПОРП у новій міжнародній обстановці.

«Братній союз наших народів не прийшов сам собою, не подарований нам історією, — наголошував Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв у промові при врученні Першому секретареві ЦК ПОРП Е. Гереку ордена Леніна у Варшаві 11 травня 1973 р., — він народився у спільній боротьбі народів Радянського Союзу і Польщі за свободу і щастя. Це плід наполегливих багаторічних зусиль комуністів обох країн. Це велике завоювання наші партії з повним правом можуть записати у свій головний актив. Ми вважаємо своїм обов'язком всіляко берегти, зміцнювати, збагачувати новим змістом наш тісний союз»¹⁶.

Три з половиною десятиріччя, що минули з часу підписання Договору про дружбу, взаємну допомогу та післявоєнне співробітництво між СРСР і Польщею надзвичайно розширили та збагатили всі ділянки плідотворного співробітництва між нашими братніми державами в інтересах народів Радянського Союзу і ПНР. «Союз, дружба і співробітництво між Польщею і СРСР, закріплені 35 років тому історичним договором, — відзначив Перший секретар ЦК ПОРП Е. Герек, — є важливим фактором могутності всієї співдружності соціалістичних держав, істотною передумовою стабілізації обстановки в Європі»¹⁷.

О. Р. СИМОНЕНКО (Київ)

¹³ «Радянська Україна», 27 квітня 1945 р.

¹⁴ «Głos Ludu», 23—26 квітня 1945 р.

¹⁵ Instytut Krajów socjalistycznych PAN. Dział dokumentacji, materiały nie opracowane (kwerenda).

¹⁶ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 117.

¹⁷ «Радянська Україна», 12 лютого 1980 р.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. І. ЛЕНІНА І БІЛЬШОВИКІВ В ЕМІГРАЦІЇ

Жорстокий політичний режим царської Росії змушував більшовицьку партію діяти у глибокому підпіллі, закономірним наслідком чого була значна еміграція її членів за кордон. «Революційна боротьба,— зазначав з цього приводу В. І. Ленін,— часто буває неможлива без еміграції революціонерів»¹.

Виходячи з конкретних умов революційного руху в Росії, В. І. Ленін розробив план створення марксистської партії нового типу. Для його здійснення потрібно було організувати відповідну базу за кордоном. Ці ідеї Володимир Ілліч всебічно обґрунтував у статті «З чого почати?», праці «Що робити?» і детально роз'яснив їх у «Листі до товариша про наші організаційні завдання».

РСДРП розвивалася з гуртків. У міру зростання соціал-демократичного руху в Росії постало завдання об'єднати всі марксистські гуртки, створити міцні зв'язки між ними, встановити наступність у їх діяльності. «Розв'язати це завдання,— вказував В. І. Ленін,— не можна було без створення міцної операційної бази «за межами досяжності» самодержавства — *тобто за кордоном*».

Більшовицька еміграція становила собою центр теоретичної діяльності нашої партії. Перебуваючи за кордоном, В. І. Ленін створив геніальні праці, що ввійшли до скарбниці творчого марксизму. Серед них — «Що робити?», «Крок вперед, два кроки назад», «Матеріалізм і емпіріокритицизм», «Імперіалізм як найвища стадія капіталізму» та багато інших.

В. І. Ленін і керовані ним більшовики створили за кордоном свої групи і організації, діяльність яких була спрямована на подання всебічної допомоги організаціям РСДРП у Росії. «Підтримка російського руху з-за кордону,— зазначав Володимир Ілліч,— виявляється головним чином 1) у відправленні революційних працівників у Росію; 2) у відправленні зібраних за кордоном грошових сум у Росію; 3) у збиранні за кордоном таких російських зв'язків, відомостей і вказівок, які треба відразу ж передавати в Росію з метою допомоги товаришам, що працюють там, з метою запобігання провалам і т. д.; 4) у відправленні літератури в Росію і т. п.»². Саме по цих головних напрямках під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна і здійснювалася діяльність більшовицької еміграції.

На сучасному етапі комуністичні й робітничі партії ряду країн, які діють в аналогічній обстановці, виявляють глибокий інтерес до вивчення досвіду революційної діяльності В. І. Леніна і більшовиків в еміграції. Актуальність дослідження цієї проблеми зумовлюється й тим, що буржуазні фальсифікатори всіляко намагаються довести «відірваність», «ізолюваність» більшовиків-емігрантів від революційного руху в Росії. Тим часом узагальнюючого історіографічного нарису про більшовицьку еміграцію ще й досі не створено. Виняток становить лише короткий огляд літератури про життя і діяльність В. І. Леніна у Франції³.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 256.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 16, стор. 99.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 85—86.

⁴ Р. Ю. Каганова. Література о жизни и деятельности В. И. Ленина во Франции.— «Вопросы истории», 1973, № 4.

Революційну діяльність В. І. Леніна і більшовиків в еміграції, історію закордонних організацій РСДРП вивчало широке коло авторів. Ще в 20—30-і роки з історії більшовицької еміграції була опублікована значна кількість документів. Тоді ж з'явилися й перші публікації з проблеми⁵. Але цілий ряд питань, присвячених закордонній діяльності В. І. Леніна, більшовиків, у 30—40-і роки по суті не розроблявся. Новий етап у дослідженні проблеми почався у другій половині 50-х років. Особливо посилювалось її вивчення у зв'язку з підготовкою до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. У численних спогадах про Володимира Ілліча, у десятках книг і статей було висвітлено ряд питань і фактів з цієї багатопланової проблеми. Не маючи можливості в межах одного огляду охарактеризувати всю літературу, присвячену революційній діяльності більшовиків в еміграції, ми спинимося лише на основних, найбільш важливих дослідженнях.

Ключові питання проблеми знайшли відображення у багатотомній «Історії КПРС». Закордонні організації РСДРП закономірно розглядаються в ній як складова частина всієї партії⁶. Цінний матеріал про ленінське керівництво закордонними більшовицькими організаціями містять наукова біографія В. І. Леніна та біографічна хроніка його життя і діяльності⁷.

Найбільш повно діяльність В. І. Леніна, більшовиків в еміграції досліджена в працях А. П. Якушиної. Перша її книжка, присвячена цьому питанню, вийшла в 1967 р.⁸ У ній наведено нові дані про кількісний склад емігрантських колоній в Антверпені, Мюнхені, Штутгарті, Женеві, Брюсселі, Лейпцігу, про склад і діяльність Будапештської, Стокгольмської та інших більшовицьких груп, про зв'язки Комітету Закордонної організації (КЗО) з емігрантськими колоніями в Європі і Америці. Згодом увагу істориків привернула інша книга А. П. Якушиної, яка стала своєрідним підсумком багаторічної роботи автора над проблемою⁹. На сьогодні це, мабуть, найповніше дослідження з історії закордонної організації партії. В ньому на архівних та інших матеріалах переконливо висвітлені питання, пов'язані з утворенням у 1905 р. КЗО та відродженням його у 1911 р., міститься аналіз діяльності багатьох закордонних груп і секцій партії. У книжці зазначається, що згідно з виробленим статутом Закордонна організація (ЗО) являла собою союз груп і була єдиною партійною організацією більшовиків за кордоном, яка користувалася всіма правами російських комітетів РСДРП, крім права безпосереднього зв'язку з партійними організаціями Росії. Автор наводить листи, бюлетені та інші документи КЗО, в яких містилися директиви про посилення роботи закордонних груп (секцій). Особливо багато уваги в праці приділено роботі Женевської та Паризької груп (секцій), наводяться важливі факти про діяльність більшовиків-емігрантів в Америці, про роботу клубів інтернаціоналістів, організованих більшовиками в Парижі, Женеві та інших містах.

Значний інтерес становлять сторінки, де йдеться про участь В. І. Леніна і його соратників у робітничому і соціалістичному русі в Німеччині, Швейцарії, Англії, США та інших країнах, що величезною мірою сприяло створенню основ майбутнього Комуністичного Інтернаціоналу. Важливим є й розділ про роботу більшовиків

⁵ С. Бантке. В. И. Ленин и большевизм на международной арене в довоенный период.—«Пролетарская революция», 1928, № 2—3; К. Поль. Большевики и довоенный II Интернационал.—«Пролетарская революция», 1931, № 2—3 та ін.

⁶ Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу в 6 томах, т. 2, К., 1967, стор. 36—37.

⁷ Владимир Ильич Ленин. Биография, М., 1972; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 1, 1870—1905, М., 1970; т. 2, 1905—1912, М., 1971; т. 3, 1912—1917, М., 1972.

⁸ А. П. Якушина. Заграничные организации РСДРП (1905—1917). (Большевики в эмиграции), М., 1967.

⁹ А. П. Якушина. Ленин и Заграничная организация РСДРП. 1905—1917, М., 1972.

серед російських військовополонених. Підсумовуючи діяльність В. І. Леніна і більшовиків в еміграції, автор формулює цілком слушний висновок, що вона мала не тільки російське, а й міжнародне значення.

Разом з тим слід зазначити, що книжка не позбавлена й певних недоліків. Зокрема, викликає сумнів періодизація історії Закордонної організації партії, виклад якої автор чомусь починає з 1905 р. Тим часом відомо, що ще в 1894 р. група «Визволення праці» заснувала «Союз російських соціал-демократів», який I з'їздом РСДРП був визнаний складовою частиною партії і її закордонним представником. Із заснуванням В. І. Леніним загальноросійської нелегальної марксистської газети виникли Закордонна організація «Искры» і «Закордонна ліга російської революційної соціал-демократії». Після перетворення останньої в опорний пункт боротьби меншовиків проти партії утворюються самостійні більшовицькі групи сприяння РСДРП, керовані В. І. Леніним та Бюро Комітетів Більшості. У березні 1905 р. з'їзд закордонних більшовицьких організацій завершив їх об'єднання і утворив Комітет Закордонної організації. Таким чином, на нашу думку, дослідження історії Закордонної організації РСДРП слід починати з більш раннього періоду, ніж це робить А. П. Якушина. Що ж до теми «Ленін і Закордонна організація РСДРП», то її виклад, очевидно, доцільно починати з моменту приїзду В. І. Леніна за кордон улітку 1900 р.

А. П. Якушина вважає, що в 1906—1911 рр. Закордонної організації РСДРП як партійної організації не існувало. Це твердження суперечить справжньому стану справ. У той час закордонні більшовицькі організації, якими керував Більшовицький центр на чолі з В. І. Леніним, продовжували свою діяльність, подавали помітну допомогу партійним осередкам у Росії. Це підтверджується матеріалами серпневого (1908 р.) пленуму ЦК РСДРП, який у постанові «Організація Центрального Комітету» і «Організація Закордонного Центрального Бюро» чітко визначив статус груп соціал-демократів за кордоном, як груп сприяння РСДРП, а також рішеннями П'ятої конференції РСДРП та пленумів ЦК РСДРП 21 і 27—29 грудня 1908 р., де перед закордонними організаціями партії ставилися конкретні завдання¹⁰.

Тривалий час досліджує проблему А. М. Черненко. У 1969 р. вийшла в світ його монографія, в якій уточнюється ряд моментів, пов'язаних з революційною діяльністю закордонних більшовицьких організацій, наводяться невідомі раніше прізвища більшовиків, які вели революційну роботу в еміграції, багато уваги приділяється висвітленню підготовки партійних кадрів за кордоном та з'ясуванню інших питань¹¹.

Ряд авторів спиняється на характеристиці закордонної діяльності партії в окремі періоди її дожовтневої історії. Так, у книжці В. К. Красавіна показано співробітництво Г. В. Плеханова та В. І. Леніна у боротьбі проти «економізму» в той період, коли Володимир Ілліч перебував на засланні¹². Автор справедливо підкреслює, що члени групи «Визволення праці» вважали В. І. Леніна своїм одним, видатним представником російського революційного руху. У брошурі Ю. М. Арсенєва висвітлюється стан справ у Закордонній організації РСДРП до та після приїзду В. І. Леніна, його діяльність по згуртуванню навколо «Искры» всіх революційних марксистів, утворення «Закордонної ліги російської революційної соціал-демократії» та ряд інших питань¹³. Автор у популярній формі показує, яку роль відіграли іскрівські закордонні організації у перемозі революційного напрямку в РСДРП, у створенні партії нового типу. Більш широко питання діяльності В. І. Ле-

¹⁰ Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. I, М., 1970, стор. 242—245, 259, 262—264.

¹¹ А. Черненко. В. І. Ленін і закордонні більшовицькі організації, К., 1969.

¹² В. П. Красавин. Борьба Г. В. Плеханова против «экономизма» в заграничной организации РСДРП, Пермь, 1964.

¹³ Ю. М. Арсенев. Вокруг «Искры». Борьба В. И. Ленина за объединение вокруг «Искры» русских революционных марксистов за границей, М., 1963.

ніна і більшовиків за кордоном, в основному в період, який передував II з'їзду РСДРП, розкрито у монографії цього ж автора¹⁴. Слід зазначити, що взагалі роки першої російської буржуазно-демократичної революції та її переддень в історико-партійній літературі з розглядуваної проблеми висвітлено недостатньо. Цього періоду торкаються у згаданих вище працях лише А. П. Якушина та А. М. Черненко.

Значно повнішого розкриття вимагає діяльність закордонних організацій РСДРП у 1907—1910 рр. Адже саме в той час у зв'язку з наступом реакції багато соціал-демократів, насамперед більшовиків, значна кількість передових представників робітничого класу змушені були рятуватися від переслідувань самодержавства, емігруючи за кордон. Дослідженню різних аспектів діяльності більшовицької еміграції в ті роки присвячені лише окремі статті¹⁵.

Дещо глибше вивчено роботу закордонних більшовицьких організацій у роки першої світової війни. Значну увагу цьому періодові приділено в монографіях А. П. Якушиної і А. М. Черненка, а також у праці Я. О. Квачова¹⁶, який детально проаналізував багатогранну діяльність В. І. Леніна по згуртуванню більшовицьких секцій за кордоном у роки першої світової війни, показав боротьбу більшовиків-ленінців проти соціал-шовінізму та центрizmu, за згуртування лівих елементів і груп міжнародного соціал-демократичного руху, за підготовку умов для створення III Комуністичного Інтернаціоналу.

Велику роботу проводили більшовики на чолі з В. І. Леніним серед російських військовополонених у Японії (1904—1905 рр.), Німеччині та Австро-Угорщині (1914—1917 рр.). Цій проблемі присвячені статті кількох авторів¹⁷.

У ряді досліджень останніх років порушено питання про перебування та революційну діяльність В. І. Леніна і більшовиків в окремих країнах¹⁸. Особливо багато зроблено для наукової систематизації даних про більшовицьку еміграцію у Франції. На широкий документальний базі виконана, зокрема, монографія Р. Ю. Каганової¹⁹, яка є також автором серії статей про перебування і діяльність Володимира Ілліча у Франції, опублікованих у нашій країні і за кордоном. Безперечною заслугою Р. Ю. Каганової є ґрунтовна критика нею фальсифікаторських домислів про В. І. Леніна і лєнінізм. Привертають увагу й наведені автором списки членів більшовицьких груп та невідомі раніше документи про їх діяльність.

Значний інтерес з погляду вивчення життя і діяльності В. І. Леніна та його соратників в еміграції становлять численні документальні розповіді²⁰. Особливо

¹⁴ Ю. М. Арсеньев. Ленин и социал-демократическая эмиграция. 1900—1904, М., 1971.

¹⁵ М. В. Ершков. Новые сведения о деятельности В. И. Ленина за границей (1910—1911 гг.).—«Вопросы истории КПСС», 1966, № 4; його ж. Совещание заграничных большевистских групп в Париже (декабрь 1911 г.).—Партия большевиков в годы нового революционного подъема (1910—1914 гг.), М., 1966.

¹⁶ Я. Е. Квачев. В. И. Ленин и заграничные секции большевиков (1914—февраль 1917), Минск, 1971.

¹⁷ А. П. Якушина. Работа большевиков среди русских военнопленных в Германии и Австро-Венгрии (1917—1918 гг.).—«Вопросы истории КПСС», 1963, № 3; А. С. Силин. Революционная пропаганда среди русских военнопленных в Японии (1905—1906 гг.).—Вопросы истории КПСС», 1975, № 5; А. М. Черненко, В. М. Мороко. Работа большевиков среди русских военнопленных в Японии (1904—1906 гг.).—«Вопросы истории», 1978, № 6, та ін.

¹⁸ О. Т. Востров. З історії боротьби В. І. Леніна проти меншовиків за створення самостійних більшовицьких організацій у Швейцарії (1903—1905 рр.).—Наукові праці з історії КПРС, вип. 77, К., 1975; А. М. Черненко. Российская революционная эмиграция в Австралии (1900—1917 гг.), Днепропетровск, 1978; А. М. Черненко, Н. Д. Некоз, В. Н. Мороко, В. В. Гоцуляк. В. И. Ленин и большевистская эмиграция в Германии (1900—1917 гг.).—Вопросы германской истории, вып. 5, Днепропетровск, 1977.

¹⁹ Р. Ю. Каганова. Ленин во Франции, М., 1972 (Видання 2-е, виправлене і доповнене, М., 1977).

²⁰ В. М. Семенов. По ленинским местам в Лондоне, М., 1960; Е. Жукова. Здесь жил и работал Ленин, М., 1965; Н. Е. Никитин. Здесь жил и работал Ленин, М., 1965; В. І. Туваєв. Артем-публіцист, К., 1965; А. С. Кудряв-

цінними щодо цього є книги про перебування Володимира Ілліча у Женеві, Берні, Мюнхені, Цюриху, скандинавських країнах. Їх автори встановили адреси, за якими проживав В. І. Ленін, вивчили його зв'язки з місцевими революціонерами. Матеріали, наведені у цих виданнях, переконливо свідчать, що В. І. Ленін ні на день не поривав зв'язків з Росією, наполегливо готував партію, пролетарські маси до майбутніх класових битв, озброював більшовиків, усіх трудящих передовою революційною теорією, стратегією і тактикою революційної боротьби.

Ю. Ф. Дашков, П. В. Московський і В. Г. Семенов у своїх книгах показують, що зв'язки В. І. Леніна з прогресивними діячами скандинавських країн, особливо Швеції, не обмежувалися часом його безпосереднього перебування там. Володимир Ілліч і пізніше листувався з ними, залучав їх до здійснення інтернаціоналістських контактів. Через шведських соціал-демократів російські революціонери-емігранти у різних країнах одержували повідомлення про становище в Росії, встановлювали зв'язки між собою.

Слід, однак, зазначити, що автори більшості названих книг недостатньо використали архівні матеріали, особливо ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС та закордонні. Це стосується насамперед книги Я. Макаренка, у якій немає жодного посилання на архіви. Тим часом у передмові до неї сказано, що «нові матеріали включено в усі глави і розділи книги» і що автором «широко використаний, зокрема, ленінський краківсько-пороніський архів»²¹. У цьому відношенні вигідно виділяється з-поміж інших аналогічних праць монографія Ю. Дашкова, справедливо відзначена премією імені Ленінського комсомолу. Автор виявив велику наполегливість у пошуках нових архівних матеріалів, і це стало запорукою його успіху. Підсумовуючи свою пошукову роботу в закордонних архівах, Ю. Дашков зазначає: «Можливі цікаві знахідки і в інших архівах Стокгольма: у державному, в архіві комісії у справі іноземців, в архіві поліції і особливо — в архіві шведської соціал-демократичної партії... Словом, повторюю, роботи для дослідника, тем для пошуку багато-багато»²².

У працях радянських істориків розглядаються також окремі аспекти діяльності більшовиків за кордоном у той чи інший період. Рядом монографій і статей представлена тема «В. І. Ленін, більшовики і робітничий рух зарубіжних країн». Серед них виділяються праці Я. Г. Тьомкіна²³, який дослідив проблему, використавши широке коло матеріалів радянських і закордонних архівів. Його монографія «Ленін і міжнародна соціал-демократія» є однією з найгрунтовніших праць, присвячених інтернаціональній роботі більшовиків і зв'язкам Володимира Ілліча з соціал-демократами зарубіжних країн. У ній глибоко і всебічно розкрито питання про боротьбу В. І. Леніна проти соціал-шовінізму лідерів II Інтернаціоналу, за згуртування лівих, інтернаціоналістських сил і підготовку умов для утворення Комуністичного Інтернаціоналу.

Заслуговує на увагу й колективна монографія «Ленін і міжнародний робітничий рух»²⁴ — одне з найповніших досліджень про зв'язки В. І. Леніна з революційними діячами інших країн.

цев, Л. Л. Муравьева, И. И. Сиволап-Кафтанова. Ленин в Женеве, М., 1967; їх же. Ленин в Берне и Цюрихе, М., 1972; Я. Макаренко. С Россией в сердце. В. И. Ленин в Польше в 1912—1914 гг., М., 1970; Ю. Дашков. По ленинским местам Скандинавии, М., 1971; його ж. Материалы Стокгольмских архивов о пребывании в Швеции В. И. Ленина и о связях российских и шведских социал-демократов в 1901—1917 гг.— «Советские архивы», 1973, № 5; Е. Заверский, А. Любарский. Ленин. Эмиграция. Петербург, Л., 1971; їх же. Ленин. Эмиграция и Россия, М., 1975; Ю. Бернов, А. Манусевич. Ленин в Кракове, М., 1972; їх же. Ленин у Кракові, К., 1974; П. В. Московський, В. Г. Семенов. Ленин в Швеции, М., 1972; їх же. Ленин в Финляндии, М., 1977; Л. Л. Муравьева, И. И. Сиволап-Кафтанова. Ленин в Мюнхене, М., 1976.

²¹ Я. Макаренко. Назв. праця, стор. 4.

²² Ю. Дашков. Назв. праця, стор. 237—238.

²³ Я. Г. Тьомкин. Бернская конференция заграничных секций РСДРП (1915), М., 1961; його ж. Ленин и международная социал-демократия. 1914—1917, М., 1969.

²⁴ Ленин и международное рабочее движение, М., 1969.

На основі комплексного використання різноманітних джерел написані монографії К. А. Вишнякова-Вишневецького²⁵ та Р. А. Ермолаєвої і О. Я. Манусевича²⁶, присвячені висвітленню тісних зв'язків В. І. Леніна відповідно з представниками німецького та польського робітничого руху. Вплив Володимира Ілліча на формування марксистських поглядів молодих закордонних революціонерів досить переконливо показали В. А. Десятерик та А. Г. Латишев²⁷. Становлять науковий інтерес й інші дослідження з цієї проблематики²⁸.

У кількох працях йдеться про історію підготовки кадрів революціонерів у закордонних партійних школах²⁹. Серед них найбільш вдалим є, на нашу думку, дослідження М. В. Нелідова і П. В. Барчугова. Участь В. І. Леніна у створенні за кордоном партійної бібліотеки та архіву висвітлили у своїх статтях М. С. Комаров³⁰, а також К. В. Абрамов і В. А. Кузько³¹. Діяльність Володимира Ілліча та його однодумців по налагодженню видання більшовицької літератури напередодні та під час першої буржуазно-демократичної революції в Росії розкрито у монографії А. М. Іоффе³² і статті В. П. Морозової³³. Утворення КЗО у 1905 р. розглянуто у статті М. І. Кузнецова³⁴.

Певний матеріал про революційну діяльність більшовиків-емігрантів міститься в персоналіях. Серед них особливо цікавими є розробки, спеціально присвячені перебуванню соратників В. І. Леніна за кордоном³⁵.

²⁵ К. А. Вишняков-Вишневецкий. В. И. Ленин и революционные связи российского и германского пролетариата (1903—1910 гг.), Л., 1974.

²⁶ Р. А. Ермолаева, А. Я. Манусевич. Ленин и польское рабочее движение, М., 1971.

²⁷ В. Десятерик, А. Латышев. Рука об руку, как единомышленники, М., 1970; їх же. Борьба учит. Ленин и молодые зарубежные революционеры, М., 1974.

²⁸ Ленин и исторические судьбы болгарского народа, София—Москва, 1970; В. Г. Михалев. К вопросу о влиянии деятельности В. И. Ленина на сплочение левых революционных сил во французском рабочем движении.— Во главе масс, М., 1972; його ж. Разоблачение В. И. Лениным оппортунизма во французском рабочем движении.— Ленинская партия в борьбе за победу социалистической революции, М., 1973; Октябрь и болгарские интернационалисты, Москва—София, 1973; А. Г. Черных, Г. В. Хрустов. Ленин и Япония, Владивосток, 1974. А. Г. Латышев. В. И. Ленин и рабочее движение в Швейцарии до первой мировой войны.— Ученые записки ВПШ при ЦК КПСС, вып. 1, М., 1974; Очерки революционных связей народов России и Польши. 1915—1917, М., 1976 та ін.

²⁹ П. М. Стулов. В. И. Ленин и Русская высшая школа общественных наук в Париже (1902—1903 гг.).— «Вестник Академии наук СССР», 1934, № 1; П. В. Барчугов. Партийная школа в Лонжюмо.— «Ученые записки кафедры истории КПСС Ростовского университета», вып. 4 (38), 1958; Г. Г. Мошковиц. О выступлениях В. И. Ленина с лекциями по аграрному вопросу в Русской высшей школе общественных наук.— «Ученые записки», вып. XXIII, Краснодар, 1958; Б. Малкин, Г. Почебут. Ленинская партийная школа в Лонжюмо.— «Пропагандист и агитатор», 1960, № 15; А. М. Черненко. Перша більшовицька школа.— «УІЖ», 1961, № 2; його ж. Партийна школа в Лонжюмо, Дрогобич, 1962; Д. П. Маргулис. Учитель школы в Лонжюмо.— «Народное образование», 1967, № 4; Н. В. Нелідов, П. В. Барчугов. Ленинская школа в Лонжюмо, М., 1967.

³⁰ Н. С. Комаров. Создание и деятельность Библиотеки и Архива РСДРП в Женеве, «Исторический архив», 1955, № 1.

³¹ К. В. Абрамов, В. А. Кузько. В. И. Ленин и библиотека им. Г. А. Кукина в Женеве.— «Вопросы истории КПСС», 1963, № 9.

³² А. М. Иоффе. Издательская деятельность большевиков в 1905—1907 гг., М., 1971.

³³ В. П. Морозова. Издательство социал-демократической партийной литературы В. Бонч-Бруевича и Н. Ленина.— «Вопросы истории КПСС», 1962, № 4.

³⁴ Н. И. Кузнецов. Комитет Заграничной организации РСДРП в 1905 г.— «Вопросы истории КПСС», 1964, № 3.

³⁵ Г. Б. Гарибджанян. Руководство В. И. Лениным деятельностью большевистских организаций за границей.— «Вестник отделения общественных наук», № 2. Изд. АН Грузинской ССР, 1962; його ж. В. М. Каспаров— видний діятель Комуністическої партії, Єреван, 1965; його ж. С. Г. Шаумян за границей (1902—1907 гг.), Єреван, 1971; Н. Карапетян. Закавказские соратники В. И. Ленина в эмиграции (1913—1917 гг.).— «Литературная Армения», 1968, № 4—

Окремі аспекти, пов'язані з перебуванням В. І. Леніна і більшовиків в еміграції, відображені в працях, автори яких аналізують діяльність партії в різні моменти дожовтневого періоду її історії. Так, значна частина монографії Я. Р. Волина³⁶, в якій досліджується боротьба В. І. Леніна проти опортунізму, за утворення і зміцнення партії в 1894—1904 рр., присвячена перебуванню Володимира Ілліча в еміграції. Про діяльність закордонних більшовицьких організацій, зміцнення їх напередодні першої російської революції йдеться в окремих розділах праць А. С. Зашкільняка³⁷. Революційній роботі більшовиків за кордоном у період реакції відведено ряд сторінок у книжці Г. В. Князевої³⁸. Проте автор допустила в ній певні неточності. Так, дослідниця твердить, що в 1907 р. було вирішено скликати конференцію швейцарських груп РСДРП, яка й відбулася в Базелі у грудні 1908 р. Але тут змішані два різні за своїм характером факти. У грудні 1907 р. була скликана конференція швейцарських груп сприяння партії, а в грудні 1908 р. відбулася конференція закордонних груп, організована меншовиками. Остання остаточно розколола закордонні групи партії і водночас сприяла швидкій консолідації більшовицьких сил за кордоном.

Деякі дані про діяльність закордонних більшовицьких організацій у роки назрівання революційної кризи містяться у монографії А. М. Володарської³⁹. Особливо важливими є відомості про конференцію Закордонної більшовицької організації в Берні (липень 1913 р.). Окремі сторони проблеми розглянуто і в ряді інших досліджень⁴⁰.

Перебування В. І. Леніна за кордоном, його діяльність по керівництву більшовицькими емігрантськими організаціями, роботу груп сприяння РСДРП висвітлюють у своїх дослідженнях і прогресивні закордонні історики та публіцисти. Значний інтерес становить, зокрема, видана у 1968 р. в Парижі і перекладена на російську мову в 1969 р. талановита книга французького історика і публіциста Жана Фревіля⁴¹. Автор наводить ряд даних, взятих із спогадів французів, які особисто знали В. І. Леніна, зустрічалися з ним у Парижі. Перу Ж. Фревіля належить також книга про Інесу Арманд⁴², у якій багато уваги приділяється роботі революціонерки, вірної соратниці В. І. Леніна, у закордонних більшовицьких організаціях.

Привертає увагу альбом «Коли Ленін жив у Парижі»⁴³ з передмовою відомого французького історика-комуніста Жоржа Коньо, який проникливо пише про В. І. Леніна, про значення ленінізму для всього прогресивного людства. У російському виданні уточнено деякі факти і дати. Крім того, альбом доповнений уривками із спогадів соратників В. І. Леніна по паризькій еміграції та ґрунтовною післямовою.

Цікаві дві книги про перебування В. І. Леніна у Швейцарії. Перша з них написана прогресивним письменником і журналістом Морісом Піанзолою⁴⁴. Відомий громадський діяч професор Андре Боннар у передмові до неї писав: «Завдяки

5; А. М. Черненко, М. Д. Некоз. Діяльність М. О. Семашка в більшовицькій еміграції (1907—1912 рр.).— «УІЖ», 1974, № 10.

³⁶ Я. Р. Волин. Борьба В. И. Ленина против оппортунизма, за создание и укрепление партии нового типа (1894—1904 гг.), Пермь, 1965.

³⁷ А. С. Зашкільняк. Борьба В. И. Ленина за зміцнення більшовицької партії після II з'їзду РСДРП, Львів, 1960; його ж. Борьба большевиков за укрепление местных партийных организаций (1904—1905 гг.), Львов, 1963.

³⁸ Г. В. Князева. Борьба большевиков за сочетание нелегальной и легальной партийной работы в годы реакции (1907—1910 гг.), Л., 1964.

³⁹ А. М. Володарская. Ленин и партия большевиков в годы назревания революционного кризиса. 1913—1914 гг., М., 1960.

⁴⁰ Ленинское учение о партии. М., 1969; Военно-боевая работа партии большевиков. 1903—1917, М., 1973; А. С. Зашкільняк. Г. С. Давидова, Г. М. Кипаренко. Генієм Леніна народжена, Львів, 1973 та ін.

⁴¹ Жан Фревилль. Ленин в Париже, М., 1969.

⁴² Une grande figure de la Revolution russe Inessa Armand par Jean Freville. Edition Sociales, Paris, 1957.

⁴³ Когда Ленин жил в Париже, М., 1969.

⁴⁴ Морис Пианзола. Ленин в Швейцарии, М., 1958.

діяльності В. І. Леніна ми неначе зв'язані з історією його країни. Великий трудивник достатньо любив нас, щоб битися разом з нами. Він боровся проти наших опортуністів і викривав їх. Він розкривав справжній характер нашої демократії. Він вказував нам правильний шлях, чого ми так потребували»⁴⁵. Друга книга — «Ленінські місця у Швейцарії»⁴⁶ — подарунок Комуністичній партії Радянського Союзу від Швейцарської партії праці з нагоди 40-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Кілька книг про перебування В. І. Леніна у Польщі опублікували дослідники цієї країни. Серед них насамперед варто відзначити ґрунтовні монографії В. Найдуса⁴⁷ та дослідження Ю. Серадського⁴⁸. У цих працях міститься загальна характеристика революційної діяльності В. І. Леніна у 1912—1914 рр., показані тісні зв'язки Володимира Ілліча з польським робітничим рухом і соціал-демократами краю, його ставлення до політичних партій, що діяли серед місцевого пролетаріату, а також висвітлено ряд інших важливих питань. В. Найдус належить також змістовна книга про діяльність В. І. Леніна і Н. К. Крупської у Краківському союзі допомоги політичним в'язням⁴⁹.

Перебуванню В. І. Леніна у Празі присвячена праця чеського літератора Мирослава Іванова⁵⁰. Книга написана у формі своєрідного репортажу, в якому минуле перегукується із сучасним, строга науковість поєднується з публіцистичністю. Особливе місце в дослідженні займають питання підготовки і роботи VI (Празької) конференції РСДРП.

В. І. Ленін неодноразово бував у Берліні, Лейпцігу, Мюнхені. Історики НДР уважно вивчають все, що пов'язано з перебуванням Володимира Ілліча у Німеччині. Результатом значної пошукової роботи в архівах НДР стала книга Ксавера Штреба⁵¹. Три праці про життя В. І. Леніна в Німеччині належать Фрідріху Донату⁵².

Значний науковий інтерес становить книга Бото Брахмана «Російські соціал-демократи в Берліні»⁵³. Автор використав багато матеріалів Центрального німецького архіву, а також архівів Потсдама і Дрездена. Частина цих матеріалів повністю наводиться у додатку до книги. Серед них — відкритий лист А. Бебеля до німецьких трудящих, які жили у російській частині Польщі, лист Р. Люксембург про першу російську революцію 1905—1907 рр., циркуляри Правління СДПН про підтримку російських революціонерів, донесення німецьких поліцейських органів про діяльність російських соціал-демократів в країні та ін. У книзі досить повно показано багатогранну роботу В. І. Леніна, а також С. Г. Шаумяна, М. М. Литвинова та інших діячів більшовицької партії серед революційних емігрантів, їх зв'язки з керівниками німецької соціал-демократії, такими, як А. Бебель, Ф. Мерінг, Р. Люксембург, К. Лібкнехт та інші. Автор робить висновок, що найбільший вплив на революційну еміграцію в Берліні мали більшовики.

З інших праць істориків НДР відзначимо дослідження А. Райсберга, Х. Вольгемута, Л. Гінцберга, які наводять нові факти про тісне співробітництво лівих німецьких соціал-демократів з В. І. Леніним і більшовиками-емігрантами⁵⁴.

⁴⁵ Там же, стор. 4.

⁴⁶ Ленинские места в Швейцарии, М., 1958.

⁴⁷ Валентина Найдус. Ленин в Польше, М., 1957; її ж. Lenin wśród przyjaciół i znajomych w Polsce. 1912—1914, Warszawa, 1977.

⁴⁸ Ю. Серадский. Польские годы Ленина, М., 1966.

⁴⁹ Walentyna Najdus. Lenin i Krupska w Krakowskim Związku Pomocy dla więźniów Politycznych, Kraków, 1965.

⁵⁰ Мирослав Иванов. Ленин в Праге, М., 1963.

⁵¹ Ксавер Штреб. Ленин в Германии, М., 1959.

⁵² Фридрих Донат. Ленин в Лейпциге, Лейпциг, 1955; його ж. Lenin in Leipzig, Berlin, 1958; його ж. Auf Lenins Spurch in Deutschland, Berlin, 1970.

⁵³ Botho Brachman. Russische Sozialdemokraten in Berlin. 1895—1914, Berlin, 1962.

⁵⁴ Arnold Reisberg. Lenin's Beziehungen zur deutschen Arbeiterbewegung, Berlin, 1970; його ж. Ленин и немецкое рабочее движение, М., 1974; Х. Вольгемут. Первые контакты Карла Либкнехта с большевиками (1903—1904 гг.).—

Таким чином, протягом двох останніх десятиріч питання, пов'язані з вивченням діяльності В. І. Леніна, більшовиків за кордоном, викликали значний інтерес дослідників. У дні підготовки до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна були видані або перевидані численні спогади соратників Володимира Ілліча, представників славної ленінської гвардії, спогади діячів міжнародного комуністичного і робітничого руху, в яких також висвітлюються різні аспекти досліджуваної проблеми. І все ж багатогранна діяльність В. І. Леніна, його соратників в еміграції вивчена ще недостатньо.

Вважаємо за доцільне висловити деякі міркування з приводу наукової розробки цієї актуальної проблеми. На наш погляд, потребують ґрунтовнішого вивчення питання, пов'язані із створенням за кордоном «операційної бази партії». Зокрема, слід більше уваги приділити історії створення і функціонування бібліотеки та архіву РСДРП за кордоном, налагодженню видавничої та паспортної справи, явок і конспіративних зв'язків, фінансовій діяльності, організації транспортування у Росію зброї та нелегальної літератури, встановленню контактів з революційним робітничим та соціал-демократичним рухом у країнах еміграції, діяльності партійних шкіл, підготовці професіональних революціонерів тощо.

Не менш важливим напрямом досліджень має стати дальше вивчення теоретичної та ідеологічної діяльності В. І. Леніна, інших діячів більшовицької партії, що перебували в еміграції, їх боротьби проти російського і міжнародного опортунізму. Враховуючи те, що в дожовтневий період наша партія була тісно зв'язана з міжнародним соціал-демократичним і робітничим рухом насамперед через своїх представників за кордоном, винятково важливого значення набуває дослідження проблем пролетарського інтернаціоналізму в світлі діяльності В. І. Леніна та його соратників в еміграції. Це сприятиме дальшому, більш ґлибокому з'ясуванню передумов створення Комуністичного Інтернаціоналу. Значний інтерес становить розробка цих проблем і з точки зору вивчення зв'язку закордонних організацій РСДРП з робітничим революційним рухом у національних районах Росії.

Еміграція робітників з Росії довела, що вони, як підкреслював В. І. Ленін, «...найтісніше згуртовуються в одну всесвітньо-визвольну силу з робітниками всіх країн»⁵⁵. Узагальнюючи історичний досвід більшовизму, В. І. Ленін у книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» вказував, що «завдяки вимушеній царизмом емігрантщині революційна Росія мала... таке багатство інтернаціональних зв'язків, таку чудову обізнаність відносно всесвітніх форм і теорій революційного руху, як ні одна країна в світі»⁵⁶. Розкрити в усій повноті це ленінське положення — важливе завдання істориків партії.

В. І. Ленін не лише теоретично розробив питання про те, яким повинен бути новий тип борця за народну справу. Він виховав цілу плеяду професіональних революціонерів, високо цінував їх діяльність. Досить глянути на склад делегатів з'їздів і конференцій нашої партії, щоб, як писав Володимир Ілліч, «...зразу помітити те старе, основне ядро, яке, старанніше від інших, партію пестувало і партію випестувало»⁵⁷.

Значна частина більшовиків, що становили це ядро, в той чи інший період своєї діяльності перебувала в еміграції, де разом з В. І. Леніним і під його керівництвом працювала в інтересах революції. Дальше вивчення цих періодів у їх житті сприятиме розвінчанням вигадок різного роду фальсифікаторів, які намагаються перекрутити історію нашої партії, применшити значення її історичного досвіду.

Ежегодник германской истории. 1973, М., 1974; його ж. Die Anfänge der Beziehungen Karl Liebknechts zu den Bolschewiki (1903/04).— Wissenschaftliche Beiträge der Parteihochschule "Karl Marx" beim ZK der SED, 1973, N 3; Л. И. Гинцберг. Владимир Ильич Ленин о Карле Либкнехте.— Ежегодник германской истории. 1971, М., 1973; його ж. Wladimir Illitsch Lenin über Karl Liebknecht.— Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, 1971, N 4.

⁵⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 91.

⁵⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 7—8.

⁵⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 16, стор. 97.

На увагу дослідників заслуговує також російська революційна еміграція в Австралії. Значний інтерес щодо цього становлять спогади В. І. Пікунова — політичного емігранта, який у 1959 р. повернувся з цієї країни до СРСР⁵⁸. Автор посилається на численні номери газет, що видавалися російськими соціал-демократами в Австралії, — «Эхо Австралии» (1912—1913 рр.), «Известия союза русских эмигрантов» (1913—1916 рр.), «Рабочая жизнь» (1916—1918 рр.). Завдяки своїй ґрунтовній документальній основі спогади дають можливість уточнити ряд моментів, пов'язаних з діяльністю російської революційної еміграції в Австралії. Це тим більш важливо, що окремі дослідники, недостатньо ознайомлені з матеріалами, припускаються певних неточностей. Так, А. О. Квачов пише, що Ф. А. Сергєєв (Артем) емігрував до Австралії у 1913 р.⁵⁹ Насправді ж він був там уже в червні 1911 р. Газету «Эхо Австралии», що її видавав Артем разом з іншими революційними емігрантами, А. П. Якушина називає чомусь «Австралийское эхо»⁶⁰.

Дослідники, що займаються вивченням історії російської революційної еміграції в Австралії та Японії, знайдуть чимало важливого для себе у статтях, які в різний час були опубліковані в журналах «Коммунистический Интернационал»⁶¹, «Международная жизнь»⁶², «Старый большевик»⁶³, «Народы Азии и Африки»⁶⁴.

Недостатньо вивчена діяльність більшовиків серед російських емігрантів у США, Канаді та Аргентині. Тим часом на 1914 р. тільки у США перебувало близько 4 млн. російських робітників.

По суті забутими є матеріали про перебування за кордоном російських політичних емігрантів-інтернаціоналістів С. П. Воскова⁶⁵ і В. М. Лихачова⁶⁶ та ряд інших публікацій, у яких містяться цінні статистичні дані про еміграцію, зафіксовано свідчення самих емігрантів про їх життя, роботу і революційну діяльність в Америці⁶⁷.

Таким чином, незважаючи на певні досягнення у вивченні революційної діяльності В. І. Леніна і більшовиків в еміграції поки що немає жодної праці з історіографії проблеми, хоч матеріалу для створення такого дослідження нагромаджено вже цілком достатньо.

На наш погляд, назріла потреба і в ґрунтовній колективній монографії з історії революційної діяльності В. І. Леніна та більшовиків в еміграції. У свою чергу, така праця могла б стати важливим кроком до написання книги, присвяченої історії російської революційної еміграції в цілому.

А. М. Черненко (Дніпропетровськ), В. Г. Федоренко (Запоріжжя),
В. М. Мороко (Запоріжжя), В. В. Гоцуляк (Дніпропетровськ),
М. Д. Некоз (Запоріжжя)

⁵⁸ В. И. Пикун. Союз русских рабочих в Австралии. — «Вопросы истории КПСС», 1960, № 1.

⁵⁹ Я. Е. Квачев. Назв. праця, стор. 96.

⁶⁰ А. П. Якушина. Ленин и Заграничная организация РСДРП. 1905—1917, стор. 244.

⁶¹ Союз российских рабочих в Австралии. — «Коммунистический Интернационал», 1920, № 11.

⁶² П. Симонов. Три с половиной года советского дипломатического представительства. — «Международная жизнь», 1922, № 15 (133).

⁶³ М. Михайлов. Виктор Константинович Курнатовский. (В период 1907—1912 гг.). — «Старый большевик», 1930, № 1.

⁶⁴ В. А. Маринов. Русская революционная эмиграция в Японии и русско-японские отношения в начале XX века. — «Народы Азии и Африки», 1973, № 1.

⁶⁵ Семен Восков. Сборник статей, воспоминаний и документов, Л., 1925.

⁶⁶ Товарищ «Влас» (Василий Матвеевич Лихачев), М., 1926.

⁶⁷ М. Равич. Русская эмиграция в Америке. — «Наша Заря», 1911, № 7—8; С. Патканов. Итоги статистики иммиграции в Соединенные Штаты Сев. Америки из России за десятилетие 1900—1909 гг. (Отдельный оттиск из «Ежегодника России 1910 г.»), С.-Петербург, 1911; В. Керженцев. Русская революция и Америка. «Летопись», 1917, № 7—8; Г. Крамаров. Февральские дни в Сан-Франциско. — «Каторга и ссылка», 1927, № 1.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

ОЧЕРКИ ИСТОРИИ
ВОРОШИЛОВГРАДСКОЙ
ОБЛАСТНОЙ ПАРТИЙНОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ,

К., Политиздат Украины, 1979, 470 с.

Історіографія обласних партійних організацій України поповнилася новим дослідженням «Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации». Ця праця є першою спробою наукового узагальнення історії партійної організації Ворошиловградщини з часу зародження перших марксистських робітничих гуртків і до наших днів. «Нариси» розповідають про революційні, трудові і героїчні звернення комуністів області, про соціалістичні перетворення за роки Радянської влади. Рецензована праця написана на широкій джерельній базі. В ній використано твори класиків марксизму-ленізму, матеріали центральних і республіканських партійних органів, державних, воєнних архівів, спогади учасників революційних подій, борців за перемогу Радянської влади, за побудову соціалізму.

Книга складається з 14 розділів. Вдало поєднуючи популярність викладу з високим науковим рівнем, авторський колектив на значному фактичному матеріалі показав як під керівництвом В. І. Леніна, ЦК партії зміцнювалась, загартовувалась і зростала більшовницька організація, в боротьбі з ворогами набувала досвіду керівництва масами, згуртовувала свої ряди на основі марксистсько-ленінської ідеології, як зростав її авторитет і керівна роль. Червоною ниткою через всю книгу проходить думка про те, що ідеї пролетарського інтернаціоналізму, дружби і співробітництва народів Країни Рад стали невичерпним джерелом сили і безздатності обласної партійної організації.

Редакционная коллегия: Л. Г. Шарасв (председатель), Н. Г. Гончаренко, Д. А. Жданов, Н. А. Зверька, В. Н. Калашников, В. С. Кущенко, И. М. Попов, В. Н. Раевский, А. М. Семененко.

Позитивним є й те, що в рецензованій праці розкрито не лише успіхи, а й труднощі та недоліки, що мали місце у діяльності партійних організацій. Так, говорячи про виділення Донецько-Криворізького басейну в самостійну автономну республіку, автори стверджують, що воно було помилковим, об'єктивно вело до роз'єднання революційних сил України і суперечило ленінській політиці утворення Радянських республік за національним принципом відповідно до лозунга про право націй на самовизначення (стор. 115—116). У «Нарисах» показано, як з допомогою ЦК РСДРП(б) і В. І. Леніна більшовики Донбасу згодом подолали допущені помилки і надалі провадили правильну роботу по зміцненню Української Радянської республіки.

Велику увагу в книзі приділено діяльності комуністів області в роки будівництва і зміцнення соціалізму в нашій країні. На її сторінках показано боротьбу комуністів Луганщини за індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства. Широко висвітлено досвід партійної організації області по керівництву соціалістичним змаганням на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва.

Особливу увагу привертає розділ про діяльність обласної парторганізації в роки Великої Вітчизняної війни. У перші дні війни в Червону Армію і партизанські загони влилося 50% комуністів (від загального складу партійної організації) і 63% членів ВЛКСМ (стор. 275). Всього наприкінці 1941 р. в Червону Армію було мобілізовано з області понад 200 тис. чоловік. У книзі розповідається про діяльність парторганізації по розгортанню та керівництву підпіллям і масовим партизанським рухом. Головним наслідком боротьби народних месників було те, що вони зірвали спробу окупаційних властей поставити собі на службу промисловість Луганщини. Батьківщина високо оцінила подвиг підпільників і партизанів: багатьох нагороджено бойовими орденами і медалями, 5 патріотам присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

Після визволення території області від німецько-фашистських окупантів комуністи,

трудівники області приступили до відбудови і розвитку народного господарства. За ці роки було відбудовано всі шахти, а в 1957 р. збудовано 21 шахту замість 19 за планом. Розв'язання цього завдання стало можливим завдяки допомозі трудящих республіки, всієї країни.

Яскраво висвітлено на сторінках рецензованої праці діяльність обласної парт-організації в умовах розвинутого соціалізму. Увага акцентується на діяльності комуністів по мобілізації трудящих на виконання історичних рішень останніх з'їздів партії, показові досвіду парт-організації по впровадженню комплексного підходу до організації всієї справи виховання, забезпеченню єдності ідейно-політичного, трудового і морального виховання.

У книзі проаналізовано організаційну структуру парт-організації на різних етапах її діяльності. Зокрема відзначається, що в умовах розвинутого соціалізму центр організаторської та ідейно-політичної роботи все більше переміщується в цехові парт-організації і партгрупи, які діють на ділянках, в бригадах, ланках, змінах. Цікаво подано матеріал про досвід роботи тимчасових об'єднаних партгруп на будівництві і реконструкції великих об'єктів, в роботі яких беруть участь колективи багатьох організацій, що підпорядковані різним відомствам і міністерствам (стор. 444).

Особливий інтерес становить досвід обласної партійної організації щодо організаторської та ідеологічної роботи, спрямованої на успішне втілення в життя історичних рішень XXV з'їзду партії. Наведені в книзі факти свідчать про неухильне зростання ролі Комуністичної партії, всіх її ланок і загонів у розв'язанні політичних і господарських завдань.

«Нариси» набагато wygrali б, якби в них були хроніка найважливіших подій, географічний та іменний показники, а та-

кож фотографії, схеми, діаграми, карти. Авторському колективу не скрізь вдалося знайти раціональне співвідношення між загальносоюзним і місцевим, між історико-партійним і загальноісторичним матеріалом. У «Нарисах» слабо розкрито діяльність більшовицьких організацій Луганщини в період 1907—1917 років, а ряд положень, висновків недостатньо аргументовані (стор. 90). На стор. 251 наведено застаріле положення про те, що з побудовою соціалізму в основному починається процес поспугового переходу до комунізму. Як підкреслював товариш Л. І. Брежнев, «досвід СРСР, інших країн соціалістичної співдружності свідчить, що створення основ соціалізму, тобто ліквідація експлуаторських класів і утвердження суспільної власності на засоби виробництва в усіх секторах народного господарства, не дає ще змоги почати безпосередній перехід до комунізму»¹.

У зв'язку з удосконаленням структури народного господарства, створенням науково-виробничих об'єднань та аграрно-промислових комплексів слід було б більше приділити уваги особливостям партійної роботи в них, показати специфічні форми і методи партійного керівництва. Заслужують на увагу і питання інтернаціоналізації суспільного життя.

Зазначені упущення ні в якій мірі не знижують загальної позитивної оцінки наукового дослідження, розрахованого на партійний і радянський актив, пропагандистів, викладачів, студентів, слухачів мерсжі партосвітін.

Б. І. Полурез (Київ),
В. Д. Сусоров (Херсон)

¹ Л. І. Брежнев. Історичний рубіж на шляху до комунізму, К., 1977, стор. 5.

* * *

А. Е. Иваненко.
В. И. ЛЕНИН И КАДРЫ:
ПОДБОР, РАССАМОВКА,
ВОСПИТАНИЕ
(октябрь 1917—1918),

Изд-во при Львовском государственном
университете издательского объединения
«Вища школа»,
Львов, 1979, 211 с.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Комуністичній партії Радянського Союзу довелося вирішувати чимало складних теоретичних і практичних питань. Одним з найбільш важливих було

питання про керівні кадри для радянського і державного апарату.

Необхідність формування радянських керівних кадрів розглядалася В. І. Леніним у нерозривній єдності з усією практикою соціалістичного будівництва. Розуміння законів класової боротьби, глибоке проникнення в суть і соціальну природу старої інтелігенції, ретельний аналіз конкретної дійсності дали можливість В. І. Леніну виробити чітку програму дій, вказати конкретні шляхи формування нової, радянської інтелігенції. «Ми, — говорив Ленін на IX з'їзді РКП(б), — повинні управляти з допомогою вихідців з того класу, який ми скинули, — вихідців, які пройняті передсудами свого класу і яких ми повинні пере-

вчити. Разом з цим ми повинні вербувати своїх управителів з рядів свого класу. Ми повинні весь апарат державний вжити на те, щоб навчальні заклади, позашкільна освіта, практична підготовка — все це відбувалося, під керівництвом комуністів, для пролетарів, для робітників, для трудящих селян»¹.

Останнім часом радянська історіографія збагатилась дослідженнями, що широко висвітлюють величезну і різноманітну діяльність партії більшовиків на чолі з В. І. Ленінінм по будівництву в Росії державності принципово нового, соціалістичного типу. Проте ще потребують дальшого вивчення і узагальнення багато питань самого процесу лаому буржуазної держави будівництва радянського державного апарату — зокрема, визначення його готювних етапів, показ завоювання пролетаріатом під керівництвом лєнінської партії апарату влади, висвітлення основних шляхів вирішення проблеми кадрів керівників і співробітників центральних і місцевих установ.

Певний вклад у висвітлення цих питань робить в своєму дослідженні «В. І. Ленін і кадри: подбор, расстановка, воспитание (октябрь 1917—1918)» О. Є. Іваненко. В монографії широко використані праці В. І. Леніна, матеріали партійних та державних архівів, а також документальні збірники, періодична преса того часу, спогади безпосередніх учасників подій, що дає змогу авторові не тільки докладно викласти сутність лєнінського плану підготовки керівних працівників нової формації, а й відтворити широку картину практичної діяльності В. І. Леніна по забезпеченню кадрами нового радянського, господарського і військового апарату.

При добірї керівних кадрів В. І. Ленін виходив насамперед з їх політичних і ділових якостей. Він всебічно вивчав ці кандидатури, цікавився їх індивідуальними особливостями і вимагав колегіального розгляду і вирішення питання про призначення. Так, всі кандидатури на відповідальні посади в наркоматі і члени колегії наркоматів обов'язково затверджувались на засіданнях РНК. Автор підкреслює, що ядро керівних кадрів наркоматів становили професіональні революціонери, соратники В. І. Леніна. Це була блискуча плеяда видатних представників епохи — мислителів, організаторів, сміливих і далекоглядних людей, які віддали свій талант справі революції. За твердженням сучасників, «ніколи і ніде в історії не існувало такого освіченого, такого не дипломно, а істинно освіченого уряду, який вище над усе ставив інтереси широким народних мас»².

Позитивною рисою рецензованої монографії є висвітлення широкої діяльності партійних організацій по висуванню на керівні посади передових, найбільш свідомих робітників і селян, солдатів і матросів. Це стало можливим завдяки тому, що ще у період від Лютневої буржуазно-демократичної революції до перемоги Великого Жовтня справжньою школою державної та господарської діяльності для багатьох з них стала участь в роботі Рад, профспілок, фабзавкомів та інших масових організацій. Таким чином, радянський та державний апарат в мінімальні строки був забезпечений необхідною кількістю керівних кадрів і основною масою співробітників.

Автор розповідає про шляхи допомоги місцевим партійним і державним органам в справі забезпечення їх кадрами з боку ЦК партії, ВЦВК, Петроградського ВРК, Наркомату внутрішніх справ та інших центральних установ. Відчутною була допомога партійних організацій великих промислових центрів, в першу чергу Петрограда і Москви, які направляли на периферію свідомих і загартованих робітників. Велику роль у справі забезпечення кадрами відіграли губернські, повітові та волосні з'їзди Рад. Виконуючи вказівки В. І. Леніна, місцеві партійні організації також сміливо висували на керівні посади представників робітничого класу і селянства.

Розповідаючи про використання буржуазних спеціалістів в соціалістичному будівництві, автор цілком слушно відзначає, що ставлення до спеціалістів В. І. Ленін визначив задовго до перемоги Жовтневої революції (с. 85). У книзі широко висвітлюється лєнінська політика щодо старих спеціалістів. Автор переконливо доводить, що ця політика була спрямована на боротьбу не проти, а за буржуазних спеціалістів, що залучення їх до роботи було викликано не тільки практичними потребами соціалістичного будівництва і оборони революції, а й розглядалося як один з ділових методів перевиховання буржуазної інтелігенції. На жаль, не всім аспектам цієї винятково важливої проблеми приділена належна увага. Зокрема це стосується питання про шляхи і методи залучення буржуазних спеціалістів до соціалістичного будівництва і оборони країни.

Друга частина монографії висвітлює діяльність В. І. Леніна по розв'язанню проблеми військових кадрів. Автор створив узагальнюючий нарис про боротьбу В. І. Леніна і Комуністичної партії за залучення військових спеціалістів на бік Радянської держави, використання їх знань та досвіду для досягнення перемоги над контрреволюцією та інтервентами. У книзі аналізуються причини, що привели багатьох офіцерів на службу пролетарській диктатурі. Підкреслюється, що вирішальну роль в цьому відіграла лєнінська політика довіря старим спеціалістам при одночасному пролетарському контролю над ними.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 242.

² Е. Драбкіна. На другой день после революции, — «Новое время», 7 ноября 1968, стор. 4.

Автор досить чітко визначає джерела забезпечення Червоної Армії командирськими кадрами. Це, насамперед, бійці та командири червоногвардійських загонів, революційні солдати та унтер-офіцери, які висувались на командні посади, випускники радянських військово-навчальних закладів та командних курсів і, безперечно, офіцерські кадри старої армії (їх кількість в Червоній Армії на початок червня 1918 р. становила близько 8 тис. чоловік). Значну роль в будівництві Червоної Армії, налагодженні діяльності командного складу на всіх рівнях відіграло створення інституту військових комісарів. Поряд з функціями контролю за діяльністю військових спеціалістів комісари здійснювали політичне керівництво військами, виховували червоноармійців в дусі пролетарського інтернаціоналізму і відданості соціалістичній революції.

О. Є. Іваненко ґрунтовно аналізує структуру військово-політичних органів, форми і методи їх роботи, висвітлює практичну діяльність В. І. Леніна по забезпеченню діючої армії військово-політичними кадрами.

**ЮВІЛЕЙНА ЛЕНІНІАНА УКРАЇНИ.
ПОКАЖЧИК ЛІТЕРАТУРИ.
СЕРПЕНЬ 1968—1971 рр.,**

*вид-во «Наукова думка»,
К., 1978, 356 с.**

Величезну допомогу у вивченні життя і діяльності В. І. Леніна подають бібліографічні покажчики. Бібліографічний облік матеріалів друкованої Ленініани розпочався в нашій країні ще в 20-х роках. Починаючи з 1959 р. бібліотека Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС видає шокартальник «К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін». Побачив світ тритомник «Ленініана. Библиография произведений В. И. Ленина и литературы о нем. 1956—1967», підготовлений Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Державною бібліотекою СРСР ім. В. І. Леніна. Останнім часом бібліографічні праці почали видаватися в союзних республіках. У 1971 р., наприклад, за участю Книжкової палати УРСР, Державної республіканської бібліотеки ім. КПРС та наукових бібліотек при державних університетах України було підготовлено покажчики: «Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970)», «В. І. Ленін і питання літератури» та ін. Складений працівниками Центральної наукової бібліотеки АН УРСР бібліографічний

Рецензована праця не позбавлена й окремих недоліків. На нашу думку, висновки, що завершують розділи, не завжди достатньо обґрунтовані. Це наслідок того, що авторові у ряді випадків не вистачає потрібного фактичного матеріалу, зокрема архівних документів. Монографія набагато виграла б, якби автор дав докладну критику буржуазних фальсифікацій характеру взаємовідносин між Радянською владою та буржуазними спеціалістами в ході соціалістичного будівництва, а також поглядів В. І. Леніна щодо старих спеціалістів.

У праці є й окремі неточності. Так, на стор. 178, 180 перекинуті прізвища П. М. Войтика, О. Л. Борчанінова, М. Г. Кропив'янского. Неправильно зазначений час вступу до більшовицької партії М. А. Пожарова, Ю. П. Гавена, В. І. Чапаєва (стор. 77, 175).

В цілому рецензована праця заслуговує позитивної оцінки. Вона, безумовно, стане в пригоді науковим працівникам, лекторам, пропагандистам, викладачам вузів.

А. О. Буравченков (Київ)

покажчик «Ювілейна Ленініана України» вміщує перелік опублікованої в УРСР літератури до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Це чудовий подарунок науковим працівникам, викладачам, пропагандистам, партійним, радянським, профспілковим працівникам.

Покажчик вміщує відомості про літературу, яка виходила з серпня 1968 р., коли було опубліковано Постанову ЦК КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Він складається з двох частин. Перша частина містить бібліографію видань творів В. І. Леніна та літератури про його життя і діяльність. В ній описано 1—21 тт. Повного зібрання творів В. І. Леніна, видані в УРСР українською мовою до 1971 р. включно (Повне зібрання творів В. І. Леніна у 55 томах українською мовою вийшло в світ у 1975 р.). Тут же перелічується видання вибраних творів та окремих праць В. І. Леніна, літератури про твори В. І. Леніна, про історію їх видання та розповсюдження в Радянському Союзі і в зарубіжних країнах. У розділі «ЦК КПРС, партійні і радянські органи про відзначення 100-річчя від дня народження В. І. Леніна» в хронологічній послідовності зібрано постанови, що вийшли у зв'язку з ювілеєм, виступи керівників партії та уряду на урочистих засіданнях. Сюди ж віднесено матеріали про вивчення та пропаганді Тез ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Набагато більша за обсягом друга частина покажчика, що містить матеріали

* Укладачі: К. І. Скокан, Т. А. Балабушевич, П. Х. Беляєва, Ю. Л. Гунченко, Р. С. Жданова, В. С. Кабкова.

про життя та діяльність В. І. Леніна. З особливим інтересом читачі ознайомляться з розділом, який подає відомості про ленінські документи і матеріали, що зберігаються у Центральному партійному архіві, в Державному музеї Великої Жовтневої соціалістичної революції, в експозиціях історичних та краєзнавчих музеїв Української РСР. Особливо виділені біографічні матеріали про В. І. Леніна, родину Ульянових, Н. К. Крупську — друга і соратника Ілліча. Вони стануть у пригоді тим, хто вивчає життя і діяльність вождя.

Спогади тих, хто жив і працював разом з В. І. Леніним, розкривають величкий образ вождя, його скромність і простоту, чуйність і турботу про людей. Ця література згрупована у розділах: «Риси В. І. Леніна як людини», «Спогади та висловлювання про В. І. Леніна його сучасників». Література про зустрічі з В. І. Леніним». У покажчику вміщено літературу, яка розкриває стиль і методи партійної, державної і наукової роботи Володимира Ілліча, показує його як пропагандиста, агітатора, публіциста, редактора і журналіста.

У своїй творчості В. І. Ленін завжди звертався до образів художньої літератури. У покажчику вміщено добірку: «Мова та стиль В. І. Леніна. Використання В. І. Леніним образів художньої літератури, усної народної творчості, латинських виразів. Вивчення та використання В. І. Леніним іноземних мов». Систематизовано літературу також з таких тем: «В. І. Ленін і народ», «В. І. Ленін і інтелігенція», «В. І. Ленін і діти». Особливо виділено літературу про історичні місії, пов'язані з життям і діяльністю В. І. Леніна як в СРСР, так і за кордоном.

Велика географія розділу листів, привітань, поздоровлень В. І. Леніну від трудящих. Заслужує схвалення те, що укладачі часто вказують місцезнаходження цих безцінних документів.

Чотири наступні розділи другої частини покажчика включають матеріали, що розкривають значення марксизму-ленінізму для революційного перетворення світу. Література, вміщена в цих розділах, показує історичну роль В. І. Леніна як засновника Комуністичної партії і першої в світі соціалістичної держави, вождя комуністичного і робітничого руху.

В Постанові ЦК КПРС «Про подальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» вказується: «Виконуючи заповіт великого Леніна, партія поєднує глибоке, свідоме вивчення широкими масами марксистсько-ленінської теорії з вихованням наших людей в дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму...»¹. Тому дуже цінним є те, що в

покажчику окремо систематизовано літературу про боротьбу В. І. Леніна за пролетарський інтернаціоналізм, проти ворожих марксизму вчень. Цілий ряд публікацій спрямований проти фальсифікації вчення В. І. Леніна буржуазними ідеологами. Немає сумніву, що ця література викличе великий інтерес у викладачів вузів та пропагандистів.

Величезна заслуга В. І. Леніна в розвитку радянської науки і культури. В покажчику показано вклад В. І. Леніна в розвиток природничих, технічних, історичних, економічних, юридичних і воєнних наук, етики і естетики, психології, культури, освіти і педагогіки.

Ленінська тематика знайшла яскраве відображення у творах письменників, художників, композиторів, у різних галузях народної творчості. В розділі «Образ В. І. Леніна в літературі та мистецтві» вміщено матеріали, присвячені дослідженню цих питань.

В теоретичній спадщині В. І. Леніна значне місце належить національному питанню. В численних виступах В. І. Ленін виклав чітку програму розв'язання українського питання, визначив перспективи державного будівництва на Україні. Літературу, яка свідчить про постійну увагу В. І. Леніна до України, вміщено в розділі «В. І. Ленін і Україна».

Численна література розділу: «В. І. Ленін та ленінізм в житті всього людства» знайомить читача з втіленням у життя заповітів В. І. Леніна. В цьому розділі також вміщено матеріали про святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, яке урочисто відзначалось радянським народом і всім прогресивним людством.

В окремому розділі — матеріали, які розповідають про вивчення трудящими творів В. І. Леніна, про виховання радянських людей на прикладах життя і діяльності вождя, про досвід пропаганди творів Володимира Ілліча.

У книзі вміщено також розділи: «Бібліографічні покажчики та огляди літератури», «Методичні і бібліографічні матеріали», «Іменний покажчик».

Цінність покажчика, на нашу думку, надзвичайно велика. З нього можна черпати систематизовану інформацію з цілого ряду питань. Позитивним є те, що, вміщуючи відомості про монографії, статті, упорядники часто вказують, де можна прочитати на них рецензії, а зміст деяких публікацій розкривається в самому покажчику.

Незважаючи на всю складність групування літератури за тематикою, укладачі покажчика успішно справились з цим завданням. Хоч, на нашу думку, матеріал, зв'язаний з підготовкою і відзначенням 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, варто було б помістити повністю в другій частині. В розділі: «В. І. Ленін і Україна» вміщено «Нариси історії Миколаївської об-

¹ Про подальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 року, К., 1979, стор. 3—4.

ласної партійної організації» (№ 30047), але чомусь нема аналогічних праць з історії Харківської, Чернігівської, Полтавської, Вінницької обласних партійних організацій, які також вийшли в ті роки і написані на основі творів В. І. Леніна. В іменному покажчику допущено ряд помилок у написанні прізвища О. Т. Баришпольця (№ 4082), в переліку номерів посилань. Для кращого користування покажчиком варто було б дати нумерацію розділів і параграфів.

Нині вийшло чимало художніх творів про В. І. Леніна. Республіканські та обласні видавництва розпочали публікацію історико-біографічної серії про визначних діячів партії і держави, які працювали

на Україні. Хочеться висловити побажання, щоб при формуванні покажчиків Ленініани такі видання знаходили місце на їх сторінках.

Висловлені зауваження не знижують цінності цього видання. В цілому покажчик підготовлено на високому науковому рівні. Він подасть велику практичну допомогу науковим працівникам, викладачам, аспірантам, студентам, пропагандистам, працівникам бібліотек. На жаль, надзвичайно малий тираж (500 примірників) не зможе задовольнити всіх тих, кому покажчик адресовано.

В. І. Кравчук (Київ),
П. М. Шморгун (Київ)

УЛЬЯНОВЫ НА УКРАИНЕ.
РЕВОЛЮЦИОННАЯ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЛЬЯНОВЫХ
НА УКРАИНЕ И В КРЫМУ
(1902—1921 ГОДЫ).

(Фотоальбом),

Политиздат Украины, К., 1979, 158 с.

У постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна» підкреслюється, що «з ім'ям Леніна, з його вченням зв'язані всі видатні революційні події ХХ століття... Хід історії, найглибші перетворення, які в корені змінили обличчя сучасного світу, приносять все нові докази правоти і незламної сили ленінських ідей»¹.

Ленінський ювілей трудящі Радянського Союзу зустріли як велике всенародне свято, відзначили його новими трудовими звершеннями. До 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна радянські суспільствознавці видали нові дослідження про В. І. Леніна, його теоретичну спадщину, про однодумців і соратників Володимира Ілліча.

Серед ювілейних видань слід відзначити фотоальбом про революційну діяльність рідних В. І. Леніна — брата Дмитра Ілліча, сестер Анну Іллінічну Ульянову-Єлізарову і Марію Іллінічну Ульянову — на Україні і в Криму в 1902—1921 рр. Його підготував Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна (автор тексту М. Д. Парфененко, ілюстрації підібрав А. І. Піскорський, складач Й. Д. Ремезовський).

Рідні В. І. Леніна відіграли визначну роль в історії Комуністичної партії і Радянської держави. Вони по праву нале-

жать до славної когорти ленінської революційної гвардії, тому висвітлення їх життя й революційної діяльності є важливим і почесним завданням радянських науковців-суспільствознавців.

Слід відзначити ґрунтовність, наукову достовірність фотоальбому, в основі якого лежать ленінські праці, рішення з'їздів партії, листування Ульянових з місцевими парторганізаціями, мемуарна література, архівні джерела і фотодокументи, дослідження радянських суспільствознавців.

На нашу думку, вдало продумані структура і план фотоальбому. Основні революційні події в ньому подаються в хронологічному порядку. Діяльність Ульянових на Україні розкривається не ізольовано, а на широкому фоні революційної боротьби в Росії. Слід відзначити також якісне поліграфічне оформлення.

Праця починається коротким вступом, в якому розповідається про економічний розвиток Росії на початку ХХ ст., робітничий і соціал-демократичний рух, роль ленінської «Іскри» як колективного пропагандиста й організатора партії нового типу. Автори підкреслюють нерозривну єдність дій російського й українського пролетаріату в їх боротьбі за повалення царизму і перемогу соціалізму.

Текст і фотодокументи першого розділу «Д. І. Ульянов в Одесі. 1902 р.» розповідають про приїзд Дмитра Ілліча в Одесу, його участь в організації транспортування і розповсюдження ленінської газети «Іскра», про боротьбу одеських більшовиків проти «економістів».

Найбільший за обсягом другий розділ фотоальбому «Ульянови в Києві. 1903—1904 рр.». В ньому йдеться про економічний розвиток міста, про стан і діяльність соціал-демократичних організацій, Організаційний комітет, який весною і влітку 1903 р. знаходився в Києві і вів роботу по підготовці II з'їзду РСДРП. У місті в той період перебувала Російська частина ЦК РСДРП, працювали відомі діячі пар-

¹ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року. К., 1979, стор. 4, 5.

тії. Квартира Ульянових була опорним пунктом більшовицького підпілля, своєрідним штабом по налагодженню і зміцненню зв'язків ЦК РСДРП з місцевими комітетами партії, по згуртуванню революційних сил навколо В. І. Леніна.

1 січня 1904 р. царська охранка здійснила масові арешти серед більшовицького підпілля в Києві. Разом з іншими до в'язниць були кинуті Д. І. Ульянов і його сестри. 5 місяців пробула у в'язниці Марія Іллінічна, 6 — Анна Іллінічна і 11 місяців — Дмитро Ілліч.

У третьому розділі розповідається про перебування Ульянових на півдні України в 1907—1914 роках. У 1907 р. Д. І. Ульянов за завданням В. І. Леніна прибув у Катеринославську губернію. Він встановив контакти з місцевими більшовиками, організував явочні квартири, доставку і розповсюдження більшовицької літератури. Згодом, у 1909 р. на південь України приїздить і А. І. Ульянова-Єлізарова з матір'ю. Анна Іллінічна вивчає соціальні питання, знайомиться з становищем робітничого класу, налагоджує зв'язки з Центром.

З четвертого розділу «Ульянови на Україні в роки першої світової війни і другої революції в Росії» читач дізнається, що Марія Іллінічна Ульянова після повернення із заслання (1914 р.) прибула до Москви, де продовжувала вести революційну роботу. В 1915 р. вона закінчує московські курси медсестер і їде в район воєнних дій, де роз'яснює солдатам ленінські настанови щодо імперіалістичної війни. Вона побувала в багатьох містах України — Тернополі, Перемишлі, Стрії, Сокалі та інших.

У 1914 р. Дмитра Ілліча призвали до армії як лікаря. Основним місцем його роботи став Севастополь. Тут він продовжує вести революційну діяльність, зокрема допомагає першому більшовицькому комітету, що був організований у Криму, встановити зв'язки з ЦК, налагоджує доставку необхідної літератури, активно сприяє пропихуванню більшовицьких ідей в середовищі солдатів і матросів.

У п'ятому і шостому розділах праці розповідається про безпосередню участь Дмитра Ілліча у встановленні і зміцненні Радянської влади в Криму, про його перебування на посаді керівника уряду Кримської РСР, а згодом — головного уповноваженого Наркомату охорони здоров'я РРФСР у Криму.

Слід вказати й на окремі недоліки рецензованого видання. Не всі розділи в ньому написані з однаковою повнотою. Одні написані ґрунтовно, вдало, наприклад другий, інші, особливо третій, — поверхово, схематично. У вступі і заключенні матеріал необхідно було б пов'язати з сучасністю. Трапляються також фактичні неточності. У першому розділі фотоальбому наводяться дані про одруження Д. І. Ульянова з А. І. Нещеретовою і дається їх фото, а на стор. 96 без будь-яких пояснень подається фотографія Д. І. Ульянова з дружиною А. Ф. Ульяновою. На стор. 31, 41 вміщено фотографії, про які в тексті нічого не згадується.

У цілому ж рецензоване видання — оригінальне дослідження, яке доповнює літературу про Ульянових. Його з інтересом прочитають викладачі шкіл, пропагандисти.

Г. Т. Кікалов (Київ)

* * *

В. І. ЛЕНІН І УКРАЇНА

Матеріали з бібліографії
(1971—1979 рр.)

Зібрані матеріали інформують про бібліографічні джерела з проблем: «В. І. Ленін і Україна», опубліковані у 1971—1979 рр.

У посібнику виділяються ретроспективні та довідкові видання з цієї проблеми.

Матеріал систематизовано у таких розділах: В. І. Ленін про Україну; твори В. І. Леніна на Україні, їх видання, зберігання та розповсюдження; тематичні бібліографічні посібники; краєзнавча Ленініана; довідкові видання.

В. І. Ленін про Україну

Ленін В. І. Повне зібрання творів. Переклад з 5-го рос. вид., т. 1—55. К., Політвидав України, 1969—1975 (Ін-т історії партії при ЦК Компартії України — філіал Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС).

Алфавітний покажчик до Повного зібрання творів В. І. Леніна. К., Політвидав України, 1978. 517 с. (Ін-т історії партії при ЦК Компартії України — філіал Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС).

Довідковий том до Повного зібрання творів В. І. Леніна. Ч. 1—2. К., Політвидав України, 1978. (Ін-т історії партії при ЦК Компартії України — філіал Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС).

В. І. Ленін, КПСС о пролетарском интернационализме. Сборник документов и материалов. 1894—1974. В 2-х т. М., Политиздат, 1974.

Упорядники: О. В. Молодчиков (Київ),
С. В. Сороковська (Київ)

В. І. Ленін, КПРС про боротьбу з націоналізмом. К., Політвидав України, 1978. 248 с. Імен. та предмет. покажчики.

В. І. Ленін, КПРС про єдність партії. Збірник документів. К., Політвидав України, 1977. 528 с. Імен. та предмет. покажчики.

В. І. Ленін, КПРС про підвищення життєвого рівня трудящих. Документи і матеріали. К., Політвидав України, 1977. 370 с. Предмет.-тем. покажчик.

В. І. Ленін, КПРС про роботу партійного і державного апарату. К., Політвидав України, 1977. 611 с. Хронол., алф., предмет. покажчики.

В. І. Ленін про зовнішньоекономічні зв'язки Радянської держави. К., Політвидав України, 1976. 291 с. Предмет. покажчик.

Ленін В. І. Про керівну роль партії в соціалістичному будівництві. К., Політвидав України, 1971. 386 с. Предмет. покажчик.

Ленін В. І. Про міжнародне значення досвіду КПРС. 2-е вид. К., Політвидав України, 1975. 440 с. Предмет. та імен. покажчики.

Ленін В. І. Про наукову організацію праці. К., Політвидав України, 1975. 170 с.

Ленін В. І. Про Україну. В 2-х ч. К., Політвидав України, 1977. (Ін-т історії партії при ЦК Компартії України — філіал Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС).

Ленін В. І. Проти догматизму, сектантства, «лівого» опортунізму. 2-е вид., доп. К., Політвидав України, 1972. 455 с. Імен. покажчик.

Ленін В. І., КПРС про боротьбу з контрреволюцією. К., Політвидав України, 1979. 402 с. Імен. та предмет. покажчики.

Ленін В. І. Про кадри. К., Політвидав України, 1973. 343 с. Предмет. покажчик.

Переписка В. І. Леніна і керівних ним установ РСДРП з партійними організаціями 1903—1905 гг. Сборник документов в 3-х т. М., «Мысль», 1974—1977. (Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории СССР АН СССР, ЦГАОР). Указатели.

Переписка В. І. Леніна і керівних ним установ РСДРП з партійними організаціями 1905—1907 гг. Сборник документов. В 5-и т. М., «Мысль», 1979. Указатели.

Юмашев М. И., Боярская З. К., Любов Г. И. Ленинские декреты. 1917—1922. Библиогр. М., «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», 1974. 663 с.

Твори В. І. Леніна на Україні, їх видання, зберігання та розповсюдження

Беляева П. Х. — К. Маркс. Ф. Энгельс, В. І. Ленін. Каталог видань творів, виданих Політвидавом України 1944—1975. К., Політвидав України, 1977. 45 с.

Беляева П. Х., Вовчок О. М. Нові дані про публікацію творів В. І. Леніна на Ук-

раїні (1917—1920 pp.). — «УІЖ», 1975, № 1, с. 109—113.

Беляева П. Х. О первой публикации обращения В. И. Ленина к незаможным селянам Украины. — «Советская библиография», 1973, № 1, с. 51—53.

Видання творів В. І. Леніна на Україні. (1894—1970). Бібліогр. покажчик. Харків, 1971. 711 с. (Ред.-видав. відділ Книжкової палати УРСР).

Рец.: **Баршполець О. Т.** — «УІЖ», 1971, № 11, с. 141—142; **Іллічова Л. С., Тараманов Д. Д.** Нова бібліографічна праця про видання творів В. І. Леніна на Україні. — «Бібліотекознавство та бібліографія», 1972, вип. 13, с. 127—129; **Ручка А. І.** Досвід складання бібліографічного покажчика «Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970)». Питання методики. — В кн.: Державна бібліографія на Україні. Вип. 4. Харків, 1972, с. 35—48; **Сахаров Н. И.** Первый том капитального библиографического труда. — «Советская библиография», 1972, № 5, с. 45—54; **Фокеев В. А.** Литература о произведении В. И. Ленина в библиографической «Лениниане». — «Советская библиография», 1972, № 5, с. 55—60; **Студенова Л. В.** Произведения В. И. Ленина на Украине. — «Советская библиография», 1973, № 3, с. 61—63.

Глизь І. І. Нові факти про розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні (1894 р. — лютий 1917 р.). — У кн.: Шоста республіканська наукова конференція істориків-архівістів Української РСР «Документи державних і партійних архівів Української РСР про Велику Жовтневу соціалістичну революцію та їх використання в інтересах комуністичного виховання трудящих», присвячена 60-річчю Великого Жовтня та 60-річчю встановлення Радянської влади на Україні. Тези доповідей. К., 1977, с. 54—61.

Гошуляк І. Л. Про публікацію творів В. І. Леніна в газетах України 1920 р. — «УІЖ», 1974, № 4, с. 52—57.

Гошуляк І. Л., Солдатенко В. Ф., Беляева П. Х., Вовчок О. М. Публікації творів В. І. Леніна в більшовицьких газетах України в перші роки Радянської влади (1917—1923 pp.). — «УІЖ», 1977, № 4, с. 43—57.

Корольов Б. І. Розповсюдження праць В. І. Леніна на Україні в період підготовки і проведення Великого Жовтня. — «УІЖ», 1975, № 7, с. 126—131.

Крячок М. І. До історії видання на Україні ленінської праці «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» (1894 р. 1—17 липня). — «УІЖ», 1975, № 4, с. 103—104.

Крячок М. І. До питання про розповсюдження ленінських праць на Україні. — «Архіви України», 1976, № 3, с. 54—59.

Крячок М. І. Документи Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві про поширення на Україні першої марксистсько-ленінської програми партії. — «Архіви України», 1973, № 3, с. 9—16.

Крячок М. І. Документи Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві про розповсюдження ленінських праць на Україні в 1905 р. — «Архівні України», 1975, № 3, с. 27—37.

Людковский Ш. Твори В. І. Леніна в дореволюційному Миколаєві. — «Архівні України», 1971, № 2, с. 8—10.

Сарбей В. Г. Праця В. І. Леніна в «Киевском слове» в 1905 р. — «УІЖ», 1977, № 4, с. 57—61.

Солдатенко В. Ф. Нові відомості про публікацію творів В. І. Леніна в більшовицьких газетах України (березень—грудень 1917 р.) — «УІЖ», 1972, № 4, с. 54—59.

Сарана Ф. К., Медведев Ю. Б., Беляева П. Х. Бібліографування произведений В. І. Леніна на Украине (1920—1970 гг.). — «Советская библиография», 1971, № 2, с. 9—21.

Твори В. І. Леніна на Україні (1894 р.—лютий 1917 р.). Показчик архівних документів. К., «Наукова думка», 1977. 255 с. (Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, Центр. держ. іст. архів УРСР у м. Києві, Ін-т підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському ун-ті).

Рец.: **Буцько М. О., Комарницький С. І.** — «Архівні України», 1977, № 5, с. 82—84; **Варгачук П. Л.** — «УІЖ», 1977, № 11, с. 139—141; **Буцько М., Комарницький С.** — «Рад. Буковина», 6 вересня 1978 р.; **Волин М. С.** — «Історія СРСР», 1978, № 3, с. 179—182.

Шморгун П. М. Видання творів В. І. Леніна. — В кн.: Українська Радянська Енциклопедія. 2-е вид., т. 2, К., 1978, с. 219—220.

Прижиттєві видання творів В. І. Леніна у бібліотеках УРСР

Дараган А. П., Каганова М. Я. Прижиттєві видання произведений В. І. Леніна в фондах ЦНБ АН УССР. Бібліогр. указатель. К., «Наукова думка», 1975, 80 с. (АН УССР, ЦНБ).

Рец.: **Белодед И. К.** Издано при жизни вождя. Новый указатель изд-ва «Наукова думка». — «Книжное обозрение», 25 квітня 1975 р.; **Дмитрієнко М., Рудь М.** Прижиттєві видання творів В. І. Леніна. — «Літературна Україна», 15 квітня 1975 р.; **Чачко А. С.** Бібліографический указатель. Прижиттєві видання произведений В. І. Леніна в фондах ЦНБ АН УССР. — «Науч. и техн. б-ки СССР», 1975, № 6, стор. 37; **Дмитрієнко М., Рудь Н.** Бесценные реликвии. — «В мире книг», 1976, № 4, стор. 69.

Калинина Л. П. Прижиттєві публікації произведений В. І. Леніна в фондах Центральной научной библиотеки Харьковского университета. Каталог. Харьков, 1978. 21 с. (Харьк. ун-т, ЦНБ).

Ноткина О., Фельдман В. Редкие издания произведений К. Маркса, Ф. Энгельса и В. И. Ленина в фондах научной библиотеки ОГУ. Бібліогр. указатель. Одесса, 1973. 163 с. (Одес. ун-т, Науч. б-ка).

Тематичні бібліографічні посібники

Бабич Є. В. І. Ленін — натхненням дружби народів СРСР. — «Нові видання УРСР», 1975, № 1, стор. 12—16.

Волошина Г. Г., Комська А. М. В. І. Ленін і Україна. Рек. показчик літератури. К., Політвидав України, 1978. 56 с. (Держ. іст. б-ка УРСР).

Книга В. І. Леніна «Что делать?» и местные партийные организации России. Сборник. Пермь, Кн. изд., 1972. 528 с.

Коломиец П. Е. Вопросы здравоохранения в трудах В. И. Ленина. Науч. библіогр. пособие. К., «Здоров'я», 1971. 359 с.

Левин Л. А. К. Маркс, Ф. Энгельс, В. И. Ленин. Указатель библиогр. работ. 1961—1972. М., «Книга», 1973. 288 с.

Лениниана. Бібліогр. произведений В. И. Ленина и литературы о нем. 1956—1967 гг. Т. 1—3, М., «Книга», 1971—1977. (Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина).

Ленкова Т. Н. В. И. Ленин и железнодорожный транспорт. Бібліогр. указатель. М., «Транспорт», 1971. 140 с. (ЦНТБ).

Липовченко Н. Н. К выработке взглядов В. И. Ленина на историю Украины. (Бібліогр. обзор). Харьков, 1971. 114 с. (Ред.-изд. отдел Книжной палаты УССР).

Москалец М. М. Постійно діюча виставка «Державна діяльність В. І. Леніна». — «Архівні України», 1975, № 4, стор. 89.

Ремезовський Й. Д., Глизь І. І. Документи ЦДІА УРСР про життя і революційну діяльність Ульянових на Україні. (Огляд). — «Архівні України», 1977, № 5, стор. 18—23.

Санцевич А. В. Тема «В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні» в українській радянській історіографії. — «УІЖ», 1972, № 4, стор. 127—133.

Сарбей В. Г. В. І. Ленін і доживання спадщина історіографії України. К., «Наукова думка», 1972. 287 с. (Ин-т історії АН УРСР).

Чоломбитко Н. М. В. І. Ленін у документах ЦДАЖР УРСР. (Огляд виставки: документів до 103-ї річниці з дня народження В. І. Леніна). — «Архівні України», 1973, № 3, стор. 92—93.

Шерстюк Т. Г., Тараманова К. Д. — В. И. Ленин. Бібліогр. указ. и списки литературы. 1960—1970 гг. Харьков, 1972. 214 с. (Харьк. научн. б-ка им. В. Г. Короленко).

Шморгун П. М. Нові видання книжкової Лениніани. — «УІЖ», 1971, № 4, стор. 129—133.

Ювілейна Лениніана України. Показчик літератури (серпень 1968—1971 рр.). К., «Наукова думка», 1978. 356 с. (АН УРСР, ЦНБ).

Образ В. І. Леніна в українській літературі та мистецтві

Арутюнян Л. Н. Образ Леніна в могонаціональній советській поезії. Єреван, «Айастан», 1974. 147 с.

Борщевський В. М., Лещенко П. Я., Шанюк І. І. Українська радянська література. Образ В. І. Леніна у творах радянських письменників. Семінарії для студентів-заочників філол. фак-тів пед. ін-тів. К., «Вища школа», 1979. 79 с.

В. И. Ленин в песнях народов СССР. Статьи и материалы. М., «Музыка», 1971. 336 с. (Ленингр. ин-т театра, музыки и кинематографии. Фольклор и фольклористика).

Лаптер Б. В. Про Леніна співає Україна. (Рек. список окремих творів, збірників, нотних публікацій, видання 1970—1974 рр.). Харків, 1975. 15 с. (Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка).

Попов Г. Первые песни о Ленине. Сборник-справочник. М., «Композитор», 1975. 166 с.

Федорчук М. С. У серці народнім. Образ В. І. Леніна в українській радянській літературі. К., «Дніпро», 1971. 170 с.

Краєзнавча лєнініана

В. І. Ленін про Полтаву і Полтавщину. (Список літератури). — В кн.: Полтаві 800 років. 1174—1974. Збірник документів і матеріалів. К., 1974, стор. 409.

В. І. Ленін і Тернопільщина. (Короткий рек. список літератури). Тернопіль, 1971, 4 с. (Терноп. обл. б-ка ім. В. П. Затонського).

Врадій Н. Ф. Документи ЦДІА УРСР у м. Львові про поширення лєнінських ідей на західноукраїнських землях. (Огляд документів). — «Архіви України», 1973, № 2, стор. 21—23.

Грайданс Ю. М. В. І. Ленін і наш край. Бібліогр. покажчик. Львів, 1978. 91 с. (Львів. обл. б-ка ім. Я. Галана).

Делеган В. Світло над Карпатами. Лєнінські матеріали в місцевій революційній пресі 20-х років. — «Журналіст України», 1979, № 1, стор. 20—23.

Кермас Н. Т. В. І. Ленін і Закарпаття. (Рек. покажчик літератури). Ужгород,

1974. 18 с. (Закарпат. держ. обл. б-ка для дорослих).

Кізлик О. Д., Теребейчик Н. Г. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Бібліогр. покажчик. Львів, 1977. 143 с. (АН УРСР. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника).

Ленин и Донбасс. Краткий список литературы. Донецк, 1972. 8 с.

Машотас В. В. Ленінська тематика на сторінках західноукраїнської комуністичної преси (1920—1924 рр.). — В кн.: Книга і бібліотека на службі науки. К., 1978, стор. 42—52.

Студьнова Л. В. І. Ленін і Чернігівщина. (Бібліогр. покажчик). Вип. 2. Чернігів, 1971. 19 с. (Чернігів. обл. б-ка ім. В. Г. Короленка).

Довідкові видання

Владимир Ильич Ленин. Биограф. хроника. 1870—1924. М., Политиздат, 1970—1978. (Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС).

Владимир Ильич Ленин. Биограф. 5-е изд. М., Политиздат, 1972. 769 с. (Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС).

Ленин. Ист.-биограф. атлас. 2-е изд. М., 1972. 70 с. (Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Гл. упр. геодезии и картографии при Совете Министров СССР).

Ленин в печати. 1894—1970. Издание произведений В. И. Ленина, книг и брошюр о нем. Науч.-стат. сборник. 2-е изд., доп. М., «Книга», 1972. 244 с. (Всесоюз. книжная палата).

Ленин и культура. Хроника событий. Докладный период. М., «Мысль», 1976. 463 с.

Ленин и культурная революция. Хроника событий (1917—1923 гг.). М., «Мысль», 1972. 496 с.

Мешалкин П. Во все концы России. О переписке В. И. Ленина в период сибирской ссылки. Красноярск, Кн. изд-во, 1976. 165 с.

Незабываемые встречи с Лениным. Хроника событий (1917—1924). М., «Мысль», 1978. 263 с.

Хроніка та інформація

ВШАНУВАННЯ АКАДЕМІКА АН УРСР М. І. СУПРУНЕНКА З НАГОДИ ЙОГО 80-РІЧЧЯ

19 лютого 1980 р. на засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР відбулося урочисте відзначення 80-річчя з дня народження широко відомого радянського вченого-історика, Заслуженого діяча науки Української РСР, лауреата Державної премії УРСР, академіка АН УРСР Миколи Івановича Супруненка.

Засідання відкрив директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР Ю. Ю. Кондуфор, який від імені колективу Інституту, де ювіляр працює вже понад 40 років, поздоровив його з 80-річчям та високою урядовою нагородою — орденом Жовтневої Революції. Привітання від Президії Академії наук Української РСР виголосив віце-президент АН УРСР акад. АН УРСР К. М. Ситник. Він відзначив великий творчий вклад М. І. Супруненка у розвиток радянської історичної науки, високо оцінив його громадсько-політичну діяльність, висловив щирі побажання.

Голова Наукової ради АН СРСР з комплексної проблеми «Велика Жовтнева соціалістична революція», Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської премії, акад. І. І. Мінц підкреслив значну роль М. І. Супруненка — голови Наукової ради АН УРСР з проблеми «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни на Україні» — в організації фундаментальних історичних досліджень цього періоду та виданні цілого ряду узагальнюючих колективних праць, у тому числі двотомної праці «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» (К., 1967) і тритомної — «Українська РСР в період громадянської війни 1918—1920 рр.» (К., 1967—1970).

З словами вітання виступили директор Інституту суспільних наук (Львів), канд. істор. наук, доц. В. П. Чугайов, зав. кафедрою історії СРСР та УРСР Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького, д-р істор. наук, проф.

М. Д. Березовчук, проф. кафедри історії КПРС Київського інституту народного господарства, д-р істор. наук Т. Д. Бондар, викладач кафедри історії СРСР Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова І. К. Колмакан, ст. наук, співроб. відділу історії комуністичного будівництва, д-р істор. наук Ю. О. Курносів та від молодих науковців — мол. наук, співроб. Інституту історії АН УРСР О. Д. Бойко.

Ювіляра, як постійного автора і рецензента матеріалів «Українського історичного журналу» поздоровив заступник головного редактора, д-р істор. наук М. В. Коваль, який зазначив, що перший номер цього журналу (липень 1957 р.) був відкритий статтею М. І. Супруненка.

Зав. відділом наукової молоді Київського міськомкому ЛКСМУ В. В. Бриль тепло привітав ветерана Комуністичної партії М. І. Супруненка і вручив йому Пам'ятний знак ЦК ВЛКСМ «50 років з ім'ям В. І. Леніна», яким нагороджено ювіляра за багаторічну наукову та пропагандистську роботу з молоддю.

На адресу академіка АН УРСР М. І. Супруненка надійшли привітання від Секції суспільних наук АН УРСР, Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, Львівського обкому Компартії України, Інституту історії АН Молдавської РСР, істориків Вірменії, Казахстану, Карелії, Литви, Сибіру, історичних факультетів Дніпропетровського, Донецького, Львівського, Ростовського, Харківського університетів, Ворошиловградського педагогічного інституту, Дніпропетровського металургійного інституту, Ради ветеранів Червоного козацтва та численні поздоровлення від колег та друзів.

О. Д. Бойко (Київ)

НОВІ КНИГИ

БРЕЖНЕВ Л. И. Ответы на вопросы корреспондента «Правды». — М., Политиздат, 1980.— 16 с.

АЛЕКСІЄВЕЦЬ М. М. За законами нового світу: НДР. 1949—1979.— К., Політвидав України, 1979.— 100 с.

БРОДСЬКИЙ Р. М., ЕНОЛЬСЬКИЙ З. А. Нова історія країн Азії та Африки: Період домонополіст. капіталізму [1642—1870].— К., Вища школа, Голов. вид-во, 1979.— 285 с.

ВИДНЯНСКИЙ С. В. Консолидация профсоюзного движения в Чехословакии: 1969—1975.— К., Наук. думка, 1979.— 211 с.

Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала.— К., Наук. думка, 1979.— 315 с.

ГРУЗИН В. М. Радянська Україна очима зарубіжних гостей.— К., Політвидав України, 1979.— 159 с.

За щастя оновленої землі: Нариси історії колгоспного селянства зах. обл. УРСР. 1939—1979.— К., Наук. думка, 1979.— 210 с.

ЗАБАРКО Б. М. Пролетарський інтернаціоналізм — могутня зброя міжнародного комуністичного руху: До 60-річчя утворення Ксм. Інтернаціоналу.— К., т-во «Знання» УРСР, 1979.— 48 с.

КОЛЕСНИКОВ П. В. Огненный ураган: Фронтные воспоминания.— К., Политиздат Украины, 1979.— 230 с.

КУЗНЕЦОВ В. А. Международное положение СССР: Обзор внешнеполитической деятельности КПСС и Советского государства за 1979 г.— М., Знание, 1980.— 64 с.

КУЗЬМИН В. Ю. Важный фактор стабильности и добрососедства в Европе: Соц. страны и ФРГ в 70-е гг.— М., Междунар. отношения, 1980.— 175 с.

КУХАРЧУК Н. В., ТКАЧУК В. П. Дорогами дружбы.— К., Вища школа, Голов. изд-во, 1979.— 143 с.

МАНФРЕД А. З. Наполеон Бонапарт. 3-е изд.— М., Мысль, 1980.— 775 с.

Население СССР: По данным Всесоюз. переписи населения 1979 г.— М., Политиздат, 1980.— 32 с.

Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации.— Днепропетровск, Промінь, 1979.— 614 с.

ПЛЕХАНОВ Ю. А. Общественно-политическая реформа в Индонезии: 1945—1975.— М., Наука, 1980.— 157 с.

ПОВАРОВ П. М. Верхнеднепровську 200.— Днепропетровск, Промінь, 1979.— 118 с.

Социалистический образ жизни и всестороннее развитие личности.— К., Наук. думка, 1979.— 343 с.

Сталинград: уроки истории: Воспоминания участников битвы. 2-е изд.— М., Прогресс, 1980.— 495 с.

100 лет освобождения балканских народов от османского ига: Материалы Междунар. науч. конференции. Москва, 15—17 мая 1978 г.— М., Наука, 1979.— 223 с.

Страны Индокитая в борьбе за независимость и социальный прогресс: 60—70-е гг. Сборник статей.— М., Наука, 1980.— 160 с.

ТИХОМИРОВ М. Н. Русское летописание.— М., Наука, 1979.— 384 с.

ТОВМАСЯН С. А. Ливия на пути независимости и социального прогресса.— М., Наука, 1980.— 206 с.

ТРУХАНОВСКИЙ В. Г., КАПИТОНОВА Н. К. Советско-английские отношения: 1945—1978.— М., Междунар. отношения, 1979.— 303 с.

ШМОРГУН П. М. В. І. Ленін і більшовицькі організації України.— К., Вища школа. Вид-во при КДУ, 1979.— 303 с.

ЯКОВЛЕВ Н. Н. ЦРУ против СССР.— М., Мол. гвардия, 1980.— 287 с.

Художній редактор *Б. В. Сугак*

Технічний редактор *Н. Є. Любич*

Коректор *Є. І. Міхлова*

Здано до набору 6.03.80. Підп. до друку 10.04.80. БФ 31790. Формат 70×103 1/16. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 14,74. Тираж 4585 пр. Зам. 33.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Рєшніа, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252630, Київ-30, вул. Леніна, 19

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», 1980, № 4 (229), апрель. (На украинском языке). Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.